

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿੱਚ

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਦੀਪਿਕਾ ਕੱਛਲ

ਸੰਪਾਦਕ
ਗਗਨਦੀਪ ਕੌਰ ਦੇਵਗਨ

ਸੰਪਾਦਕੀ ਦਫ਼ਤਰ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ, ਸੂਚਨਾ ਭਵਨ,
ਸੀ.ਜੀ.ਓ. ਕੰਪਲੈਕਸ ਲੋਧੀ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110003
ਫ਼ੋਨ : 011-224365922

ਈਮੇਲ : yojanapunjabi@yahoo.com

ਵੈੱਬਸਾਈਟ : www.yojana.gov.in

www.publicationsdivision.nic.in

<https://www.facebook.com/pages/yojana-journal>

ਸੰਯੁਕਤ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ (ਉਤਪਾਦਨ)

ਵੀ.ਕੇ. ਮੀਣਾ

ਬਿਜ਼ਨਸ ਮੈਨੇਜਰ

ਸੂਰੀਆਕਾਂਤ ਸ਼ਰਮਾ

ਫ਼ੋਨ: 011-24367260 ਫੈਕਸ : 011-24365609

(ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਤੇ ਵਿਗਿਆਪਨ)

ਜਰਨਲ ਯੂਨਿਟ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ, ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ,
ਕਮਰਾ ਨੰ. 48-53, ਸੂਚਨਾ ਭਵਨ, ਸੀ.ਜੀ.ਓ. ਕੰਪਲੈਕਸ,
ਲੋਧੀ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110003

ਈਮੇਲ : pdjucir@gmail.com

ਕਵਰ : ਜੀ.ਪੀ.ਧੋਪੇ

- ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਰਾਹੀਂ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ - ਚਰਨ ਸਿੰਘ 4
- ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ - ਮੋਜੂਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ - ਜੇ.ਪੀ. ਮਿਸ਼ਰਾ 7
- ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਾਸਨ : ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ - ਰਣਜੀਤ ਮਹਿਤਾ 10
- ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ - ਅਚਲ ਮਲਹੋਤਰਾ 14
ਹੱਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੂਟਨੀਤੀ
- ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ - ਦਿਸ਼ਾ ਨਵਾਨੀ 18
- ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਦਾਇਰਾ : ਸਥਿਰ - ਸ਼ੰਕਰ ਪਰਿਜਾ 21
ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਇੱਕ ਕਦਮ
- ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ - ਅਲਖ ਐੱਨ ਸ਼ਰਮਾ, 25
- ਅਖੀਲੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ,
- ਤਾਨੀਆ ਚੱਕਰਵਰਤੀ
- ਹੁਨਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ - ਪ੍ਰਮੋਦ ਭਸੀਨ 29
- ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਯੋਗਾ ਦੇ - ਈਸ਼ਵਰ ਵੀ ਬਾਸਵਰੇਡੀ 31
ਸਿਹਤ ਪੱਖੋਂ ਲਾਭ
- ਯੋਗ ਚਿਕਿਤਸਕਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ - ਰਵੀ ਪੀ.ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਨੀਸ਼ ਪਾਂਡੇ 34
- ਸਿਹਤਮੈਦ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਰਹਿਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ - ਈਸ਼ਵਰ ਐੱਨ ਅਚਾਰੀਆ, 37
ਸੰਤੁਲਨ ਲਈ ਯੋਗਾ - ਰਾਜੀਵ ਰਸਤੋਗੀ
- ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ, ਰੋਕਥਾਮ, ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ - ਐੱਚ ਆਰ ਨਗੋਦਰ, 40
ਅਤੇ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਲਈ ਯੋਗਾ
- ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਇੰਦਰਧਨੁਸ਼ - ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ 44
- ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਧਦੇ ਕਦਮ - ਵਿਪੁਲ ਕੌਸ਼ਿਕ, ਸ਼ਵੇਤਾ ਠਕਰਾਲ 45
- ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ? - 48

ਯੋਜਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੇਤ ਅਸਮੀਆ ਬਾਂਗਲਾ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਕੰਨੜ, ਮਲਿਆਲਮ, ਮਰਾਠੀ, ਓਡੀਆ, ਤੇਲਗੂ ਤੇ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਮੰਗਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਨਵੀਂ ਸੰਬਰਸ਼ਿਪ, ਨਵਿਆਉਣ, ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਏਜੰਸੀ ਆਦਿ ਲਈ ਮਨੀਆਰਡਰ/ਡੀਮਾਂਡ ਡ੍ਰਾਫਟ/ਪੋਸਟਲ ਆਰਡਰ 'ADG(i/c), Publications Division' ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਬਣਵਾ ਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਤੇ 'ਤੇ ਭੇਜੋ। ਬਿਜ਼ਨਿਸ ਮੈਨੇਜਰ (ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਤੇ ਵਿਗਿਆਪਨ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ, ਕਮਰਾ ਨੰ. 48-53, ਸੂਚਨਾ ਭਵਨ, ਸੀ.ਜੀ.ਓ. ਕੰਪਲੈਕਸ, ਲੋਧੀ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110003, ਫ਼ੋਨ-24367453, ਤਾਰ: ਸੂਚਨਾਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਤੇ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਮੰਗਵਾਉਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਹੇਠਲੇ ਵਿੱਕਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਪਰਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ : • ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ, ਸੂਚਨਾ ਭਵਨ, ਸੀ.ਜੀ.ਓ. ਕੰਪਲੈਕਸ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ -110003 (ਫ਼ੋਨ. 24365610) • ਹਾਲ ਨੰ. 196, ਪੁਰਾਣਾ ਸਕੱਤਰੇਤ, ਦਿੱਲੀ - 110054 (ਫ਼ੋਨ.23890205) • 701, ਬੀ ਵਿੰਗ, ਸੱਤਵੀਂ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਕੇਂਦਰੀ ਸਦਨ, ਬੇਲਾਪੁਰ, ਨਵੀਂ ਮੁੰਬਈ-400614 (ਫ਼ੋਨ. 27570686) • 8 ਐਸਪਲੇਨੇਡ ਈਸਟ, ਕੋਲਕਾਤਾ - 700069 (ਫ਼ੋਨ. 22488030) • ਏ ਵਿੰਗ, ਰਾਜਾਜੀ ਭਵਨ, ਬੇਸੇਂਟ ਨਗਰ, ਚੇਨੱਈ - 600090 (ਫ਼ੋਨ. 24917673) • ਪ੍ਰੈੱਸ ਰੋਡ, ਨੇੜੇ ਗੋਰਮਿੰਟ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਤਿਰੂਵਾਨੰਤਪੁਰਮ 695001 (ਫ਼ੋਨ. 2330650) • ਬਲਾਕ ਨੰ. 4, ਗ੍ਰਹਿਕਲਪ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਐਮ. ਜੀ. ਰੋਡ, ਨਾਮਪੱਲੀ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ - 500001 (ਫ਼ੋਨ.24605383) • ਪ੍ਰਥਮ ਤਲ, 'ਐਫ' ਵਿੰਗ, ਕੇਂਦਰੀ ਸਦਨ, ਕੋਰਮੰਗਲਾ, ਬੰਗਲੌਰ - 560034 (ਫ਼ੋਨ. 25537244) • ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ ਸਹਿਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਬਿਲਡਿੰਗ, ਅਸ਼ੋਕ ਰਾਜਪਥ, ਪਟਨਾ - 800004 (ਫ਼ੋਨ.2683407) • ਹਾਲ ਨੰ. 1, ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਕੇਂਦਰੀ ਭਵਨ, ਸੈਕਟਰ ਐੱਚ, ਅਲੀਗੰਜ, ਲਖਨਊ - 226024 (ਫ਼ੋਨ.2225455) • ਅੰਬਿਕਾ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਪ੍ਰਥਮ ਤਲ, ਉਪਰ ਯੂਕੋ ਬੈਂਕ, ਪਾਲਦੀ, ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ - 380007 (ਫ਼ੋਨ. 26588669) • ਕੇ.ਕੇ.ਬੀ ਰੋਡ, ਨਿਊ ਕਾਲੋਨੀ, ਹਾਊਸ ਨੰ. 7, ਚੇਨੀ ਕੁਥੀ, ਗੁਵਾਹਟੀ - 781003 (ਫ਼ੋਨ. 2665090)

ਚੰਦਾ ਦਰਾਂ : 1 ਸਾਲ ਰੁ.230, 2 ਸਾਲ ਰੁ.430, 3 ਸਾਲ ਰੁ.610 - ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਅਪਣੇ ਹਨ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਲੇਖਕ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ, ਵਿਭਾਗਾਂ ਤੇ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਹੋਵੇ। ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਵਿਗਿਆਪਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਵਾਸਤੇ ਯੋਜਨਾ ਜਵਾਬਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਰਾਹੀਂ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ

 ਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਮਈ 2014 ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ 9 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਉਲੀਕੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਵਿਕਾਸ ਮੁਖੀ ਨੀਤੀਆਂ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਅੱਠ ਦਹਾਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਜੀਅ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਘੱਟ ਰਹੀ। 1951 ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ ਦੀ 53 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਅਬਾਦੀ (20 ਕਰੋੜ) ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਦੇ ਥੱਲੇ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੇਸ਼ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਮੁੱਖ ਸੀ। ਲਗਾਤਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਨੀਤੀਗਤ ਕਦਮਾਂ ਕਾਰਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਅੱਤ ਦੇ ਭੈੜੇ ਹਾਲਾਤ ਕਾਰਨ ਚੁੱਕਣੇ ਪਏ। 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੀ ਮਾਰਕੀਟ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਈ। 2015 ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਅਰਥਤੰਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਮਿਆਰਾਂ ਦੇ ਚਲਦੇ ਵੀ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਪੱਧਰ 30 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਅਬਾਦੀ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਹੁਣ ਅਗਲੇ 5 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ 7.3 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਇਸ ਲੁਭਾਵਨੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ

ਵਿੱਚ ਅਦੁੱਤੀ ਹੈ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਘਟ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਜਦ ਕਿ ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਲਗਭਗ 25 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੀਤੀ ਵਾਲੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧੇ ਵਾਲੀ ਵਿਕਾਸ ਨੀਤੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਧਾਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਮਈ 2014 ਵਿੱਚ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਣਾਓ' ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ।

ਵਿਕਾਸ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਧਾਰ ਬਣਾਉਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਹੋਰ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿੱਤ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਬੈਂਕਿੰਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਨੈੱਟਵਰਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਬੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਫਿਰ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤ ਉਪਲਬਧਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਅਸਾਨ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੋਵੇ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਬਾਅਦ ਇਸ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਦਰਾ ਬੈਂਕ, ਸਟਾਰਟ ਅਪ ਅਤੇ ਸਟੈਂਡ ਅਪ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਅਟਲ ਖੋਜੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਵੀ ਯਥਾਰਥਪੂਰਨ ਹੋਵੇ ਗਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਣ ਵਾਲੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਜਨ ਅੰਕਕੀ ਲਾਭ ਹਾਸਲ ਕਰਨੇ ਹਾਲੇ ਬਾਕੀ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 11 ਕਰੋੜ ਨਵੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਲਗਭਗ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਅਬਾਦੀ ਕੰਮਕਾਜੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ। 2022 ਤੱਕ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਕੰਮਕਾਜੀ ਜਮਾਤ 100 ਕਰੋੜ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜਕ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭਕਾਰੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ ਕੰਮਕਾਜੀ ਜਮਾਤ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਖਪ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਨੇ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਵੀ, 2012 ਤੱਕ 90 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਰਤੀ ਰਸਮੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਭਵਿੱਚ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਸਾਲ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਕਰੋੜ ਦਸ ਲੱਖ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੇਣ ਲਈ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲੱਭਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਜਾਇ, ਨੌਕਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ।

ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਕਾਸ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬੱਚਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਵਲੋਂ ਲਾਭਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਕੁਸ਼ਲ ਬਟਵਾਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਬੈਂਕਿੰਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ। ਬੈਂਕ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਜਿਥੇ ਇੱਕ ਬੱਚਤਕਾਰ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਰੋਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਬੈਂਕ ਮਾਰਕੀਟ 'ਚ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬੈਂਕ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੱਕ ਸਰਵ ਸਾਧਾਰਨ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾ ਕੇ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦੇ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਅਰਥਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਅਕੁਸ਼ਲ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਮਾਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਉੱਦਮੀਆਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ।

ਬੈਂਕਾਂ ਵਲੋਂ ਮਾਲੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਟੇਟ ਬੈਂਕ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਜੁਲਾਈ 1955 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਆਸਅਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਕੁੱਝ ਵਪਾਰਕ ਘਰਾਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੈਂਕਿੰਗ ਅਦਾਰਿਆਂ ਉਪਰ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਨਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1969 ਵਿੱਚ 14 ਵਪਾਰਕ ਬੈਂਕਾਂ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 1980 ਵਿੱਚ 6 ਹੋਰ ਬੈਂਕਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਢਾਂਚਾਗਤ ਬਦਲਾਅ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ, ਸੂਖਮ, ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਮੱਧ ਦਰਜੇ ਦੇ ਉੱਦਮਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ੇ ਦਿਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਮਿਲੀ। ਭਾਰਤੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੈਂਕ (ਨਬਾਰਡ) ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਾਂਝੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦੇਣ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜ਼ੋਰਾਂ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ। ਭਾਰਤ ਦੀ 1911 ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 24.7 ਕਰੋੜ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ 14.5 ਕਰੋੜ (58.7 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ) ਘਰ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਬੈਂਕਿੰਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੱਕ ਸੀ। ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, 16.8 ਕਰੋੜ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ 9.1 ਕਰੋੜ (54.5 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ) ਹੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੇਵਾਵਾਂ ਇਸਤੇ ਮਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਸ ਲਈ, ਅਗਸਤ 2014 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੈਂਕਿੰਗ ਅਤੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਖਾਤੇ, ਪੈਸੇ ਇਕ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਸਥਾਨ ਭੇਜਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ, ਕਰਜ਼ੇ, ਬੀਮਾ ਅਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਸਰਲ ਤਰੀਕੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਣਾ ਸੀ। ਅਪ੍ਰੈਲ 27, 2016 ਤੱਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ 21.7 ਕਰੋੜ ਖਾਤੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਜੋ 31 ਮਾਰਚ 2014 ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਵਪਾਰਕ ਬੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ 122 ਕਰੋੜ ਕੁੱਲ ਖਾਤਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪੁਲਾਂਘ ਹੈ। ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ 17.9 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਕਾਰਡ ਖਾਤੇ ਹਨ, 9.7 ਕਰੋੜ ਅਧਾਰ ਕਾਰਡ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ 83.6 ਖਾਤੇ ਚਾਲੂ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ 20.9 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਖਾਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 12.8 ਕਰੋੜ ਖਾਤੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਖਾਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ (3.3 ਕਰੋੜ) ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਨੰਬਰ ਹੈ (2 ਕਰੋੜ ਖਾਤੇ ਹਰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ)। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਦ 95 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ ਹਨ।

ਮੁਦਰਾ ਬੈਂਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਕੀਮਾਂ

8 ਅਪ੍ਰੈਲ 2015 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੂਖਮ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿਕਾਸ ਮੁੜ ਵਿੱਤ ਏਜੰਸੀ (ਮੁਦਰਾ) ਬੈਂਕ ਦੀ ਛੋਟੇ ਉੱਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਲਗਭਗ 6 ਕਰੋੜ ਉੱਦਮ ਸਨ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉੱਦਮ ਸਨ ਜੋ ਛੋਟੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ, ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ 4 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਸਥਾਗਤ ਵਿੱਤ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਮੁਦਰਾ ਬੈਂਕ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੂਖਮ ਖੇਤਰ ਉਪਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤ 10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਇੱਕ ਰੈਗੂਲੇਟਰ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਵਿੱਤ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਲਈ ਮੁੜ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁਦਰਾ ਬੈਂਕ ਨੀਤੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਛੋਟੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਉੱਦਮਾਂ

ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਾਲੂ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਤੇ ਅਦਾਇਗੀ ਨਾਲ ਧੋਖਾਧੜੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

9 ਮਈ 2015 ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਕੀਮਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੈਂਕ ਖਾਤਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਚਾਲੂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ - ਅਟਲ ਪੈਨਸ਼ਨ ਯੋਜਨਾ, ਜੀਵਨ ਜਿਓਤੀ ਬੀਮਾ ਸਕੀਮ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬੀਮਾ ਸਕੀਮ, ਰਾਹੀਂ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੀਮਾਂ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬੈਂਕਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ।

ਸਟੈਂਡਅਪ ਅਤੇ ਸਟਾਰਟ ਅਪ ਪਹਿਲਾਂ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰੈਲ 2016 ਵਿੱਚ ਉੱਦਮਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣ ਲਈ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਵਾਂਝੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ 10 ਲੱਖ ਤੋਂ ਇਕ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇਣ ਦਾ ਸਟੈਂਡ ਅਪ ਇੰਡੀਆ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬਜਟ 'ਚ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਲਈ, ਸਰੋਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ, ਮੁਹਾਰਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ, ਟੈਕਸ ਛੋਟਾਂ ਦੇਣ ਅਤੇ ਕੰਮਕਾਜ 'ਚ ਸਹੂਲਤ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਟਾਰਟ ਅਪ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਬਜਟ ਐਲਾਨਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਐਲਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਟਾਰਟ ਅਪ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਜਨਵਰੀ 2016 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਚੁਨੌਤੀਆਂ

ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕਈ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਵਿੱਤ ਤੱਕ ਸਭ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉੱਚ ਦਰ ਵਿਕਾਸ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਿੱਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਦਾ: ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਪੈਸਾ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਵਸੂਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਸੂਦਖੋਰਾਂ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੂਦਖੋਰ,

ਉੱਚੀਆਂ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿਉਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਭਵਾਨਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਜ ਦਰ ਹੀ ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਇਕ ਕਾਰਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਉਪਰ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਜੇਕਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਨਕਿਆ ਦਾ ਵਿਆਜ ਦਰ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਖਤਰਾ ਮੁੱਲ ਲੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਉਪਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸੀ, ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ 'ਚ ਜਿੰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਾ, ਉਨੀ ਹੀ ਉੱਚੀ ਵਿਆਜ ਦਰ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 15 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦਰ ਲਾਗੂ ਸੀ ਪਰ ਵਪਾਰੀ 60 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਿਆਜ ਦਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਰਸਤੇ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵਪਾਰੀ ਨੂੰ 120 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇ ਆਯਾਤ ਨਿਰਯਾਤ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 240 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ : ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਨਵੇਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਖਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਰਖਣ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਧੇਰੇ ਲੈਣ ਦੇਣ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਬੈਂਕਿੰਗ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਉਣੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੈਂਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੂਰਨ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਾਰਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਜਾਂ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਕਮ, ਵਿੱਤੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਜੋ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ ਲਚੀਲੇ ਹਨ। ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਗ਼ੈਰ ਬੈਂਕ ਪਹੁੰਚ ਅਬਾਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ।

ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ ਬੈਂਕ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸਰਗਰਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਤੇ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਸ਼ਾਇਦ ਵਧੇਰੇ ਏ ਟੀ ਐੱਮ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਇਦ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਪੈਦਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਉਤੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਬੈਂਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲਗਦਾ

ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ 6 ਲੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 50,000 ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਂਕ ਬ੍ਰਾਂਚਾਂ ਹਨ।

ਮੁਦਰਾ ਬੈਂਕ : ਸੂਖਮ ਉੱਦਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ, ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋ ਮੁਦਰਾ ਬੈਂਕ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਵਪਾਰਕ ਬੈਂਕ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੂਖਮ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵੱਲ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸੁਖਾਵੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸਟੈਂਡ ਅਪ ਅਤੇ ਸਟਾਰਟ ਅਪ ਪਹਿਲਾਂ: ਸਟੈਂਡ ਅਪ ਅਤੇ ਸਟਾਰਟ ਅਪ ਪਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਉੱਦਮ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਹੁਣ ਉੱਦਮੀਆਂ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸੰਸਥਾਨ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੋਰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਸ਼ਾਇਦ ਆਈ ਆਈ ਟੀ, ਆਈ ਆਈ ਐੱਮ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀਆਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉਤੇ ਉੱਦਮਾਂ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਥਾਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਕਾਲਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਬਦਲਾਅ ਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਣਜ, ਕਨੂੰਨ ਤੇ ਵਪਾਰ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਯੋਗ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਵੱਲ ਵੀ ਤੁਰੰਤ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪੜਚੋਲ ਅਨੁਸਾਰ, ਹਰ ਸਾਲ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀਆਂ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਕਰੋੜ 20 ਲੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ 10 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕੋਲ ਕਿਰਤੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਖ਼ਤਰਾ ਉਠਾਉਣ ਅਤੇ ਉੱਦਮਾਂ ਵੱਲ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਫਰਤ ਭਰਿਆ ਮਾੜਾ ਰਵੱਈਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ, ਭਾਰਤੀ ਇਖਲਾਕ ਵਿੱਚ, ਹਾਰ ਵੱਲ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਪਰ ਸਿਲੀਕਾਨ ਵੈਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫੰਡ ਦੇਣ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਸੁਖਾਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਜਾਂ ਦੂਸਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਾਕਾਮ ਰਹੇ ਹੋਣ।

ਪਰ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਜਾਂ ਉੱਦਮੀਆਂ ਲਈ ਬੀਮੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਾਹਸ ਪੂਰਨ ਖ਼ਤਰੇ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ ਹੋਣ।

ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੇ ਫਲਣ-ਫੁੱਲਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਖਾਵਾਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਨਿੱਘੇ ਮੌਕੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, 1982 ਤੋਂ ਸਿਰਫ 5,000 ਸਾਲਾਨਾ ਸਟਾਰਟ ਅਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ 110 ਨਿੱਘੇ ਮੌਕਿਆਂ, ਇਨਕਿਊਬੇਟਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਸਿਰਫ 40,000 ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉੱਦਮਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹਕਾਰੀ ਮਦਦ ਦਿਓ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਜਰਬਾ ਸਾਂਝਾ ਕਰੋ। ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਅਤੇ ਰੇਡੀਓ ਉਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਚੈਨਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਸੋਚ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ

ਭਾਰਤ ਨੌਜਵਾਨ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਜਨਅੰਕਕੀ ਲਾਭ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਮੌਕੇ ਹੋਣਗੇ। ਸਰਕਾਰ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਭ ਲਈ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸੁਖਾਵਾਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ : ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਨਾਲ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਨੂੰ 9 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇ। ਜੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਆਈ ਆਈ ਐੱਮ, ਬੰਗਲੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਚੇਅਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਨ।)
e-mail : charansingh60@gmail.com

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ - ਮੌਜੂਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼

 ਜੇ.ਪੀ. ਮਿਸ਼ਰਾ

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ 2014-15 ਸਾਲ ਵਿੱਚ 16.1 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ (2011-12 ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਉਪਰ ਅਧਾਰਤ ਨਵੀਂ ਅੰਕਾਵਲੀ ਅਨੁਸਾਰ), ਆਰਥਿਕ ਸੰਕੇਤਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਖੇਤਰ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਨਰੋਏ ਅਹਾਰ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਜਮਾਤ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਅਬਾਦੀ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉਤੇ ਲੱਗੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 1993-94 ਵਿੱਚ 64.6 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘਟ ਕੇ 2011-12 ਵਿੱਚ 48.9 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਗੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੂਸਰੇ ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਖੇਤਰ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਉਪਜਾਇਕਤਾ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਝਟਕੇ ਝੱਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੌਸਮੀ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਮੌਸਮੀ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ ਆਮ ਜਹੀ ਸੰਸਥਾਗਤ ਮਦਦ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਮੌਸਮੀ ਉਤਾਰਾ ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਜੀ ਤੋੜ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਕਈ ਮੁਹਾਣੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਉਠਾਏ ਕਦਮ ਲੀਹ ਉਤੇ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਸਥਾਗਤ ਸੁਧਾਰਾਂ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ

ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਨਾਜਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ 2020-21 ਤੱਕ ਅਨਾਜਾਂ ਦੀ ਮੰਗ 277 ਮਿਲੀਅਨ ਟਨ ਅਤੇ ਤੇਲ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ 71 ਮਿਲੀਅਨ ਟਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਿਥੇ ਵਰਤਮਾਨ ਰੁਝਾਨ ਦੇ ਚਲਦੇ, ਸੰਭਵ ਹੈ ਅਨਾਜਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰਤੀ ਹੋ ਸਕੇ ਪਰ ਦਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਕਮੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਖਾਣ ਦੇ ਤੇਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਕਮੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਗਭਗ 60 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤ ਆਯਾਤ ਕਰਕੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਪਜਾਇਕਤਾ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭਕਾਰੀ ਮੁੱਲ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਮਾਰਕੀਟ ਅਤੇ ਭੂਮੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਬੇਚੈਨੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਧਾਈ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਪੂਰਬੀ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਵੇਂ ਖੁਰਾਕ ਭੰਡਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ ਲਈ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸੁਲਝਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕਈ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਅਦੁੱਤੇ ਹੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿੰਜਾਈ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਕਿਸਮ ਦੇ ਇਨਪੁਟ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਪਜ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਫੇਲ ਹੋ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਫ਼ਸਲ ਬੀਮੇ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਕ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਾਰਕੀਟ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਾਉ ਉਪਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਜੀਵੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ, ਰਵਾਇਤੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਏਜੰਡੇ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮਰਪਤ ਟੀ ਵੀ ਚੈਨਲ, ਕਿਸਾਨ ਚੈਨਲ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਨਤਮ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਮਾਰਕੀਟ ਸਹੂਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਸਭ ਪੱਖਾਂ ਉਪਰ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਅਤੇ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਸਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ:

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਸਿੰਜਾਈ ਯੋਜਨਾ : ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ 55 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਫ਼ਸਲ ਅਧੀਨ ਭੂਮੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਝੱਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਸਿਰਫ 'ਹਰ ਖੇਤ ਨੂੰ ਪਾਣੀ' ਅਤੇ 'ਹਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤੁਪਕੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ

ਉਪਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਿਫ਼ਾਇਤੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਛੇਤੀ ਨਤੀਜੇ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਸਿੱਜਾਈ ਯੋਜਨਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਲੀਹ ਉਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਨ ਮੋਡ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ 28.5 ਲੱਖ ਹੈਕਟੇਅਰ ਭੂਮੀ ਸਿੱਜਾਈ ਅਧੀਨ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਾਣੀ ਸਰੋਤ ਮੰਤਰਾਲਾ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਕਾਇਆਪਲਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਧੀਨ 2015-16 ਦੇ ਬਜਟ ਦੇ ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਅੰਦਾਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਸਿੱਜਾਈ ਯੋਜਨਾ ਲਈ 4510 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਕ ਮੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਖਵੇਂ ਕੀਤੇ 2510 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਗਰਾਂਟ ਜੋ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਸਿੱਜਾਈ ਲਾਭਕਾਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (ਏ ਆਈ ਬੀ ਪੀ) ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਸਿੱਜਾਈ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ 'ਹਰ ਖੇਤ ਨੂੰ ਪਾਣੀ' ਯੋਜਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਬਜਟ 2016-17 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਸਿੱਜਾਈ ਯੋਜਨਾ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਸਿੱਜਾਈ ਲਾਭਕਾਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (ਏ ਆਈ ਬੀ ਪੀ) ਦੇ ਲਟਕ ਰਹੇ 89 ਸਿੱਜਾਈ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ 80.6 ਲੱਖ ਹੈਕਟੇਅਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਮਿਲ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਦਾਜ਼ਨ 17,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਅਤੇ 86500 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ। 31 ਮਾਰਚ, 2017 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 23 ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਬਾਰਡ ਵਿੱਚ 20,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਮਿਆਦ ਦਾ ਸਿੱਜਾਈ ਸਮਰਪਤ ਫੰਡ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ 2016-17 ਵਿੱਚ 12,517 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਬਜਟ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਮਾਰਕੀਟ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਰਾਖਵੇਂ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਏ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਜਲਯੁਕਤ ਸ਼ਿਵਰ ਸਕੀਮ ਸ਼ੁਰੂ

ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸਮਾਜਕ ਜ਼ਿੰਮੇ ਵਾਰੀ ਫੰਡਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪਾਣੀ ਸਰੋਤ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤੋਂ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਨਾਟਕ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੂਖਮ ਸਿੱਜਾਈ ਲਈ ਡਰਿੱਪ ਅਤੇ ਛਿੜਕਾਉ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਸਬਸਿਡੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ 100 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਗੁਜਰਾਤ ਨੇ ਸੂਖਮ ਸਿੱਜਾਈ ਲਈ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਦਸਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਜਰਾਤ ਗਰੀਨ ਲਹਿਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਫੰਡ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸੂਖਮ ਸਿੱਜਾਈ ਸਕੀਮਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਸਤੀ ਰਖ-ਰਖਾਅ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਬੰਦ ਰਹਿਣ, ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਅਤੇ ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਹੋਣ ਦੀ ਆਮ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਡਿੱਗੀ-ਯੁਕਤ ਛਿੜਕਾਉ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ, ਇੱਕਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਏ ਹਨ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾ : ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਬੀਮਾ ਸਕੀਮ ਅਤੇ ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਬੀਮਾ ਸਕੀਮ ਦੇ ਬਦਲੇ ਖਰੀਫ 2016 ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਫਸਲ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੀਮਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਹਨ (ੳ) ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਫਸਲਾਂ/ ਖੇਤਰਫਲ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਰਘਟਨਾ ਬੀਮੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰੀਮੀਅਮ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਯੂਕਤੀਪੂਰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਖਰੀਫ ਅਨਾਜਾਂ, ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਤੇਲ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਲਈ ਜਿੰਨੀ ਰਕਮ ਦਾ ਬੀਮਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀਮਾ 2 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ, ਰਬੀ, ਅਨਾਜਾਂ, ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਤੇਲ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਲਈ ਸੀਮਾ 1.5 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਰੀਫ ਅਤੇ ਰਬੀ ਸਾਲਾਨਾ ਵਪਾਰਕ/ਸਾਲਾਨਾਂ ਬਾਗਬਾਨੀ ਫਸਲਾਂ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀਮਾ 5

ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਜੋ 2016-17 ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਰਹੇਗੀ। ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਖਰੀਫ 2016 ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਸਲ ਤੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭੂਮੀ ਸਿਹਤ ਕਾਰਡ ਸਕੀਮ : ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਰਾ ਇਨਕਲਾਬ ਆਉਣ ਨਾਲ, ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਦੇ ਸਰੋਤ ਯੂਰੀਆ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਅਸਾਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਝੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਐਸਟ ਨਾਈਟਰੋਜਨ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਅਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ 6:1 - 9:1 ਸੀ, ਇਹ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਵਧ ਗਈ ਅਤੇ 1996 ਤੱਕ 10:2 - 9:1 ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬਦਲਾਅ ਆ ਗਿਆ ਪਰ 2012-13 ਵਿੱਚ ਇਹ ਫਿਰ ਵੀ 8.2:3.2:1 ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਰਹੀ। ਇਹ ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਯੂਰੀਆ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਤੱਥ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਫਸਲ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਤੇ ਸਿੱਜਾਈ ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦੀ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਲੋੜ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲਈ ਭੂਮੀ ਸਿਹਤ ਕਾਰਡ ਸਕੀਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਣ। ਮਾਰਚ 2017 ਤੱਕ ਸਭ 14 ਕਰੋੜ ਕਿਸਾਨ ਪੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੈ। ਭੂਮੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਈ 368 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਦ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ 2000 ਮਾਡਲ ਖੁਦਰਾ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਬੀਜ ਜਾਂਚ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਸਜੀਵੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ 55 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਮੀਂਹ ਉਪਰ

ਨਿਰਭਰ ਖੇਤੀ ਯੋਗ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦਾ ਝਾੜ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਜੀਵੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਕੀਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਕਿਸੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ ਜੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਲੱਖ ਏਕੜ ਭੂਮੀ ਸਜੀਵੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਧੀਨ ਲਿਆਵੇਗੀ। ਦੂਸਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਜੀਵੀ ਗੁਣ ਵਰਧਕ ਲੜੀ ਨਾਮ ਦੀ ਸਕੀਮ ਸਜੀਵੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਰਧਕ ਲੜੀ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਣ ਵਰਧਕ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਸਜੀਵੀ ਉਤਪਾਦਨ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੀਮਾਂ ਲਈ 412 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਰਾਖਵੇਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਾਰਕੀਟ :

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਮੰਡੀਕਰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਟੈਕਸਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵਿਕਰਤੀਆਂ ਝੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਇਹ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਮੁੱਲ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਇੱਕ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਲੈ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ। ਕਰਨਾਟਕ ਨੇ ਇੱਕ ਮਾਡਲ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਏਜੰਸੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਪਜ ਅਤੇ ਰਸਾ ਤੱਤ ਐਕਸਚੇਂਜ ਲਿਮਿਟਡ (ਐੱਨ ਸੀ ਡੀ ਈ ਐਕਸ) ਜੋ ਸਵੈਚਾਲਤ ਨਿਲਾਮੀ ਅਤੇ ਨਿਲਾਮੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਮੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲਾਇਸੈਂਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ 2015-16 ਤੋਂ 2017-18 ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਲਈ 200 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਜਟ ਵਾਲੀ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਕੀਮ ਖੇਤੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਫੰਡ ਰਾਹੀਂ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਾਰਕੀਟ (ਨੈਮ) ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਮਕਸਦ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮੰਡੀ, ਨੈਮ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ-ਵਪਾਰ ਸੰਘ (ਐੱਸ ਐਫ ਏ ਸੀ) ਜੋ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਸਹਿਕਾਰਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ ਅਧੀਨ ਇਕ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ

ਸੰਸਥਾਨ ਹੈ, ਰਾਹੀਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਨੈਮ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇੱਕ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਟਰੇਡਿੰਗ ਪੋਰਟਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਚੋਣਵੇਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਮਾਨੀਟਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਨੈੱਟਵਰਕ ਰਾਹੀਂ ਜੋੜੇਗੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਡੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਈ-ਪਲੇ ਟਫਾਰਮ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਚੋਣਵੇਂ 585 ਨੇਮਤ ਹੋਲਸੇਲ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਮੰਡੀਆਂ ਰਾਜਾਂ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਕਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ (1) ਪੂਰੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਹੀ ਲਾਇਸੈਂਸ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ (2) ਮੰਡੀ ਫੀਸ ਇਕੋ ਵਾਰ ਲਈ ਜਾਵੇ (3) ਕੀਮਤ ਖੋਜ ਲਈ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਨਿਲਾਮੀ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਹੋਵੇ, ਚੁਣੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਾਉ ਲਈ ਫੰਡ

(ਪੀ ਐੱਸ ਐੱਫ) : ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਅ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਝਟਕਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਕਰੀ ਵੇਲੇ ਕੀਮਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵੇਚਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਖਰੀਦਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਇੰਨੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਖਰਚ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸੁਭਾਵਕ ਸਮਰਥਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਾਉ ਲਈ ਫੰਡ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਬਾਗਬਾਨੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਅਤੇ ਵਿਤਰਨ ਲਈ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫੰਡ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਬਾਗਬਾਨੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਅਤੇ ਵਿਤਰਨ ਲਈ ਕੰਮਕਾਜੀ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਰਚੇ ਲਈ ਧਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇਹਾਂ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੋਕਲ ਮਿਸ਼ਨ :

ਪਸ਼ੂ ਧਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 25 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਵਰਧਕ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਗਭਗ 21 ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਧੂ

ਆਮਦਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੋਕਲ ਮਿਸ਼ਨ 2014-15 ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀਆਂ ਦੇਸੀ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੇ ਸੀ ਨਸਲਾਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਪਸ਼ੂ ਵਿਕਾਸ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਗੋਕਲ ਗਰਾਮ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 40 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਗ਼ੈਰ ਵਿਆਖਿਆ ਨਸਲਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਲਈ 2013-14 ਤੋਂ 2015-16 ਤੱਕ 500 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਰਾਖਵੇਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, 2015-16 ਵਿੱਚ 50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਸੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਰਖੇ ਗਏ ਹਨ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਮਧੇਨੂ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ

ਕੇਂਦਰ : ਦੇਸੀ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰੀਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਮਧੇਨੂ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਕੇਂਦਰ, ਇੱਕ ਉੱਤਰੀ ਅਤੇ ਇਕ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਭ ਦੇਸੀ ਵੱਗਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਝੁੰਡ (39 ਪਸ਼ੂ ਅਤੇ 13 ਮੱਝਾਂ), ਮਿਥਨ ਅਤੇ ਯਾਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਜਾਇਕਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਦੇਸੀ ਜੀਵ ਦਰਵ ਕੀਟਾਣੂਆਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਸਦੀਕ ਸ਼ੁਦਾ ਜੀਵ ਦਰਵ ਕੀਟਾਣੂਆਂ ਦਾ ਸਰੋਤ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦਾ ਤਸਦੀਕ ਸ਼ੁਦਾ ਜੀਵ ਦਰਵ ਕੀਟਾਣੂ ਵਾਸਤਵਿਕ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਵੱਗਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ, ਵੱਛੀਆਂ, ਕੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਕੱਟੇ, ਵੀਰਜ ਅਤੇ ਭਰੂਨ - ਕਿਸਾਨਾਂ, ਨਸਲਾਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਨਸਲਾਂ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਨਸਲ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੱਚੀ-ਪੱਚੀ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਮਧੇਨੂ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਨੀਲਾ ਇਨਕਲਾਬ :

ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ

ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਾਸਨ : ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ

ਰਣਜੀਤ ਮਹਿਤਾ

ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਸਰਕਾਰ ਅੰਦਰ, ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ, ਰਾਜ ਪੱਧਰੀ, ਨਿਗਮ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਏਜੰਸੀਆਂ, ਨਾਗਰਿਕ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਲਤਾ, ਪ੍ਰਭਾਵਿਕਤਾ, ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਸ਼ਕਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਈ-ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਉਭਾਰ ਵੈੱਬ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਈਚਾਰੇ ਬਣਦੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲਈ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ (ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਵੀ), ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਤੇ ਮੌਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਰਾਜੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਤੰਤਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕੁੱਝ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਕਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂ ਹਨ ਜੋ ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

90ਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਵਰਲਡ ਵਾਈਡ ਵੈੱਬ (ਡਬਲਿਯੂ ਡਬਲਿਯੂ ਡਬਲਿਯੂ) ਦੀ ਖੋਜ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਕਨੀਕ ਅਤੇ ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੇ ਲੰਮਾ ਸਫਰ ਤੈਅ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਅਤੇ ਮੋਬਾਈਲ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ

ਨਾਲ ਨਾਗਰਿਕ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਤਰੀਕਿਆਂ ਉਤੇ ਹੱਥ ਅਜ਼ਮਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਆਨਲਾਈਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਸਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ, ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੇਹਤਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਬੂਤ ਮਿਲਣਗੇ ਕਿ ਨਵੀਂ 'ਈ-ਨਾਗਰਿਕਤਾ' ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 60ਵਿਆਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਅਤੇ 70ਵਿਆਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਆਰਥਿਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ, ਚੋਣਾਂ, ਕਰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਆਦਿ ਲਈ ਕੰਪਿਊਟਰੀਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਪਰ 90ਵਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਵਿਆਪਕ ਖੇਤਰੀ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਲਈ ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ, ਗ਼ੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਰਾਇ ਲੈਣ ਲਈ ਨੀਤੀਆਂ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸਵੈਚਾਲਨ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰੀਕਰਨ ਉਤੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰ, ਨੈੱਟਵਰਕਿੰਗ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਵੱਜੋ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮਈ 2006 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਯੋਜਨਾ (ਐੱਨ ਈ ਜੀ ਪੀ) ਉਤੇ ਅਮਲ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਸਾਂਝੇ ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਵਾਜਬ ਕੀਮਤਾਂ ਉਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ, ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ

ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ 27 ਮਿਸ਼ਨ ਮੋਡ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ (ਐੱਮ ਐੱਮ ਪੀ) ਅਤੇ 8 ਸਹਾਇਕ ਅੰਗ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ, ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਆਮਦਨ ਕਰ, ਸੀਮਾ ਸ਼ੁਲਕ ਅਤੇ ਆਬਕਾਰੀ ਤੇ ਪਾਸਪੋਰਟ, ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਈ-ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਤੇ ਨਿਗਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਤਕਨੀਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਵਰਤੋਂ ਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕੁਸ਼ਲਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਸੰਚਾਰ ਲਾਗਤਾਂ ਘਟਾਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਵਿੱਚ ਪਾਰ-ਦਰਸ਼ਤਾ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਠੋਸ ਫਾਇਦਿਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਰਲ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਨਲਾਈਨ ਫਾਰਮ ਭਰਨਾ, ਬਿੱਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਅਦਾਇਗੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਟਿਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣੀ ਜਾਂ ਫ਼ੋਨ ਉਤੇ ਦਵਾਈ ਆਦਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ।

ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਉਠਾਏ ਗਏ ਕੁੱਝ ਕਦਮਾਂ ਬਾਰੇ ਹੇਠਾਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ :

ਪਹਿਲ : ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੀ ਆਦਇਗੀ

ਲਈ 'ਪਹਿਲ' (ਪੀ ਏ ਐੱਚ ਏ ਐੱਲ ਡੀ ਬੀ ਟੀ ਐੱਲ) ਸਕੀਮ ਪਿਛਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ 1 ਜੂਨ 2013 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੈਸ ਉਤੇ ਨਗਦ ਸਬਸਿਡੀ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 291 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪਹਿਲੀ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਕੇ 15 ਨਵੰਬਰ, 2014 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ 54 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਕੀਮ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਹੇਠ 2.5 ਕਰੋੜ ਪਰਿਵਾਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੇਧੀ ਹੋਈ ਸਕੀਮ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੜਾਅ 1 ਜਨਵਰੀ 2015 ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਈ। ਪਿਛਲੀ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਐੱਲ ਪੀ ਜੀ ਸਬਸਿਡੀ ਲੈਣ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਸਾਰੇ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਕੋਲ ਅਧਾਰ ਨੰਬਰ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਧਾਰ ਨੰਬਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਬਸਿਡੀ ਨਹੀਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਅਧਾਰ ਨੰਬਰ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਅਤੇ ਐੱਲ ਪੀ ਜੀ ਖਪਤਕਾਰ ਨੰਬਰ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਪਵੇਗਾ ਜਾਂ ਅਧਾਰ ਨੰਬਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਬੈਂਕ ਖਾਤਾ 17 ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਐੱਲ ਪੀ ਜੀ ਪਛਾਣ ਸੰਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਪਤਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿਲੰਡਰ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਭਾਅ ਉਤੇ ਮਿਲੇਗਾ ਅਤੇ ਐੱਲ ਪੀ ਜੀ ਸਬਸਿਡੀ ਸਿੱਧੀ ਉਸ ਦੇ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇਗੀ। 568 ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਖਪਤਕਾਰ ਦੇ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਅਗਾਊਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿਲੰਡਰ ਬੁੱਕ ਕਰਵਾਉਣਗੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਬਜ਼ਾਰ ਭਾਅ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਐੱਲ ਪੀ ਜੀ ਸਿਲੰਡਰ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਖਪਤਕਾਰ ਕੋਲ ਵਾਧੂ ਪੈਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਰੇਕ ਸਿਲੰਡਰ ਉਤੇ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਬਸਿਡੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੈ।

ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਚੇਤਨ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਕੀਮ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪੜਾਅ ਉਤੇ ਇੱਕ ਮੋਬਾਈਲ ਸੁਨੇਹਾ (ਐੱਸ ਐੱਮ ਐੱਸ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੋਬਾਈਲ ਨੰਬਰ ਗੈਸ ਸਿਲੰਡਰ ਵਾਲੀ ਏਜੰਸੀ ਕੋਲ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਵੇਗੀ। ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਲਾਹ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਲੰਡਰ ਨਗਦ ਰਸੀਦ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸਬਸਿਡੀ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕੇ।

ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਹੇਠ ਦੇਸ਼ ਦੇ 676 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ 15.3 ਕਰੋੜ ਖਪਤਕਾਰ ਆਉਣਗੇ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ 6.5 ਕਰੋੜ (43 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ) ਖਪਤਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੈਂਕ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਬਸਿਡੀ ਮਿਲੇਗੀ।

ਡੀ ਬੀ ਟੀ ਐੱਲ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਲਾਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਹਾਸਲ ਹੋਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਜਨਤਕ ਧਨ ਦੀ ਬਚਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਾਰੇ ਘਰੇਲੂ ਗੈਸ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਇਸ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 15 ਨਵੰਬਰ 2014 ਨੂੰ ਸਕੀਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 30.12.2014 ਤੱਕ 20 ਲੱਖ ਐੱਲ ਪੀ ਜੀ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ 624 ਕਰੋੜ ਦੀ ਰਕਮ ਸਬਸਿਡੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਜੇ ਕੋਈ ਖਪਤਕਾਰ ਸਬਸਿਡੀ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਵੈ-ਇੱਛੁਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮਾਰਚ 2015 ਵਿੱਚ 'ਸਬਸਿਡੀ ਛੱਡੋ' ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰੈਲ 2016 ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਕਰੋੜ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਵਿੱਚ ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਜਮਾਤ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਐੱਲ ਪੀ ਜੀ ਸਬਸਿਡੀ ਤਿਆਗ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ : ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮੋਹਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਹੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਸਭ ਲਈ ਬ੍ਰਾਡ ਬੈਂਡ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਮੋਬਾਈਲ ਸੰਚਾਰ ਹੈ। ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੰਗਠਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਸੰਚਾਰ ਨਿਗਮ ਲਿਮਿਟਿਡ, ਰੇਲਟੈਕ ਤੇ ਪਾਵਰ ਗ੍ਰਿਡ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਪੀ ਜੀ ਸੀ ਆਈ ਐੱਲ) ਵਲੋਂ ਸਿੱਧਾ ਖਰਚਾ, ਸੀਮਤ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ 68 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਵਲੋਂ ਅਸਿੱਧੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਦਿਹਾਤੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਵਸੋਂ ਦੇ ਆਨਲਾਈਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਟੀਚਾ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਉਤਪਾਦ, ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੁਆਲੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ :

- ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਲਈ ਡਿਜੀਟਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਇੱਕ ਸਹੂਲਤ।
- ਮੰਗਣ 'ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ।
- ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਡਿਜੀਟਲ ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਡਿਜੀਟਲ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬ੍ਰਾਡਬੈਂਡ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਮੋਬਾਈਲ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਪਹੁੰਚ, ਜਨਤਕ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ, ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕ, ਈ-ਕ੍ਰਾਂਤੀ, ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣਾ, ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਸਿਫਰ ਆਯਾਤ ਦਾ ਟੀਚਾ, ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨੀਕ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪਛਾਣਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਆਦਿ ਹਨ। ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਕਹਿਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਧੀਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਾਲੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਤਾਲਮੇਲ ਨਾਲ

ਸੁਸ਼ਾਸਨ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ/ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮੁੱਖੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦੀ ਧਿਆਨ ਪੂਰਬਕ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦੀਆਂ ਹੋ ਸਕਣ।

ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਕਈ ਅੰਗ ਹਨ ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਆਖਰੀ ਸਿਰੇ ਤੱਕ ਸੰਚਾਰ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਾਰੀਆਂ ਪਿੰਡ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਸਾਂਝੇ ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਫਾਈਬਰ ਆਪਟਿਕ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਬਾਕੀ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫਾਈਬਰ ਆਪਟਿਕ ਦਾ ਪਸਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਵਪਾਰਕ ਬਿੰਦੂ ਮਨਫੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਹੁਣ ਅਜਿਹੇ ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਸਰਵਿਸ ਪ੍ਰੋਵਾਈਡਰ (ਆਈ ਐੱਸ ਪੀ ਐੱਸ) ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਣ ਤਾਂ ਕਿ ਆਖਰੀ ਸਿਰੇ ਤੱਕ ਸੰਚਾਰ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਛੋਟੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਈ ਐੱਸ ਪੀ ਦੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਮਿਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੋਰ ਵੀ ਰਫਤਾਰ ਫੜੇਗੀ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਹਾਲੇ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲ ਹੋਰ ਲੱਗ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਆਈ ਐੱਸ ਪੀ ਫਾਈਬਰ ਆਪਟਿਕ ਨੈੱਟਵਰਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਡਿਜੀਟਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਰਾਹੀਂ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਫਿਲਹਾਲ, ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕ ਦੀਆਂ ਖਰੀਦਦਾਰੀਆਂ,

ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਪਕਰਨ, ਸੰਚਾਰ ਉਪਕਰਨ, ਸਾਫਟ-ਵੇਅਰ, ਤਕਨੀਕੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਤਕਨੀਕ ਆਊਟ ਸੋਰਸਿੰਗ ਅਤੇ ਹਾਰਡਵੇਅਰ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਕ 2016-17 ਦਰਮਿਆਨ ਰੁਪਏ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ 12 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਤਰੱਕੀ ਕਰੇਗਾ।

2015 ਦੇ 2.08 ਟ੍ਰਿਲੀਅਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਖਰਚ 2016 ਵਿੱਚ 2.32 ਟ੍ਰਿਲੀਅਨ ਅਤੇ 2017 ਤੱਕ 2.59 ਟ੍ਰਿਲੀਅਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਖਰਚਾ ਹਾਰਡਵੇਅਰ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਰਚ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੰਚਾਰ ਉਪਕਰਣਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਧੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਜ਼ਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਪੁੱਛੂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਘਟ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਮੁਹਿੰਮ ਰਫਤਾਰ ਫੜ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਟੈਲੀਕਾਮ ਕੰਪਨੀਆਂ 4-ਜੀ ਵਰਗੇ ਨਵੇਂ ਤੇ ਬੇਹਤਰ ਸੰਚਾਰ ਨੈੱਟਵਰਕ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

2014-15 ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ 100,000 ਪਿੰਡ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਫਾਈਬਰ ਆਪਟਿਕ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਘਟਾਅ ਕੇ 50,000 ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਰਚ 2015 ਤੱਕ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਸਿਰਫ 20,000 ਦੇ ਲਗਭਗ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਪਟੀਕਲ ਫਾਈਬਰ ਨੈੱਟਵਰਕ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਹੇਠ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੈੱਟ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਦਸੰਬਰ, 2015 ਤੱਕ 32,272 ਪਿੰਡ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਵਿੱਚ 76,624 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਫਾਈਬਰ ਆਪਟਿਕ ਤਾਰ ਵਿਛਾਈ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੈੱਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 2017 ਤੱਕ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਯੋਗ ਅਤੇ ਵਾਜਬ ਦਰਾਂ ਉੱਤੇ 2 ਐੱਮ ਬੀ ਪੀ ਐੱਸ ਤੋਂ 20 ਐੱਮ ਬੀ ਪੀ ਐੱਸ ਰਫਤਾਰ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਾਡ ਬੈਂਡ ਸੰਚਾਰ ਦਿਹਾਤੀ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ

ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ/ਉਤਪਾਦ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ :

ਡਿਜੀਟਲ ਲਾਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ : ਇਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦਸਤੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਈ-ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਈ-ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝੀਕਰਨ ਪੰਜੀਕ੍ਰਿਤ ਭੰਡਾਰ ਰਿਹੂਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਨਲਾਈਨ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕੇਗੀ।

ਮਾਈ ਜੀ ਓ ਵੀ ਡਾਟ ਇਨ : ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਲਈ ਇੱਕ ਮੰਚ ਵਜੋਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਚਰਚਾ ਕਰੋ', 'ਕਰੋ' ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਮਾਈ ਜੀ ਓ ਵੀ ਦਾ ਮੋਬਾਈਲ ਐਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨ ਤੋਂ ਲੈ ਆਵੇਗੀ।

ਸਵੱਛ ਭਾਰਤ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੋਬਾਈਲ ਐਪ : ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਵੱਛ ਭਾਰਤ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਟੀਚੇ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਈ-ਦਸਤਖਤ ਢਾਂਚਾ : ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਡਿਜੀਟਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਨਲਾਈਨ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਵੇਗੀ।

ਆਨਲਾਈਨ ਪੰਜੀਕਰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ : ਈ-ਹਸਪਤਾਲ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਨਲਾਈਨ ਪੰਜੀਕਰਨ, ਫੀਸ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ, ਆਨਲਾਈਨ ਜਾਂਚ ਰਿਪੋਰਟ, ਖੂਨ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਬਾਰੇ ਆਨਲਾਈਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਦਿ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਜੀਫਾ ਖਿੜਕੀ : ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਲੋਂ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇਣ, ਤਸਦੀਕ, ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਅਤੇ ਵੰਡ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਜੀਫੇ ਸੰਬੰਧੀ

ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਹੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਵਜ਼ੀਫ਼ਿਆਂ ਦਾ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈ ਸਕਣਗੇ।

ਡੈਇਟੀ ਵਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਡਿਜ਼ੀਟਲ ਕਰਨ ਲਈ ਡਿਜ਼ੀਟਲ ਭਾਰਤ ਮੰਚ (ਡੀ ਆਈ ਪੀ) ਨਾਮ ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਹਤਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣਗੀਆਂ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਨੈੱਟ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਇਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੀਆਂ 2.5 ਲੱਖ ਪਿੰਡ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਰਫ਼ਤਾਰ ਵਾਲੇ ਡਿਜ਼ੀਟਲ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦਿਹਾਤੀ ਬ੍ਰਾਡ ਬੈਂਡ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਪਟੀਕਲ ਫਾਈਬਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਬੀ ਐੱਸ ਐੱਨ ਐੱਲ ਵਲੋਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਐਕਸਚੇਂਜਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਨੈੱਟਵਰਕ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਆਈ ਪੀ ਅਧਾਰਤ ਤਕਨੀਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼, ਐਕਸ਼ਨ, ਮਲਟੀਮੀਡੀਆ/ਵੀਡੀਓ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਬੀ ਐੱਸ ਐੱਨ ਐੱਲ ਵਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵਾਈ-ਫਾਈ ਹਾਟ ਸਪਾਟ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਵਰਤੋਂਕਾਰ ਆਪਣੇ ਮੋਬਾਈਲ ਉੱਤੇ ਬੀ ਐੱਸ ਐੱਨ ਐੱਲ ਦਾ ਵਾਈ-ਫਾਈ ਨੈੱਟਵਰਕ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਬੇਹਤਰ ਤਾਲਮੇਲ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰ ਸਹੂਲਤ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਚ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਾਡਬੈਂਡ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਤਕਨੀਕ ਨੂੰ ਡਿਜ਼ੀਟਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਤੰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਸੰਚਾਰ ਇੱਕ ਮਾਪਦੰਡ ਹੈ, ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਤਕਨੀਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਲੂ ਹੈ।

ਨੀਤੀਗਤ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ : ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਡੈਇਟੀ ਵਲੋਂ ਨੀਤੀਗਤ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਈ-ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਢਾਂਚਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਰੋਤ ਸਾਫਟ-ਵੇਅਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਨੀਤੀ, ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਰੋਤ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਢਾਂਚਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਓਪਨ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਿੰਗ ਇੰਟਰਫੇਸ ਬਾਰੇ ਨੀਤੀ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਈ-ਮੇਲ ਨੀਤੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਸਰੋਤ ਕੋਡ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਭਾਈਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਨੀਤੀ, ਕਲਾਉਡ ਰੈਡੀ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪੁਨਰ-ਯੰਤਰੀਕਰਨ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼।

• ਬੀ ਪੀ ਓ ਨੀਤੀ : ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੀ ਪੀ ਓ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਬੀ ਪੀ ਓ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

• ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕਸ ਵਿਕਾਸ ਫੰਡ ਨੀਤੀ : ਇਸ ਨੀਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਵੀਨਤਾ, ਖੋਜ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਈ ਪੀ ਦਾ ਇੱਕ ਭੰਡਾਰ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਵੈ-ਸਥਿਰ ਉੱਦਮੀ ਫੰਡ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

• ਨੈਸ਼ਨਲ ਸੈਟਰ ਫਾਰ ਫਲੈਕਸੀਬਲ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ : ਇਹ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕਸ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦੇ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

• ਸੈਟਰ ਆਫ ਐਕਸੀਲੈਂਸ ਆਨ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਆਨ ਥਿੰਗਜ਼ (ਆਈ ਓ ਟੀ) ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕਸ ਤੇ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨੀਕ ਵਿਭਾਗ ਤਕਨੀਕ (ਡੈਇਟੀ) ਵਿਭਾਗ, ਈ ਆਰ ਐੱਨ ਈ ਟੀ ਅਤੇ ਨਾਸਕਾਮ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਹੈ।

ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਸੁਧਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਗਰੀਬੀ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਕਤਵਰ ਮੰਚ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦਖਲ ਗਰੀਬ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਜੀਵਨ

ਜ਼ਿਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ। ਹੁਣ ਮੁੱਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੰਚ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਗਰੀਬਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕੇ। ਡੀ ਬੀ ਟੀ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਉਮੀਦਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹਨ ਪਰ ਡੀ ਬੀ ਟੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉੱਤਮ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਲਈ ਯਕੀਨਨ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ, ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਪੱਕਾ ਕਰਕੇ ਕਿ ਹਰੇਕ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਆਰਥਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।

(ਲੇਖਕ ਪੀ ਐੱਚ ਡੀ ਚੈਂਬਰ ਆਫ ਕਾਮਰਸ ਐਂਡ ਇੰਡਸਟਰੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹਨ)

e-mail : ranjeetmehta@gmail.com

ਸਫ਼ਾ 9 ਦਾ ਬਾਕੀ

ਅਤੇ ਮੱਛੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ, ਨੀਲੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਵਿਕਾਸ ਸਕੀਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੀਲੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਕੀਮਾਂ ਉਪਰ ਖਰਚੇ ਲਈ 3000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਰਾਖਵੇਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਬਜਟ ਤੋਂ ਮਦਦ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 2016-17 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੀਂ ਰਾਸ਼ੀ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮੰਤਰਾਲੇ ਲਈ 2016-17 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਰਾਸ਼ੀ 35984 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 2016-17 ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ 9 ਲੱਖ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਮਦਦ ਦੇਣ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੇਂਡੂ ਸੜਕਾਂ, ਪੇਂਡੂ ਬਿਜਲੀਕਰਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਕ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਹ ਸਭ ਕਾਰਜ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੰਬੀ ਮਿਆਦ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਿਆਉਣਗੇ।

(ਲੇਖਕ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨੀਤੀ ਆਯੋਗ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹਨ)

e-mail : mishrajaip@gmail.com

ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੂਟਨੀਤੀ

 ਅਚਲ ਮਲਹੋਤਰਾ

ਮਈ 2014 ਵਿੱਚ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਮਗਰੋਂ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਾਜ਼ਾ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦੂਰਗਾਮੀ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, ਜਿਵੇਂ 'ਮੇਕ ਇਨ ਇੰਡੀਆ', 'ਸਕਿੱਲ ਇੰਡੀਆ', 'ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ', 'ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਵਿਕਾਸ', 'ਡਿਜੀਟਲ ਇੰਡੀਆ', 'ਸਵੱਛ ਭਾਰਤ' ਆਦਿ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਘਰੇਲੂ ਏਜੰਡੇ ਦਾ ਭਾਗ ਲਗਦੇ ਹਨ; ਪਰ, ਹਕੀਕਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਜਿਵੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਈਵਾਲ, ਸਿੱਧਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼, ਮਾਲੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਦਿ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਕੂਟਨੀਤੀ ਇਸ ਚੁਨੌਤੀ ਦੇ ਹਾਣ ਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸੀਮਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਹੁਣ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਗਰਮ, ਵਿਹਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੂਟਨੀਤੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਮੁਖੀ ਹੈ। ਜ਼ੋਰ ਅਜਿਹਾ ਬਾਹਰੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਣਾਉਣ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਚਾਰ ਕੂਟਨੀਤਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦਾ ਘਰੇਲੂ ਏਜੰਡੇ ਦੀਆਂ ਤਰਜੀਹਾਂ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਬਿਠਾਉਣ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਭਰੋਸੇ ਦੀ ਘਾਟ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਹੱਲ ਕਰਨਗੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਮਿੱਤਰਤਾ, ਆਪਸੀ ਸਮਝ ਅਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸਹਿਯੋਗ

ਲਈ ਪੁਲ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦੇਸ਼ ਵਜੋਂ ਦੇਖੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਮਿਲੇਗੀ।

ਦੂਰਗਾਮੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ-ਆਰਥਿਕ ਕੂਟਨੀਤਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਰ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧੀਆ ਹੁੰਗਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਜੋ ਸੂਚੀਬਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਬਿਲਕੁੱਲ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੂਟਨੀਤੀ

ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਵਿੱਤ : ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਯੂ ਏ ਈ ਦੌਰੇ ਦੌਰਾਨ 'ਯੂ ਏ ਈ-ਭਾਰਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਫੰਡ' ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਫੈਲਾਅ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 75 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਇਕੱਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮਿਥਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਫੰਡ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਯੂ.ਕੇ. ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੇ ਇੱਕ ਭਾਈਵਾਲੀ ਫੰਡ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਈਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਸੜਕੀ ਜਾਲ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ

ਜਾਪਾਨ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਜਾਪਾਨ ਵਲੋਂ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਬੁਲੇਟ ਟ੍ਰੇਨ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਮੁੰਬਈ-ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸਮਾਂ 7 ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 2 ਘੰਟੇ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਚੇਨੱਈ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦੇ ਮੈਟਰੋ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਲਈ ਜਾਪਾਨ 100 ਬਿਲੀਅਨ ਯੈਨ ਦੇ ਓ ਡੀ ਏ ਕਰਜ਼ੇ ਵੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏਗਾ। ਫਰਾਂਸ ਵਲੋਂ ਬੰਗਲੁਰੂ ਅਤੇ ਕੋੱਚੀ ਦੇ ਮੈਟਰੋ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਅਤੇ ਨਾਗਪੁਰ ਦੇ ਮੈਟਰੋ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਲਈ ਵੀ ਧੰਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਬੰਗਲੁਰੂ ਅਤੇ ਨਾਗਪੁਰ ਦੇ ਮੈਟਰੋ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਲਈ ਜਰਮਨੀ ਵਲੋਂ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਵਾਸਤੇ 500 ਮਿਲੀਅਨ ਯੂਰੋ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਚੀਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੇ ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਸਹਿਯੋਗ ਵਧਾਉਣ ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਮਾਨ ਚੇਨੱਈ-ਬੰਗਲੁਰੂ - ਮੈਸੂਰ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਲਸਟੋਮ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਮਧੇਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਰੇਲ ਇੰਜਣ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਖਾਨਾ ਲਾਵੇਗੀ ਜਿਸ ਦੀ ਲਾਗਤ 3.2 ਬਿਲੀਅਨ ਯੂਰੋ ਹੋਵੇਗੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰੇਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਵਿੱਤੀਕਰਨ ਲਈ ਲੰਦਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਰੁਪਏ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਤ ਬਾਂਡ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਮੇਕ ਇਨ ਇੰਡੀਆ : ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਨੂੰ ਭਰਵਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ : ਰੂਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇ ਏ 226 ਹੈਲੀਪਾਕਟਰ ਦੇ ਸਾਂਝੇ

ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਹੈ। ਰੂਸ ਮੇਕ ਇਨ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਸਥਾਨੀਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਬਿਜਲੀ ਘਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਵੀ ਚਲਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਰੂਸ ਦੇ ਰੋਸਐਟਮ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਐਟਮੀ ਊਰਜਾ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਸਥਾਨੀਕਰਨ ਲਈ ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਐੱਲ ਐੱਡ ਟੀ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਅਰੇਵਾ ਨੇ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਖਾਤਰ ਜੈਤਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਬਿਜਲੀ ਪ੍ਰਜੈਕਟ ਦੇ ਦੇਸੀਕਰਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਏਅਰਬੱਸ ਅਤੇ ਟਾਟਾ ਮਿਲ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੀ295 ਹੈਲੀਕਾਪਟਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਗੇ। ਏਅਰਬੱਸ ਨੇ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮੁਢਲੇ ਸਮਝੌਤੇ ਉਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਬੇਇੰਗ ਵਲੋਂ ਏ ਐੱਚ 64 ਅਪਾਚੀ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ ਲਈ ਹਵਾਈ ਰੂਪਰੇਖਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। 12 ਮਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਲਾਗਤ ਵਾਲੀ ਜਾਪਾਨ-ਭਾਰਤ ਮੇਕ ਇਨ ਇੰਡੀਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਤੀ ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਰੂਤੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਪਾਨ ਨੂੰ ਕਾਰਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰੇਗੀ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ : ਭਾਰਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੁੰਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਚਲਾਈਆਂ ਕੂਟਨੀਤਕ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ 2015 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਿੱਧੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ 40 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦਾ ਉਛਾਲ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਕਾਂਸ਼ੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਸਹੀਬੰਦ ਕੀਤੇ ਆਪਸੀ ਕਰਾਰਾਂ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ 22 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਯੂ.ਕੇ. ਦੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਸਹੀਬੰਦ ਕੀਤੇ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ 9.2 ਬਿਲੀਅਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪੌਂਡ ਦੇ ਲਗਭਗ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੇਡਾਫੋਨ ਵਲੋਂ ਮੰਨੀ ਗਈ 1.3 ਬਿਲੀਅਨ ਪੌਂਡ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਜਾਪਾਨ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਪ੍ਰਜੈਕਟਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ 35 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਹੈ। ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਵਲੋਂ 10 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਅਹਿਦ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ (1 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਸਹਿਯੋਗ-ਫੰਡ ਵਜੋਂ ਅਤੇ 9 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਰੇਲਵੇ, ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਜਿਹੇ ਤਰਜੀਹੀ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਜ਼ੇ ਵਜੋਂ)। ਜਰਮਨੀ ਦੀ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਕੰਪਨੀ ਬੋਸ਼ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਨਵੇਂ ਨਿਰਮਾਣ ਪਲਾਂਟ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ 100 ਬਿਲੀਅਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪੌਂਡ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਈਵਾਲ ਔਗੇ ਆਏ ਹਨ : ਅਮਰੀਕਾ ਵਲੋਂ ਵਿਸ਼ਾਖਾਪਟਨਮ, ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਅਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਫਰਾਂਸ ਨੇ ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਜੈਕਟ ਲਈ 2 ਬਿਲੀਅਨ ਯੂਰੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਨਾਗਪੁਰ ਅਤੇ ਪੁੱਛੂਚੇਰੀ ਉਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਭਾਰਤ : ਮਾਈਕਰੋਸਾਫਟ ਤੇ ਗੂਗਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਬਹੁਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਿਜੀਟਲ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪੁਆਉਣ ਲਈ ਵੱਡੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਇਆ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ, ਜਰਮਨੀ, ਯੂ.ਕੇ., ਕੈਨੇਡਾ, ਜਾਪਾਨ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਅਤੇ ਮਲੇ ਸ਼ੀਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੋਹਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦਾ ਵਚਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਵੱਛ ਰੀਗਾ : ਜਾਪਾਨ ਅਤੇ ਜਰਮਨੀ ਨੇ ਰੀਗਾ ਨਦੀ ਦਾ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰਨ ਲਈ

ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਮੁਹਾਰਤ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਊਰਜਾ ਸੁਰੱਖਿਆ : ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੂਟਨੀਤਕ ਯਤਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੱਛ ਊਰਜਾ ਲਈ ਭਾਈਵਾਲੀਆਂ ਉਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮੀਲ ਦਾ ਪੱਥਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਤੇ 100 ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੌਰ ਗੱਠਜੋੜ ਜਾਰੀ ਹੋਣਾ ਸੀ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਜਲਵਾਯੂ ਬਦਲਾਅ ਬਾਰੇ ਪੈਰਿਸ ਸੰਮੇਲਨ ਦੌਰਾਨ ਹੱਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਗੁੜਗਾਉਂ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਸਕੱਤਰੇਤ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਅਲਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਕੱਤਰੇਤ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਲਈ 30 ਮਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਿਊਕਲੀਅਰ ਪਲਾਂਟ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿਵਲ ਨਿਊਕਲੀਅਰ ਸਹਿਯੋਗ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਪੈਂਡਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਯੂਰੇਨੀਅਮ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਵੱਛ ਊਰਜਾ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਕਮੀ, ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਪੁਲ ਉਸਾਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਲਈ ਕੂਟਨੀਤੀ

ਪੀ-5 ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਹਿਮ ਖਿੱਤਿਆਂ - ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ, ਦੁੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ, ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ, ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆ, ਖਾੜੀ, ਅਫਰੀਕਾ, ਏਸ਼ੀਆ ਪੈਸਫਿਕ - ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਕੂਟਨੀਤਕ ਪਹੁੰਚ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਸੀਆਨ, ਈ ਏ ਐੱਸ, ਐੱਨ ਏ ਐੱਮ, ਜੀ-20, ਬ੍ਰਿਕਸ, ਐੱਸ ਸੀ ਓ ਜਿਹੇ ਅਹਿਮ ਖੇਤਰੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਰਾਬਤਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

“ਗੁਆਂਢ ਪਹਿਲਾਂ” ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੂਟਨੀਤਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਸੀ ਜੋ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਲੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹਲਫ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਮਈ 2014 ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ

ਨਰੋਦਰ ਮੋਦੀ ਦੇ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਸਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਉਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਇਸ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਦੌਰਿਆਂ ਦੇ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਜਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਸਮੇਂ ਹੋਈਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਏ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੌਕਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਾਭਕਾਰੀ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਮੁੜ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕੀ।

ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ "ਗੁਆਂਢ ਪਹਿਲਾਂ" ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭੂਟਾਨ ਤੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸਬੰਧ ਸਥਿਰ ਹਨ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਚੰਗੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਜ਼ਮੀਨੀ ਸਰਹੱਦੀ ਸਮਝੌਤੇ ਉੱਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਦਰਮਿਆਨ 4096 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਮੀ ਸਰਹੱਦ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸਰਹੱਦ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗਾ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਤਸਕਰੀ ਅਤੇ ਤਸਕਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਆਦਿ ਵਿੱਚ।

161 ਬਸਤੀਆਂ/ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇਸ਼ ਬਦਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਛਾਣ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ। ਨੇ ਪਾਲ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਕਮੀ ਵੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਠੀਕ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀਲੰਕਾ ਅਤੇ ਮਾਲਦੀਪ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸਬੰਧ ਸੁਧਾਰਨਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਰਣਨੀਤਕ ਭਾਈਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਫਸੋਸ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਲੋਂ ਏਨੀ ਲਚਕ

ਦਿਖਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਠੋਸ ਸੁਧਾਰ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤਸੱਲੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਾਲੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਹਲੇ ਵੀ ਖਿੜਕੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨੇੜ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਅੱਗੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਾਂਗੇ।

ਪੀ-5 : ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮੋਦੀ ਦੇ ਅਮਰੀਕਾ, ਚੀਨ, ਯੂ.ਕੇ., ਰੂਸ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੀ-5 ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ਾ ਰੂਹ ਫੂਕਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਰਫ਼ਤਾਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ। ਦਸੰਬਰ 2015 ਦਾ ਮਾਸਕੋ ਦੌਰਾ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਈ 2014 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ 'ਅਜਮਾਏ ਹੋਏ ਮਿੱਤਰ' ਰੂਸ ਤੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਾਸਾ ਵੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪੱਛਮ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ (ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਮਰੀਕਾ ਕਰਦਾ ਹੈ)। ਇਸ ਦੌਰੇ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਰੂਸ ਦੇ ਤੌਖਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਸੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਭਰੋਸਾ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਬਹੁ-ਧਰੁਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਐਕਟ ਈਸਟ ਨੀਤੀ : 1990 ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਗਈ 'ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਦੇਖੋਂ' ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਐਕਟ ਈਸਟ ਨੀਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਸੀਆਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਆਯਾਮ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਬਧਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਆਸੀਆਨ - ਭਾਰਤ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਵਿਕਾਸ ਫੰਡ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਬਧਤਾ 1 ਮਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 5 ਮਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਟਾਪੂ : ਮਾਲਦੀਵ, ਸ੍ਰੀਲੰਕਾ, ਮਾਰੀਸ਼ੀਅਸ, ਸੈਸ਼ਲਜ਼ ਵਰਗੇ ਟਾਪੂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਕੂਟਨੀਤਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਾਗਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ

ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਚੀਨ ਦੇ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਖਾੜੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆ/ਮੱਧ

ਪੂਰਬ : ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਉਰਜਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਵੱਸਦੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ, ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਆਈ ਐੱਸ ਆਈ ਐੱਸ ਵਰਗੀਆਂ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਹਿੰਸਕ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਅਹਿਮ ਖੇਤਰ ਹਨ। ਇਹ ਮੁੱਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਅਗਸਤ 2015 ਵਿੱਚ ਯੂ ਏ ਈ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਾਲ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸਉਦੀ ਅਰਬ ਦੇ ਦੌਰੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ। ਯੂ ਏ ਈ ਦੇ ਦੌਰੇ ਨੇ ਦੁਵੱਲੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ 'ਵਿਆਪਕ ਰਣਨੀਤਕ ਭਾਈਵਾਲੀ' ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸਉਦੀ ਅਰਬ ਦੇ ਦੌਰੇ ਨਾਲ ਰਣਨੀਤਕ ਭਾਈਵਾਲੀ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਈ। ਰੱਖਿਆ ਸਹਿਯੋਗ, ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੁੱਧ ਸਹਿਯੋਗ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖਾੜੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਾਈਬਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਈਬਰ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ। ਅੱਤਵਾਦ, ਹਵਾਲਾ ਅਤੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀਕਰਨ ਬਾਰੇ ਖੁਫ਼ੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਭਾਰਤ-ਅਫਰੀਕਾ ਮੰਚ (ਅਕਤੂਬਰ, 2015) : 41 ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਅਫਰੀਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੰਚ ਨੇ ਬੀਤੇ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਪਾਉਣ, ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕ 'ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਤੇ ਬਦਲਾਅਕਾਰੀ' ਏਜੰਡਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੌਕਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਤੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਆਉਣਗੇ। "ਦਿੱਲੀ ਐਲਾਨਾਮਾ-2015" ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਮੁਖੀ ਸਹਿਯੋਗ ਨੂੰ ਭਾਰਤ-ਅਫਰੀਕਾ ਭਾਈਵਾਲੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ

ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ੇ ਵਾਸਤੇ 10 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਗਰਾਂਟ ਰੂਪੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ 600 ਮਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਅਤੇ 50,000 ਵਜ਼ੀਫੇ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਧਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਰਤ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਚੀਨ ਦੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਬਹੁਪੱਖੀ ਮੰਚ : ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੱਡੇ ਤੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਮੰਚਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ, ਜੀ-20, ਆਸੀਆਨ, ਈ ਏ ਐੱਸ, ਐੱਨ ਏ ਐੱਮ, ਬ੍ਰਿਕਸ, ਐੱਸ ਸੀ ਓ ਨਾਲ ਵਿਆਪਕ ਸਾਂਝ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਤਬਾ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅੰਤਰਦੇਸ਼ੀ ਅੱਤਵਾਦ, ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਸਨ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ, ਜਲਵਾਯੂ ਬਦਲਾਅ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਕੈਤੀ, ਸਾਈਬਰ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਜਿਹੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਵਲੋਂ ਵਿੱਢੀਆਂ ਅਣਖੱਕ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਹੁੰਚ ਉੱਤੇ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਏਜੰਡੇ ਨੂੰ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਸ਼ੰਘਾਈ ਸਹਿਯੋਗ ਸੰਗਠਨ (ਐੱਸ ਸੀ ਓ) ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਨਿਰੀਖਿਅਕ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ ਪੂਰੇ ਮੈਂਬਰ ਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਏਸ਼ੀਆ ਪੈਸਫਿਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਿਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਏ ਪੀ ਈ ਸੀ ਲਈ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਕਲੀਅਰ ਐਕਸਪੋਰਟ ਕੰਟਰੋਲ ਰੀਜ਼ੀਮ, ਮਤਲਬ ਮਿਜ਼ਾਈਲ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਕੰਟਰੋਲ ਰੀਜ਼ੀਮ (ਐੱਮ ਟੀ ਸੀ ਆਰ) ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਵੈਸਨਰ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਲਈ ਹਮਾਇਤ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪਰਿਸ਼ਦ ਦੀ ਪੱਕੀ ਸੀਟ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਉਮੀਦਵਾਰੀ ਲਈ ਐਲਾਨਨਾਮੇ/ਮੁੜ ਹਮਾਇਤ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਆਮ ਇਜਲਾਸ (ਯੂ ਐੱਨ ਜੀ ਏ) ਵਲੋਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੱਤਵਾਦ ਬਾਰੇ ਵਿਆਪਕ ਸੰਮੇਲਨ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਹਮਾਇਤ

ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੀ ਓ ਪੀ 21 ਅੰਤਮ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਪ੍ਰਤਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਲਵਾਯੂ ਬਾਰੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅੰਤਮ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਵਿੱਤੀਕਰਨ, ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀ ਪਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਜੁਲਾਈ ਮਹੀਨੇ ਰੂਸ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਊਫਾ ਵਿੱਚ 7ਵੇਂ ਬ੍ਰਿਕਸ ਸੰਮੇਲਨ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮੋਦੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ '10 ਕਦਮ' ਜਾਂ 10-ਸੂਤਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਅੰਤਰ-ਖੇਤਰੀ ਸਹਿਯੋਗ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਮੇਲੇ, ਖੇਡਾਂ, ਫਿਲਮ ਮੇਲੇ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਲੇਖਾ ਜਾਂਚ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। 7ਵੇਂ ਬ੍ਰਿਕਸ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ 100 ਮਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਦਾ ਨਵਾਂ ਵਿਕਾਸ ਬੈਂਕ ਅਤੇ 100 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਦਾ ਮੁੱਦਰਾ ਦਾ ਰਾਖਵਾਂ ਭੰਡਾਰ।

ਸੰਪਰਕ : ਉੱਪ ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਏਕੀਕਰਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਪਰਕ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੂਟਨੀਤਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚਿਟਾਗਾਂਗ ਅਤੇ ਮੋਗਲਾ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ ਵਰਤਣ ਲਈ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਮਝੌਤਾ, ਕੋਲਕਤਾ-ਢਾਕਾ-ਅਗਰਤਲਾ ਬੱਸ ਸੇਵਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਭੂਟਾਨ, ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਦਰਮਿਆਨ ਮੋਟਰ

ਵਾਹਨ ਸਮਝੌਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਲਈ 1 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਤੇ ਆਸੀਆਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਭੌਤਿਕ ਤੇ ਡਿਜੀਟਲ ਸੰਪਰਕ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ। ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਚਾਹਬਹਾਰ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਤੇ ਇਰਾਨ ਦਰਮਿਆਨ ਇੱਕ ਅੰਤਰ-ਸਰਕਾਰ ਸਮਝੌਤੇ ਉੱਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉੱਤਰ-ਦੱਖਣ ਲਾਂਘੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ, ਇਰਾਨ ਅਤੇ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਰੇਲ ਅਤੇ ਸੜਕ ਰਸਤੇ ਜੋੜ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ-ਮਯਾਂਮਾਰ-ਥਾਈਲੈਂਡ ਸ਼ਾਹਰਾਹ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਉੱਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਪਿਛਲੇ 22 ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਰਗਰਮ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਕੂਟਨੀਤੀ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਕੂਟਨੀਤੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਰਸਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਧਿਰ ਵਜੋਂ ਇਸ ਦੇ ਵੱਕਾਰ ਤੇ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਕ ਹਨ)

e-mail : achal_malhotra@hotmail.com

 <h1 style="margin: 0;">ਯੋਜਨਾ</h1> <p style="margin: 0;">ਦਾ ਅਗਲਾ ਅੰਕ</p>	
<p>ਜੁਲਾਈ 2016 : ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਪਾਣੀ : ਇੱਕ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਸਰੋਤ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਵੇਗਾ</p>	
<p>ਚੰਦੇ ਭਾਰਤੀ ਪੋਸਟਲ ਆਰਡਰ/ਮਨੀ ਆਰਡਰ ਤੇ ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ ਰਾਹੀਂ</p> <p>ADG(i/c), Publications Division</p> <p>ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਪਤੇ 'ਤੇ ਭੇਜੋ -</p>	<p>Business Manager (Advertisement & Circulation) Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting Room No.48-53, Soochna Bhawan, C.G.O. Complex, Lodhi Road, New Delhi-110003 <i>email-pdjuicir@gmail.com</i></p>

ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਦਿਸ਼ਾ ਨਵਾਨੀ

ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਿਲਕੁੱਲ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ/ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਹੁਸ਼ਿਆਰ' ਅਤੇ ਆਮ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਦਰਮਿਆਨ ਵੱਡਾ ਪਾੜਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਲਿਖਣ-ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦੀ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡੋ। ਨਿਰਧਾਰਤ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਗੈਰ-ਸੰਦਰਭਿਤ ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਯਾਦਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਉਣ ਦੇ ਦਾਅਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਕਸਰ ਸੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਬੌਧਿਕ (ਉਹ ਵੀ ਯਾਦਸ਼ਕਤੀ), ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਟੇਢੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨੀਤੀਆਂ, ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ, ਚਿੰਤਕਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਕੰਮ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸਵਾਲ ਉਠਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਭਾਰਤੀ ਸਕੂਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਖਲਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੀ ਵਿਖੰਡਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰੋਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਹੁ-ਪਛਾਣਾਂ (ਜਾਤ, ਜਮਾਤ, ਧਰਮ, ਕਬੀਲਾ, ਲਿੰਗ ਆਦਿ) ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੜੀਵਾਰ ਨਾ ਸਿਰਫ 'ਭਿੰਨ ਸਗੋਂ ਗੈਰ ਬਰਾਬਰੀ' ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਮਕਾਲੀਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਕੂਲ ਵੀ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਮਾਜਕ-ਆਰਥਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਢੁੱਕਵਾਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ, ਯੋਗ ਅਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਕਾਬਲ ਅਧਿਆਪਕ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਅਜਿਹੇ ਸਕੂਲ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਹਰੇਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਕਮੀਆਂ ਨਾਲ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਮੰਦਾ ਹਾਲ ਹੈ, ਅਧਿਆਪਕ ਨਿਕੰਮੇ ਅਤੇ ਹਤਾਸ਼ ਹਨ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਪੱਧਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁ-ਪੱਧਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਸਮੀ ਸਕੂਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਤੇ ਆ ਕੇ ਹੀ ਰੁਕ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਸਗੋਂ ਰਸਮੀ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਸ ਨੇ ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਸਿੱਖਿਆ (ਐਨ ਐੱਫ ਈ) ਤੱਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪਸਾਰ ਲਏ ਹਨ।

ਸਾਡੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਘੁਣ ਵਾਂਗ ਖਾ ਰਹੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਖੋਜ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਹੈ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ (ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ) ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਕੂਲੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ। ਗੁਣਵੱਤਾ, ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਨਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਖ਼ਾਸ ਵਰਗ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਬਦ 'ਗੁਣਵੱਤਾ' ਦਾ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਗਟਾਵਿਆਂ, ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂਆਂ (ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਤੱਕ) ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਹੋਵੇ - ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮਵਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। 1990ਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਢਾਂਚਾਗਤ ਵਿਵਸਥਾ ਨੀਤੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਨਵ-ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਵਾਲੇ ਨਿੱਜੀ ਅਦਾਰੇ ਵੀ ਹੁਣ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀਮਤ ਵਸੂਲ ਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁਫਤ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਮਨ ਖੱਟਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਐਕਟ, 2009

ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮੀਲ ਦਾ ਪੱਥਰ ਬਣੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਐਕਟ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਲ 2009

ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਐਕਟ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਐਕਟ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਣ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਇਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਅਹਿਮ ਹਨ ਜੋ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਅਧਿਆਪਕ ਅਨੁਪਾਤ ਲਈ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਮਿਆਰ ਤੈਅ ਕਰਨੇ, ਇਮਾਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ, ਸਕੂਲ ਦੇ ਕੰਮ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਘੰਟੇ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਵਿਦਿਅਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ (ਦਹਾਕੇ ਬਾਅਦ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ, ਸਥਾਨਕ ਸਭਾਵਾਂ, ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ, ਸੰਸਦ ਅਤੇ ਬਿਪਤਾ ਰਾਹਤ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ), ਢੁੱਕਵੇਂ, ਯੋਗ ਤੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ, ਸਰੀਰਕ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦਾਖ਼ਲਾ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ, ਕੈਪੀਟੇਸ਼ਨ ਫੀਸ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿੱਜੀ ਟਿਊਸ਼ਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਸਕੂਲ ਚਲਾਉਣਾ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਐਕਟ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਧਾਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਅਹਿਮ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਢੁੱਕਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਇਸ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਢਾਂਚਾ, 2005

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਸੰਦਰਭੀਕ੍ਰਿਤ, ਉੱਦਮੀ ਅਤੇ ਅਰਥ-ਭਰਪੂਰ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਭੈਅ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਸਿੱਖਿਆ ਸਬੰਧੀ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਢਾਂਚਾ (ਐੱਨ ਸੀ ਐੱਫ), 2005 ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਜਾਗਰਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚਲੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ।

ਹਾਲੀਆ ਸਰਕਾਰੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ

ਅਕਸਰ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਗੜਬੜੀਆਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਵਰਗੇ ਸਮਾਜਕ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਜਨਤਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣਾ ਵੀ ਅਹਿਮ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮੁਢਲੀ ਤੋਂ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੜਾਵਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਨੇਕ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, 'ਬੇਟੀ ਬਚਾਉ-ਬੇਟੀ ਪੜ੍ਹਾਉ' ਮੁਹਿੰਮ ਤਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਇਨਾਮ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ 100 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਗੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ 'ਉਡਾਨ' ਕੇਂਦਰੀ ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ (ਸੀ ਬੀ ਐੱਸ ਈ) ਦੀ ਇੱਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਹੈ ਜੋ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ/ਜਨਜਾਤੀ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸਿੱਖਿਆ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਖੇਤਰ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਇਕੱਲਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਹੁਣ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਵੈਯਮ (ਐੱਸ ਡਬਲਯੂ ਏ ਵਾਈ ਏ ਐੱਮ) ਤਹਿਤ ਕੇਂਦਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਈ ਆਈ ਟੀ, ਆਈ ਆਈ ਐੱਮ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਢਤ ਆਨ ਲਾਈਨ ਕੋਰਸ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਗੇ। ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵੱਲ ਇੱਕ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਕਦਮ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕਿ ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਚੋਣਵੇਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦਾਖ਼ਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਨ ਲਾਈਨ ਪੋਰਟਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਈ-ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਦਾ ਵੀ ਸੁਪਨਾ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀਕਰਨ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਵੇਗੀ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਿਖਰਲੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਮੱਗਰੀ ਡਿਜੀਟਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਲੈਪਟਾਪ, ਸਮਾਰਟ ਫੋਨ ਤੇ ਟੈਬਲੈਟ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਜ਼ੀਫਾ ਪੋਰਟਲ ਦੀ ਵੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਵਜ਼ੀਫਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਲ ਕਰੇਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਲੋਂ ਅਰਜ਼ੀ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਨ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲਾਭ ਪਾਤਰੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫੇ ਤਕਸੀਮ ਕਰਨ ਦੀ। ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਸਿੱਖਿਆ ਖੋਜ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਬਾਰੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੌਂਸਲ (ਐੱਨ ਸੀ ਈ ਆਰ ਟੀ) ਰਾਹੀਂ ਸਾਲਾਨਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮੀਖਿਆ ਸਰਵੇਖਣ (ਐੱਨ ਏ ਐੱਸ) ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਖਰਚਾ ਪੋਰਟਲ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਪੋਰਟਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮਿਆਰ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਵੇਗਾ। ਇਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਲਗਭਗ 200 ਮਿਲੀਅਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਥਾਂ ਟਿਕਾਣਾ ਰੱਖੇਗੀ, ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਉਤੇ ਨਿਗ੍ਰਾ ਰੱਖੇਗੀ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੇਗੀ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਢਾਂਚਾ (ਐੱਨ ਸੀ ਐੱਫ) 2005 ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮੁਤਾਬਕ ਅਤੇ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਨੀਰਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧ ਜੋੜਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲਾ ਵਲੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਵਿਸ਼ਕਾਰ ਅਭਿਆਨ (ਆਰ ਏ ਏ) ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਢਾਂਚਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਗਣਿਤ ਲਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਐੱਨ ਸੀ ਈ ਆਰ ਟੀ ਦੀ ਈ-ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਮੁਫਤ ਅਤੇ ਸੌਖੀ ਪਹੁੰਚ ਵਾਲੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਨ-ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬੱਚਿਆਂ/ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਕਈ

ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਦੇਣ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਕਦਮ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਸਰੋਤ ਵੰਡ ਕੇ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪੀਕਰਨ ਅਤੇ ਅਮਲ ਉਤੇ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ, ਜੋ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੂਰਕ ਕਦਮਾਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ ਅਨੇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ। ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵੀ ਤਕਰੀਬਨ ਇਹੀ ਨਤੀਜੇ ਦੇਣਗੇ। ਬਜਾਏ ਕਿ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਅਕਾਰ ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣੂੰ ਹਾਂ। ਲੋੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਸਰਵੇਖਣ ਸਿਰਫ ਸੰਖਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਾਖਰਤਾ ਹੁਨਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਤੇ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਦੇਣੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਖਣਾ ਵਾਜਬ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫੇਲ ਨਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ (ਐੱਨ ਡੀ ਪੀ) ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਐਕਟ 2009 ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪੁੱਠਾ ਗੇੜਾ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਫੇਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਰੋਕਣਾ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਨਦਾਰਦ ਹੋਣ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਅਧਿਆਪਕ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਤੇ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਜਵਾਬਦੇਹ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਹਿਮ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਢਾਂਚਾਗਤ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਥੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਜਿਹੇ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜਕ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇੱਕ ਸਹਾਇਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਟੈਬਲੇਟ ਅਤੇ ਸਮਾਰਟ ਫੋਨ ਤੋਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਬਦਲ ਬਣਨ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਣਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੌਰਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਬਹੁਤ ਘਾਤਕ ਹੋਵੇਗਾ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸਕੀਮਾਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਖਾਸ ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਬਰਾਬਰੀ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਨਿਆਂ ਵਜੋਂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਲਾਭਕਾਰੀ ਅਧਿਆਪਨ - ਸਿਖਲਾਈ ਅਨੁਭਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦਖਲਾਂ ਤੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਇਕਾਈ ਬਣਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਢਾਂਚਾ, 2005 ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਪਾਠਕ੍ਰਮ, ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਸੁਧਾਰਾਂ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। 2009 ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਐਕਟ ਦਾ ਬਹੁ-ਪੱਧਰਾਂ ਉਤੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਐੱਨ ਡੀ ਪੀ ਦੀ ਮੱਦ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੇ ਕੋਈ ਸੋਧ ਕਰਨੀ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ 3-6 ਸਾਲ ਅਤੇ 14-18 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਸਕੂਲ ਆਫ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਟਾਟਾ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਸੋਸ਼ਲ ਸਾਇੰਸ, ਮੁੰਬਈ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਹਨ)

e-mail :dishanawani@yahoo.com

ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਦਾਇਰਾ : ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਇੱਕ ਕਦਮ

 ਸ਼ੰਕਰ ਪਰਿਜਾ

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਦਹਿਸਦੀ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ (ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ) ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਲਾਮਬੰਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। 15 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਯੋਜਨਾ ਕਾਲ ਵਾਲੇ ਇਹ ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ ਸਤੰਬਰ 2000 ਦੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਦਹਿਸਦੀ ਸਿਖਰ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿੱਚ 191 ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਅੱਠ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਾਪਣਯੋਗ ਤੇ ਸਮਾਂਬੱਧ ਟੀਚੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 21 ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ 60 ਸੂਚਕ ਸਨ, ਨੇ ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਭੁੱਖਮਰੀ ਦਾ ਖਾਤਮਾ, ਸਾਖਰਤਾ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ, ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ, ਲਿੰਗਕ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਜਿਹੇ ਪੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਇੱਕ ਮਿਸਾਲੀ ਬਦਲਾਅ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ।

2015 ਵਿੱਚ ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਣ ਨਾਲ, 2015 ਉਪਰੰਤ ਵਿਕਾਸ ਏਜੰਡੇ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਯੁਗ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਵਾਲੇ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ (ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ) ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ 17 ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ 169 ਟੀਚਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਕਾਮੀ ਸਮੂਹ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੀਸਰਾ ਟੀਚਾ ਸਿਹਤ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਨੰਬਰ ਟੀਚਾ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਨਵਜਾਤ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਉਮਰ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ 13 ਮਾਪਣਯੋਗ ਟੀਚੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ ਸੂਚਕਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਕੁੱਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ

ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ ਦੇ ਟੀਚਾ ਨੰਬਰ 3.8 ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਜੋਖਮ ਤੋਂ ਰਖਿਆ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ, ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਟੀਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਸਿਹਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਮ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਹਾਲੀਆ ਨੀਤੀਗਤ ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਲਈ ਹਾਲੀਆ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਲੋਂ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗਾਂਹ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸਿਹਤ ਦਾਇਰੇ (ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸਿਹਤ ਦਾਇਰਾ : ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ (ਡਬਲਿਯੂ ਐੱਚ ਓ) ਵਲੋਂ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਾਇਕ ਤੰਗੀ ਦੇ, ਵਧੀਆ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਿਹਤ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਸਿਹਤ ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਮੇਟੀ' ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਰ ਜੋਸਫ ਭੋਰ ਸਨ, ਨੇ 1946 ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ

ਲਾਗਤ ਦੇ, ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨੀਤੀਆਂ ਤੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਮੁੜ ਤੋਂ ਐਲਾਨ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉੱਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸ ਨੇ ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪ੍ਰਜਣਨ, ਮਾਤਰੀ ਅਤੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਤਿਆਰ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਪਿਛਲੀਆਂ ਗਿਆਰਾਂ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਟੀਕਾਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਮੁਢਲੇ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰ ਜਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਗਹਿਰੀ ਪੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੈਰ-ਵਾਜ਼ਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਵੀ ਦਰ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਉੱਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਜ਼ੋਰ ਆਮ ਰੋਗ ਨਿਵਾਰਕ ਸੰਭਾਲ ਦੇਣ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬੇਹਤਰ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲਾ

ਚਿੱਤਰ-1: ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੰਬਰ 3 ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਟੀਚੇ

<p>ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ 3 : ਸਾਰੇ ਉਮਰ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ</p> <p>ਟੀਚਾ 3.8 : ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸਿਹਤ ਦਾਇਰਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਜ਼ੋਖਮ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ, ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਟੀਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।</p>		
<p>ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ 3 ਦਾ ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਵਧਾਇਆ ਉੱਠੇ</p>	<p>3.1 ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਦਰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ</p> <p>3.2 ਨਵਜਨਮੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੋਕੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ</p> <p>3.3 ਏਡਜ਼, ਤਪਦਿਕ, ਮਲੇਰੀਆ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਛੂਤ ਵਾਲੀਆਂ ਮਹਾਂਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਹੈਪਟਾਈਟਿਸ, ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਛੂਤ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ</p> <p>3.7 ਜਿਨਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਨਨ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਪਹੁੰਚ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ</p>	<p>ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ 3 ਨੂੰ ਟੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਸਾਧਨ</p>
	<p>3.4 ਗ਼ੈਰ ਛੂਤ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।</p> <p>3.5 ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨੀ।</p> <p>3.6 ਸੜਕੀ ਆਵਾਜਾਈ ਹਾਦਸਿਆਂ ਕਾਰਨ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ।</p> <p>3.9 ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਰਸਾਇਣਾਂ, ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਅਤੇ ਗੰਦਗੀ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਮੌਤਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ।</p>	<p>3ਏ. ਤੰਬਾਕੂ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਬਾਰੇ ਸੰਮੇਲਨ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।</p> <p>3ਬੀ. ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਟੀਕੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਖੋਜ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਦਦ ਦੇਣਾ।</p> <p>3ਸੀ. ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਵਿੱਤੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਕਾਮਾਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਇਜ਼ਾਫਾ ਕਰਨਾ।</p> <p>3ਡੀ. ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਚਿਤਾਵਨੀ, ਜ਼ੋਖਮ ਘੱਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਜ਼ੋਖਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ।</p>
<p>ਆਰਥਿਕ, ਦੂਜੇ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨਿਕ ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ 17 ਨਾਲ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ</p>		

ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਇਕ ਤੰਗੀ ਵੀ ਨਵੀਂ ਥੋਪਦਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਲੀਆ ਬਾਰੂਵੀ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਮੋਹਰੀ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸੰਗਠਨ ਉੱਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਅਪਣਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰੋਕਥਾਮ, ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਪੁਨਰਵਾਸ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਦੂਜਾ, ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਇੱਛਤ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਰੂਵੀ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿੱਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਤੀਜਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ, ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਨੇ ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ ਵਜੋਂ ਵਿੱਤੀਕਰਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਵਾਸਤੇ ਸਰੋਤ ਇਕੱਤਰ

ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਾਂਝੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਸਬਸਿਡੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਤਲਬ ਭਾਵੇਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਵਿੱਤੀਕਰਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਤੇ ਕਿਸਮ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਲਈ, ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਅਦਾਇਗੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਅਮਲ ਹੋਣ ਲਿਆਉਣ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਉੱਤੇ

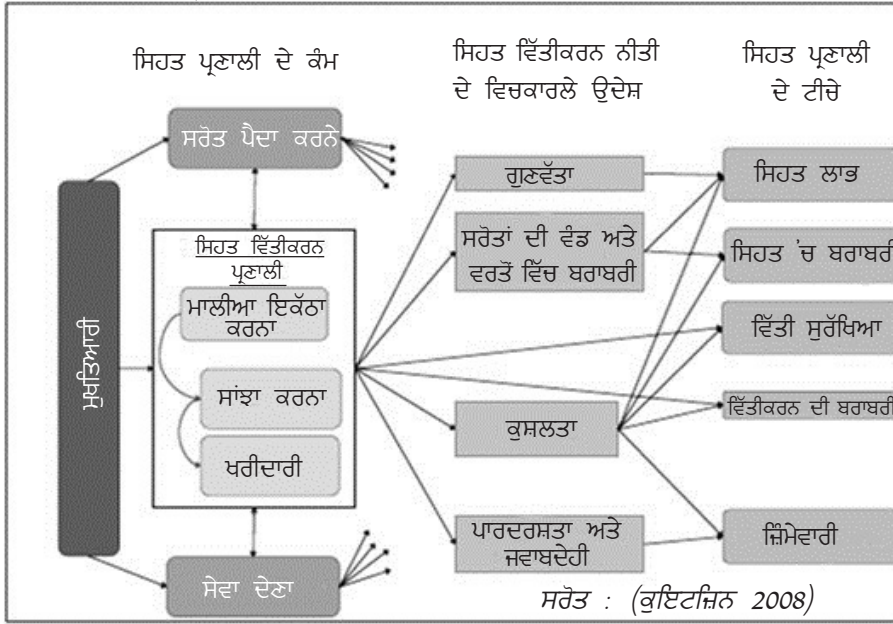
ਕਾਫੀ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

2015 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਹਿਸਦੀ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚੇ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਉਦੇਸ਼

ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਟੀਚੇ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪੀ ਸਿਹਤ ਦਾਇਰੇ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਜ਼ੋਖਮ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ, ਸੁਰੱਖਿਅਤ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਵਾਜਬ ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਟੀਕਿਆਂ ਲਈ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਯੋਗ ਸਿਹਤ ਸੂਚਕ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਹਿਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਜ਼ਨ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਅਗਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ।

ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਲਈ ਵਿਕਲਪ - ਮੌਕੇ ਅਤੇ ਚੁਨੌਤੀਆਂ : ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਹਾਸਲ

ਚਿੱਤਰ-2 : ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਟੀਚੇ

ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਖਾਤਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨੀਤੀਗਤ ਚਰਚਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ, 2011 ਅੰਦਰ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਮਾਹਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ (ਐੱਚ ਈ ਐੱਲ ਜੀ) ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ 12ਵੀਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਐੱਚ ਈ ਐੱਲ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇ ਹੀ ਵਾਲੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਜਨਤਕ ਵਿੱਤੀਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਹਤ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਯੋਜਨਾ ਰਾਜੀਵ ਅਰੋਗਿਆ ਸ੍ਰੀ ਸਕੀਮ (ਆਰ ਏ ਐੱਸ) ਜੋ ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਮਾਹਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਹਿੰਗੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਮਗਰੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਵਾਸਥ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾ (ਆਰ ਐੱਸ ਬੀ ਵਾਈ)। ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਆਰ ਐੱਸ ਬੀ ਵਾਈ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਹੇਠ ਹੋਰ ਫਾਇਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗ ਮੁਖੀ ਵਿੱਤੀਕਰਨ ਤੰਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਮੌਜੂਦਾ ਪੂਰਤੀ ਮੁਖੀ ਵਿਤੀਕ੍ਰਿਤ

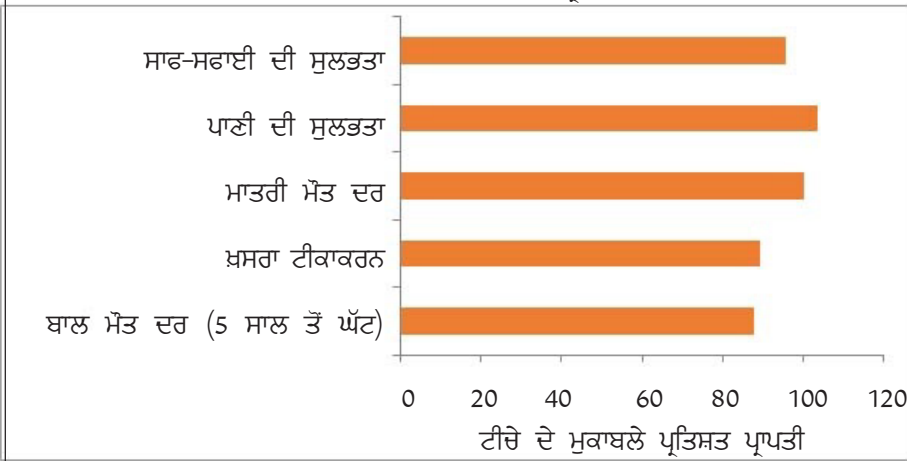
ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਭ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਹਤ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦਰਮਿਆਨ ਸਿਹਤ ਬੀਮੇ ਦਾ ਦਾਇਰਾ 3 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ ਮੌਜੂਦਾ 15 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦੂਜਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 2005 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦਿਹਾਤੀ ਸਿਹਤ ਮਿਸ਼ਨ (ਐੱਨ ਆਰ ਐੱਚ ਐੱਮ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਢਾਂਚਾਗਤ ਸੇਧਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਐੱਨ ਆਰ ਐੱਚ ਐੱਮ ਨੂੰ ਹੁਣ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਹਤ ਮਿਸ਼ਨ (ਐੱਨ ਐੱਚ ਐੱਮ) ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਵ ਵਰਤੀ ਦਿਹਾਤੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅੰਗ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਐੱਨ ਐੱਚ ਐੱਮ ਨੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਅਹਿਮ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਦੇ ਵਿੱਤੀਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ-ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਪੜਾਅ ਉਤੇ, ਜਦੋਂ ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ ਦੇ

ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਹ ਚਰਚਾ ਹੋਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਜਨਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿੱਤੀਕ੍ਰਿਤ ਸਿਹਤ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਪੂਰਤੀ ਪੱਖ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਨੇ ਬੀਤੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੁੱਝ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਜਨਤਕ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਸਮੂਹ ਵਾਲੇ 14 ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਚਿੰਨ੍ਹਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਾਂ ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਜਨਤਕ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੀਖਿਆ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ। ਪਰ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਟਣ ਕਾਰਨ ਅਸਲੀ ਸੀ ਜਾਂ ਇਹ ਡਾਕਟਰਾਂ ਵਲੋਂ ਦੱਸੀ/ਸੁਝਾਈ ਗਈ ਗੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ (ਪੂਰਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਮੰਗ) ਜਾਂ ਬੀਮਾ ਧਾਰਕਾਂ ਵਲੋਂ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ, ਝੂਠੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵਾਧੂ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ (ਨੈਤਿਕ ਖ਼ਤਰਾ)। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ - ਸਮੀਖਿਆ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤਿੰਨ ਚੌਥਾਈ ਅਧਿਐਨ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਬੀਮਾ ਧਾਰਕਾਂ ਵਲੋਂ ਗੈਰ ਬੀਮਾ ਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਖਰਚ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਲਈ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਖਰਚ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾਵਾਂ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਵੀ ਤਗੜੇ ਸਬੂਤ ਹਨ। ਇਹ ਗੰਭੀਰ ਆਤਮ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜਨਤਕ ਪੈਸਾ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਹਤ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਇਹ

ਚਿੱਤਰ-3 : ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਹਿਸਦੀ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਸਮੀਖਿਆ ਸਿਹਤ ਬੀਮਾ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਹਾਲੀਆ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸਿਹਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਫੰਡ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਐੱਨ ਐੱਚ ਐੱਮ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਐੱਮ ਡੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦੇ ਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਇਹੀ ਸੀ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਗਿਣੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ (ਚਿੱਤਰ-3)। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵ ਸੁਧਾਰ ਦਰ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ, ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਐੱਨ ਆਰ ਐੱਚ ਐੱਮ ਦੌਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਐੱਨ ਆਰ ਐੱਚ ਐੱਮ ਦੌਰ ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੁਧਾਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਸਥਾਗਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, ਮਾਤਰੀ ਅਤੇ ਬਾਲ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਹਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੌਰਤਲਬ ਰਾਜਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਸਾਵਾਂ ਵਿਕਾਸ ਹੈ।

ਅਗੇ ਦਾ ਰਸਤਾ

ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇਹੀ ਸੁਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮੁਢਲੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਜਨਤਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਮੰਗ ਪੱਖ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿੱਤੀਕਰਨ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਹਤ ਖੇਤਰ ਵਾਸਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਰੋਤ ਜੁਟਾਉਣੇ ਹੋਣਗੇ। 12ਵੀਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਖੇਤਰ ਵਾਸਤੇ ਕੁੱਲ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ਦਾ 2.5 ਪ੍ਰੀਸ਼ਤ ਟੈਕਸ ਫੰਡ ਜੁਟਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ 1.2 ਪ੍ਰੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਹਤ ਖੇਤਰ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਵੰਡ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਤਿਬਧਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਦੂਜਾ, ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਅਤੇ ਉਮਰ ਵਿਆਹ ਚੁੱਕੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਦਲਾਅ ਜਾਂ ਸਮੀਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਜਨਸੰਖਿਅਕ, ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਉੱਪ-ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਟੀਕਾਕਰਨ ਅਤੇ ਜਣੇਪੇ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰੋਕਥਾਮ, ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਪੁਨਰਵਾਸ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਤੀਜਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ

ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚੁਨੌਤੀ (ਵਿੱਤੀਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ) ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇਣ ਦੀ ਹੈ - ਢੁੱਕਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਦੀ ਕਮੀ ਅਤੇ ਉੱਚਿਤ ਹੁਨਰ ਦੀ ਘਾਟ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਤੇ ਨਰਸਾਂ ਦੀ ਢੁੱਕਵੀਂ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਰਸਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਰਗ ਦੀ ਉੱਚਿਤ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿਖਲਾਈ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਤੇ ਸੋਧਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਪਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਿਯਮਕ ਅਤੇ ਨੀਤੀਗਤ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਵੇਗੀ।

ਚੌਥਾ, ਬੇਹਤਰ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਨੀਤੀ ਸੰਗਤ ਸਬੂਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਇਸ ਨੂੰ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸਬੂਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁੱਕਵੀਂ ਫੰਡਿੰਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ ਢਾਂਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧਾਏ ਗਏ ਸੂਚਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਪਣਯੋਗ ਢਾਂਚਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ/ਫੈਲਾਅ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ ਅਤੇ ਯੂ ਐੱਚ ਸੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਨੇਕ ਵਿਭਾਗਾਂ ਤੇ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਇਹ ਅੰਤਰ-ਖੇਤਰੀ ਤਾਲਮੇਲ ਲਈ ਬੇਹਤਰ ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਹਤ, ਸਮਾਜਕ ਭਲਾਈ, ਸਿੱਖਿਆ, ਸੜਕੀ ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਰਗਾਂ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁੱਕਵੀਂ ਥਾਂ ਵੁੱਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼ 'ਸਾਰੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ' ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਪੀ ਜੀ ਆਈ ਐੱਮ ਈ ਆਰ ਸਕੂਲ ਆਫ ਪਬਲਿਕ ਹੈਲਥ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਹੈਲਥ ਇਕਨਾਮਿਕਸ ਦੇ ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਨ)

e-mail : shankarprinja@gmail.com

ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜਕ ਸਮਾਵੇਸ਼

 ਅਲਖ ਐਨ ਸ਼ਰਮਾ, ਅਖਿਲੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਰਮਾ ਅਤੇ ਤਾਨੀਆ ਚੱਕਰਵਰਤੀ

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਪਿਛਲੇ ਢਾਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਸਲਾਨਾ ਲਗਭਗ 6 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ)। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਤੇ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਡਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ। ਪਰ, ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਗ਼ੈਰ-ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਵਿਸ਼ਵ ਵਾਂਗ ਭਾਰਤ ਲਈ ਵੀ ਗ਼ੈਰ-ਬਰਾਬਰੀ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਨੀਤੀਗਤ ਤੱਖਲਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਦਖਲੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਰਗ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਿਹਾਤੀ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਗਰੀਬਾਂ, ਕਬਾਇਲੀਆਂ, ਅਪੰਗਾਂ, ਬੇ ਘਰਿਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇਸ ਉੱਚ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਇਨਾ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹਾਲੇ ਵੀ ਮਾੜੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਰ-ਬਸਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਮੋਟੇ ਅਨੁਮਾਨ ਮੁਤਾਬਕ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੇ ਲਗਭਗ ਭਾਰਤੀ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗ਼ੈਰ-ਰਸਮੀ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਿਆਦ ਜਾਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੌਰਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਚਨਚੇਤ ਖ਼ਤਰੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਹੈ ਜੋ ਕੁੱਲ ਕਾਮਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ 93 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਸ਼ਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੰਤਰ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਝਟਕਿਆਂ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੰਤਰ ਸਮਾਜਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜ਼ਰੀਆ ਹੈ।

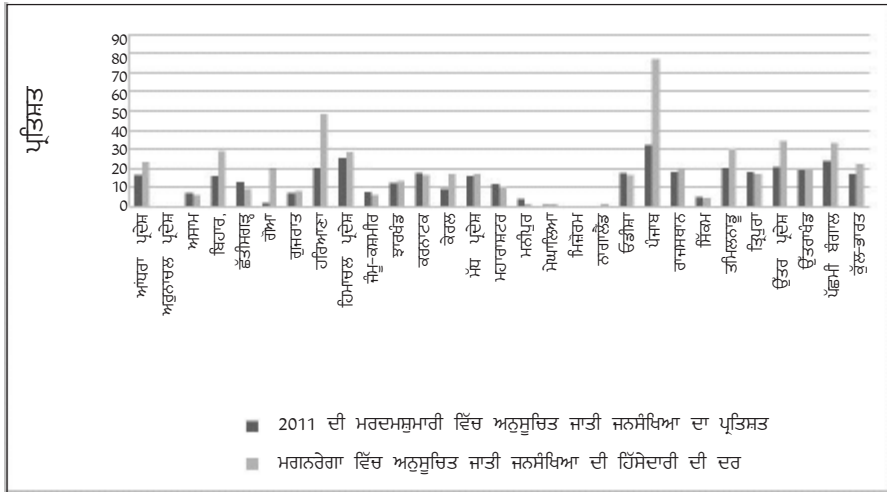
ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਕੀਮਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ ਜੋ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੀਮਾਂ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਕਾਫੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸਿਹਤ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਖਾਣਾ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਪੈਨਸ਼ਨ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਸਕੀਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮਗਨਰੇਗਾ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅਨੇਕ ਅਜਿਹੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਵਰਗ ਲਈ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਪਸਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨਾ ਅਹਿਮ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ

ਦਿਹਾਤੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਜ਼ਾਮਨੀ ਐਕਟ (ਮਗਨਰੇਗਾ), ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਜਿਹੀਆਂ ਕੁੱਝ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਇਹ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਿਹਾਤੀ ਗਰੀਬਾਂ, ਕਬਾਇਲੀਆਂ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਜਨਜਾਤੀ ਜਿਹੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਸਕੇ।

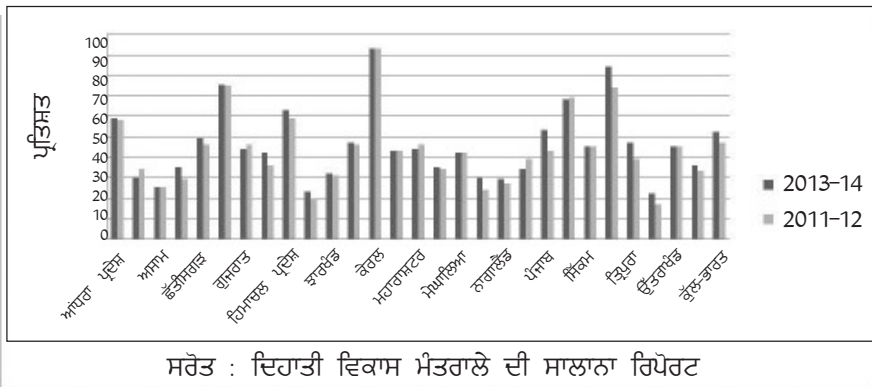
ਮਗਨਰੇਗਾ : ਮਗਨਰੇਗਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਮੋਹਰੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰੇਕ ਦਿਹਾਤੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ 100 ਦਿਨ ਦਾ ਉਜਰਤ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਭੱਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜਨਤਕ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਯੋਜਨਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਮੰਗੇ ਗਏ ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਕੀਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸੰਖਿਆ 2013-14 ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 49.4 ਮਿਲੀਅਨ ਅਤੇ 40.9 ਮਿਲੀਅਨ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਹਰੇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਲ 100 ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ 2013-14 ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਤਿ ਪਰਿਵਾਰ ਸਿਰਫ਼ 46 ਦਿਨ ਦਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼,

ਚਿੱਤਰ-1; ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਵਸੋਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ (2013-14)

ਸਰੋਤ: ਦਿਹਾਤੀ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਰਿਪੋਰਟ

ਚਿੱਤਰ-2; ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ (2011-12 ਅਤੇ 2013-14)

ਸਰੋਤ : ਦਿਹਾਤੀ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਰਿਪੋਰਟ

ਝਾਰਖੰਡ, ਬਿਹਾਰ ਤੇ ਅਸਾਮ ਜਿਹੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਉਤੇ ਅਮਲ ਦਾ ਇੱਕ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਪੱਖ ਗਰੀਬ ਤੇ ਦੱਬੇ ਕੁਚਲੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਹੈ। ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਤੇ ਜਨਜਾਤੀ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ 2013-14 ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 22 ਅਤੇ 20 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸਨ ਜਦ ਕਿ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ 16 ਅਤੇ 8 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੀ। 2013-14 ਦੇ ਮਗਨਰੇਗਾ ਮੁਤਾਬਕ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 77 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ, ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ 48 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ, ਉੱਤਰ

ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 33 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ 33 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ 30 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ-1)। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਮਗਨਰੇਗਾ ਸਕੀਮਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਜਰਾਤ (40 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ), ਗੋਆ (32 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ), ਮਨੀਪੁਰ (65 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ), ਅਰੁਨਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ (90 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ) ਅਤੇ ਓਡੀਸ਼ਾ (40 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ) ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਨ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਮਗਨਰੇਗਾ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਜਨਜਾਤੀ ਵਸੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਸੋਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਐਕਟ ਵਿੱਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ

ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਾਫੀ ਨਿਰੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ 2013-14 ਦੌਰਾਨ 52 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਦਰ ਕੇਰਲ (93 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ) ਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਮਿਲਨਾਡੂ (84 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ) ਦਾ ਨੰਬਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 2011-12 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 2013-14 ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ, ਤਮਿਲਨਾਡੂ, ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਅੰਦਰ ਮਗਨਰੇਗਾ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਵਧੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਹੀ ਰਹੀ (ਚਿੱਤਰ-2)।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਗਨਰੇਗਾ ਨੇ ਔਰਤਾਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਨਜਾਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਬੇਦਖਲੀ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਸਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੀਆਂ ਵੀ ਕਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੜੀਆਂ ਹਨ।

ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਥੁੜ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਵਾਜਬ ਕੀਮਤਾਂ ਉਤੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤਹਿਤ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 1990 ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਦੁਰਗਮ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਜਨਤਾ ਤੱਕ ਅਨਾਜ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, 1997 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਵਾਲੀ ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਟੀ ਪੀ ਡੀ ਐੱਸ) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਗਰੀਬ ਜਨਤਾ ਸੀ। ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਵਾਲੀ ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਰਾਹੀਂ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ

ਸਸਤੀਆਂ ਦਰਾਂ ਤੇ ਅਨਾਜ ਤੇ ਤੇਲ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਸਤੰਬਰ 2013 ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ ਵਲੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਐਕਟ, 2013 ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ 67 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਜਨਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ (75 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦਿਹਾਤੀ ਤੇ 50 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜਨਸੰਖਿਆ)। ਇਹ ਐਕਟ ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਾਤਰਤਾ ਵਜੋਂ ਅਨਾਜ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੌਜੂਦਾ ਟੀ ਪੀ ਡੀ ਐੱਸ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਵਾਜਬ ਹੱਕ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਇੱਕ ਬਦਲਾਅ ਹੈ। ਟੀ ਪੀ ਡੀ ਐੱਸ ਅਧੀਨ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ - ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ (ਬੀ ਪੀ ਐੱਲ) ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ (ਏ ਪੀ ਐੱਲ)। ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦਿਹਾਤੀ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲੇ ਵਲੋਂ ਵਿਕਸਤ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਤੇ ਬੇ ਦਖਲੀ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਤਹਿਤ ਯੋਗ ਬੀ ਪੀ ਐੱਲ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬੀ ਪੀ ਐੱਲ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ। ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਉਪਰਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਏ ਪੀ ਐੱਲ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਨੇਕ ਵਰਗਾਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵਿਆਪਕ ਖਾਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਕਸਰ ਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਖਾਮੀਆਂ ਗਰੀਬ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗਰੀਬ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਚੋਰੀ ਕਾਫੀ ਘਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਲੀਆ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੈ।

ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਪਸਾਰ

ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕਸਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਚੋਰੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਉੱਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚੋਰੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਬੇਹਤਰ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਕੇ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਾਂਤਾ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਭਾਰਤੀ ਖੁਰਾਕ ਨਿਗਮ ਦੀ ਸੰਚਾਲਨ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨਾਜ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਬਣਾਏ ਪੈਨਲ ਵਲੋਂ 19 ਜਨਵਰੀ, 2015 ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪੈਨਲ ਵਲੋਂ ਅਨਾਜ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ 67 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 40 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਅਕਤੀ ਪੂਰਤੀ 5 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 7 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਪੈਨਲ ਵਲੋਂ ਅਨਾਜ ਉਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਓਡੀਸ਼ਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬੀ ਰਾਜਾਂ ਵੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਪੈਨਲ ਵਲੋਂ ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਨਗਦ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਿਹਾਰਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ

ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ, ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ

ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਕਾਂਸ਼ੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਲੋਂ 28 ਅਗਸਤ, 2014 ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਬੁਨਿਆਦੀ ਬੈਂਕ ਖਾਤਿਆਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਓਵਰ ਡ੍ਰਾਫਟ ਸਹੂਲਤ 5000 ਰੁਪਏ ਹੋਵੇਗੀ, ਰੁਪਏ ਡੈਬਿਟ ਕਾਰਡ ਜਿਸ ਅਧੀਨ 1 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਦੁਰਘਟਨਾ ਬੀਮਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਰੁਪਏ ਕਿਸਾਨ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਕਾਰਡ ਜਿਹੀਆਂ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸਹੂਲਤਾਂ ਲਈ ਇਕ ਸਮਾਨ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਾਲੀਆ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ 28 ਅਗਸਤ, 2015 ਤੱਕ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਡੇਢ ਕਰੋੜ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਪਿਛੜੇ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੋਖੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਖਾਤਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਰਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਬੈਂਕ ਖਾਤਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿੱਧੇ ਨਗਦ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਗਿਆ

ਤਾਲਿਕਾ-1 : 27-01-2016 ਤੱਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਖਾਤੇ (ਸਾਰੇ ਅੰਕੜੇ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

ਬੈਂਕ ਸਮੂਹ	ਪੇਂਡੂ	ਸ਼ਹਿਰੀ	ਕੁੱਲ	ਰੁਪਏ ਕਾਰਡਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ	ਅਧਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਗਏ	ਖਾਤਿਆਂ 'ਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀ	ਜ਼ੀਰੋ ਬੈਲੈਂਸ ਖਾਤਿਆਂ ਦਾ %
ਜਨਤਕ ਖਤਰ ਦੇ ਬੈਂਕ	8.95	7.13	16.08	13.86	7.49	24277.31	31.72
ਖੇਤਰੀ ਦਿਹਾਤੀ ਬੈਂਕ	3.12	0.52	3.64	2.64	1.05	5368.18	25.96
ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੈਂਕ	0.45	0.30	0.74	0.70	0.24	1160.97	39.73
ਕੁੱਲ	12.53	7.94	20.47	17.20	8.79	30796.46	30

ਸਰੋਤ : ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਵੈੱਬਸਾਈਟ

ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਯੋਜਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿੱਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ, ਪੈਸੇ ਭੇਜਣ, ਕਰਜ਼ਾ, ਬੀਮਾ ਜ਼ਮ੍ਹਾਂ ਖਾਤੇ ਅਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਜਿਹੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੱਕ ਸੋਧੀ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਹੇਠ ਦਿਹਾਤੀ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਾਲਿਕਾ-1 ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ, ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ, ਖੇਤਰੀ ਦਿਹਾਤੀ ਬੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ 20.47 ਕਰੋੜ ਖਾਤੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਬੈਂਕਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ 17.20 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਡੈਬਿਟ ਕਾਰਡ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਬੈਂਕ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਨਿਯਮਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਬੈਂਕ ਖਾਤਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਚਾਲਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਬੈਂਕਿੰਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬੇਦਖਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਲਾਭਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਕ ਬੇਦਖਲੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਤੰਤਰ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ

ਸਮਾਜਕ ਬੇਦਖਲੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਇਹ ਪਰਚਾ ਤਿੰਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ

ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਾਇਰੇ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣ, ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪਛੜੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ, ਅਸਾਸਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ (ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਾਣੀ, ਸਿੰਜਾਈ ਅਤੇ ਸੜਕੀ ਸੰਪਰਕ), ਵਿੱਤੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ, ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮਗਨਰੇਗਾ ਨੇ ਭਰਵਾਂ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਘੋਸ਼ (2014) ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਰੇਗਾ ਨੇ ਦਿਹਾਤੀ ਉਜਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਤ ਉਜਰਤਾਂ ਦਾ ਪਾੜਾ ਵੀ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਿੰਗਕ ਗ਼ੈਰ-ਬਰਾਬਰੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਰੇਗਾ ਨੇ ਦਿਹਾਤੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧੂ ਉਜਰਤ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਯੋਜਨਾ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀ ਹੈ, ਗਰੀਬ ਖੇਤਰਾਂ (ਸੋਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ, ਕਬਾਇਲੀ ਖੇਤਰਾਂ ਆਦਿ) ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਅਨਾਜ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਬੇਹਤਰ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਕੀਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਜਿਹੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਲੋੜੀਂਦੇ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਰਗ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਸਨ। ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਤੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਵਰਗਾਂ ਜਿਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ, ਜਨਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦਿਹਾਤੀ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਇੱਕ ਕੁੰਜੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਸਰੇ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਾਭ ਲੈਣ ਲਈ ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਇਹ ਸਮੂਹ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਹ ਸਾਫ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅਮਲ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜਕ ਬੇਦਖਲੀ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਰੋਕ ਲਾਉਣ ਜਿਹੀਆਂ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੀਆਂ

ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਹਾਲੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਦਾ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਦੇਸ਼ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸਿਹਤ, ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਮਾਜਕ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੇਗੀ।

(ਲੇਖਕ, ਅਲਖ ਐਨ ਸ਼ਰਮਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸੰਸਥਾਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹਨ।

- ਅਖਿਲੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਰਮਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸੰਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਹਨ।

- ਤਾਨੀਆ ਚੱਕਰਵਰਤੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸੰਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਖੋਜਕਾਰ ਹਨ।)

e-mail :alakh.sharma@ihdindia.org

: akhilesh@ihdindia.org

:taniya.chakrabarty@ihdindia.org

ਵਿਚਾਰ

• ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਉੱਨਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਸਗੋਂ ਸਭ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉੱਨਤੀ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਸ: ਦਯਾਨੰਦ)

• ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਆਪਣੀ ਉੱਨਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਰੁਕਣਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ।

(ਗੋਟੇ)

• ਮੈਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸੁਭਾਵਿਕ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਾਂ।

(ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ)

• ਉਹ ਹੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਸਵਾਮੀ ਰਾਮਤੀਰਥ)

ਹੁਨਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ

 ਪ੍ਰਮੋਦ ਭਸੀਨ

ਭਾਰਤ ਕੋਲ ਸਸਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਧਾਰਤ ਸਮਾਜ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੰਨ 2030 ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਾਮਾਸ਼ਕਤੀ ਵਧ ਕੇ ਇੱਕ ਬਿਲੀਅਨ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਭਵਿੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਉੱਨਤੀ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਮੋਹਰੀ ਸੇਵਾ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਮਨੁੱਖੀ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਹੁਨਰਮੰਦ ਤੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਜੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰੀਏ। ਹੁਨਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਾਲੇ ਵੀ ਹੁਨਰਮੰਦ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਲਗਾਤਾਰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਜਾਵੇਗਾ।

2025 ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਲਾਂਭਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਕਾਮਾਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ 35 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਆਰਥਿਕ ਅਸਾਸਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਨਸੰਖਿਅਕ ਲਾਭਾੰਸ਼ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਜੁਲਾਈ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਨੇ 1500

ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਲਾਗਤ ਵਾਲੀ ਹੁਨਰਮੰਦ ਭਾਰਤ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 2022 ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁਨਰ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 40 ਕਰੋੜ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਸ਼ਨ, ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉੱਦਮਤਾ 2015 ਬਾਰੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕੌਸ਼ਲ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਕਰਜ਼ਾ ਸਕੀਮ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਹੁਨਰਮੰਦੀ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ 2022 ਤੱਕ 500 ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੁਨਰਮੰਦ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਪਹਾੜ ਜਿੱਠੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਨੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਪਾੜਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਵਧੀ ਹੋਈ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਾਮਾਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ 10 ਗੁਣਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਾਮਾਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਘਾਟ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਸਲ ਮੁੱਦਾ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਯੋਗ, ਹੁਨਰਮੰਦ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਘਾਟ ਹੈ ਜੋ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਸਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਕਦਮ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮਿਲਾ ਕੇ ਚੱਲ ਸਕੇ। ਹਰੇਕ ਸਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨੌਕਰੀ ਬਜ਼ਾਰ 'ਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ 30 ਲੱਖ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ 5 ਲੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਚਨਾ ਤਕਨੀਕ, ਬੀ ਐੱਫ ਐੱਸ ਆਈ, ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ, ਪ੍ਰਚੂਨ, ਵਾਹਨ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਖੇਤਰ ਹਨ ਜੋ ਕਾਮਾਸ਼ਕਤੀ

ਦੀ ਵੱਡੀ ਕਮੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹਾਲੀਆ ਅੰਕੜਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ 10 ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਿੱਤਾ ਮੁਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਨੈਸ਼ਨਲ ਸੈਪਲ ਸਰਵੇ ਦਫ਼ਤਰ (ਐੱਨ ਐੱਸ ਐੱਸ ਓ) ਵਲੋਂ ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ 2011-12 ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਕਿੱਤਾ ਮੁਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਬਾਰੇ ਅੰਕੜੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ 15-59 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ 2.2 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੇ ਲਗਭਗ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ 8.6 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਰਸਮੀ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। 2004-05 ਦਰਮਿਆਨ ਕਿੱਤਾ-ਮੁਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਨਾਮਾਤਰ ਹੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਅੰਕੜੇ 2011-12 ਵਿੱਚ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੀ ਕਿ ਯੂ.ਪੀ.ਏ. ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ 2009 ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੁਨਰ ਨੀਤੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਤਾਲਮੇਲ ਬੋਰਡ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਲੋਂ 15-59 ਉਮਰ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੰਮਕਾਜੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦਾ ਅੰਕੜਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਣ ਨਾਲ, ਇਸ ਵਰਗ ਦੀ ਹੁਨਰਮੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਏਗੀ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਉਮਰ ਵਰਗ ਨੂੰ ਹੁਨਰ ਦੀ ਢੁੱਕਵੀਂ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਵਰਗ ਉਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕੇ। ਵਰਤਮਾਨ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਪੂਰਤੀ ਮੁਖੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਮੰਗ ਅਧਾਰਤ ਪਹੁੰਚ ਵੱਲ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੂਰਤੀਵਾਲੀ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਪਹੁੰਚ ਭਲਾਈ ਵਾਲੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਮਹੱਤਵਕਾਂਸ਼ੀ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ

ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੁਨਰਮੰਦੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨਿਰਮਾਤਾ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਪੱਧਰ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਾ ਕੇ ਵਲ ਰਸਮੀ ਸਰੋਂ ਗ਼ੈਰ-ਰਸਮੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਇੱਕ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਨੇ ਕਾਮਾਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਹੁਨਰਮੰਦ ਤੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿੰਨੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਹੁਨਰਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ, ਉਦਯੋਗ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਹੀਂ ਸਰੋਂ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਅਨੇਕ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਾਮਾਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਖਪਤਕਾਰ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਗ਼ੈਰ ਮੁਨਾਫਾ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਮੁਨਾਫਾ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉੱਦਮ।

ਖਪਤਕਾਰ ਵਜੋਂ ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਉਪਲਬਧ ਕਾਮਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੁਨਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਚੋਖਾ ਫਾਇਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ। ਗ਼ੈਰ-ਮੁਨਾਫਾਕਾਰੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਜੋਂ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵਾਪਸ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੁਨਾਫਾਕਾਰੀ ਉੱਦਮ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਕੀਮਤ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਸਕੂਲਾਂ, ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕਈ ਉਪਾਅ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਹੁਨਰਮੰਦੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਉਸਾਰਨ ਵਿੱਚ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਨਾ : ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਬੇਹਤ ਹੁਨਰ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਕਾਮਾਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੱਦ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਖੇਤਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਤਨਖਾਹਦਾਰ, ਠੇਕਾ ਅਧਾਰਤ, ਉਜਰਤ ਅਧਾਰਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਮੰਗ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁੱਕਵਾਂ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਿਅਤ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਯੋਗ, ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਾਮਾਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੋਵੇ। ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਉਜਰਤਾਂ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਬਾਰੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਸੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਲੋਂ ਮੰਗੇ ਹੁਨਰ/ਮੁਹਾਰਤ ਢੁੱਕਵੇਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਭੰਡਾਰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਬੇਮੇਲ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ।

ਗੁਣਵੱਤਾ ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਮਾਪਦੰਡ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ : ਮੌਜੂਦਾ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚਲੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਪਾੜਿਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਕੋਰਸਾਂ ਲਈ ਗੁਣਵੱਤਾ ਮਾਪਦੰਡ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿਖਲਾਈ ਕੋਰਸਾਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਮਿਆਰਾਂ (ਐੱਨ ਓ ਐੱਸ) ਰਾਹੀਂ ਮੌਜੂਦਾ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਕਸਤ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ।

ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਰਣਨੀਤਕ ਸਾਂਝਾਂ : ਸਾਰੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਕੋਲ ਘਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਖਾਕਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਹੁੰਚ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਮੁਹਾਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮਿਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਸਮੇਂ ਸਿਖਲਾਈ ਤੇ ਸ਼ਿਗਰਦੀ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਣਾ : ਕਿਸੇ

ਵੀ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਦਯੋਗਿਕ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਨੌਕਰੀ ਸਮੇਂ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ਿਗਰਦੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਸੀ ਐੱਸ ਆਰ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ : ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਕੋਲ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪੈਸਾ ਹੈ। 2 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੀ ਐੱਸ ਆਰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਫੰਡ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪੈਸਾ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਬੰਧੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ : ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾ ਕੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਖੇਤਰ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਲਈ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ, ਸਹੂਲਤਾਂ, ਤਕਨੀਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਗਿਆਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਯੋਗ-ਸ਼ਾਲਾਵਾਂ/ਸਾਜ਼ ਸਾਮਾਨ ਲਈ ਵੀ ਪੈਸਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਮ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਲਈ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਤੇ ਮਹਿੰਗਾ ਹੈ।

ਖੇਤਰੀ ਹੁਨਰ ਕੌਸਲਾਂ (ਐੱਸ ਐੱਸ ਸੀ), ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (ਆਈ ਟੀ ਆਈਜ਼) ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਰਣਨੀਤਕ ਸਾਂਝ ਪਾ ਕੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੁਨਰਮੰਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਉਤੇ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉੱਭਰ ਰਹੀ ਸੇਵਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣ ਲਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਮਨੁੱਖੀ ਪੂੰਜੀ ਸਾਡਾ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ, ਇਹ ਅਹਿਮ ਹੈ ਕਿ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਾਮਾਸ਼ਕਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਕਾਮੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ

ਬਾਰੀ ਸਫ਼ਾ 39 ਉੱਤੇ

ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਦੇ ਸਿਹਤ ਪੱਖੋਂ ਲਾਭ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਮਹੱਤਤਾ

 ਈਸ਼ਵਰ ਵੀ ਬਾਸਵਰੇਡੀ

ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਯੋਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੂਖਮ ਵਿਗਿਆਨ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਆਤਮਿਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਹੈ ਜੋ ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦਰਮਿਆਨ ਇਕਸੁਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧਤ ਕਲਾ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਯੋਗ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਵਾਲੀ ਪਹੁੰਚ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਸੱਚ ਹੈ, ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ, ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਈ ਵਿਗਾੜਾਂ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਅੱਜ ਯੋਗ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਸਗੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤਣਾਅ ਵਿੱਚ ਰਾਹ ਦੇਣ ਅਤੇ ਅਰੋਗਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਉਪਜਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਕਾਰਗਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਯੋਗ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਚੇਤਨਤਾ ਬਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨ, ਮਨ ਦੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਲਈ ਇੱਕ ਵਸੀਲੇ ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਦੇ ਅਸਰਦਾਇਕ ਵਸੀਲੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈ ਸਕੇ। ਮੰਦਭਾਗੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਮਹਿਜ਼ ਆਸਣਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਇਕਸੁਰਤਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ

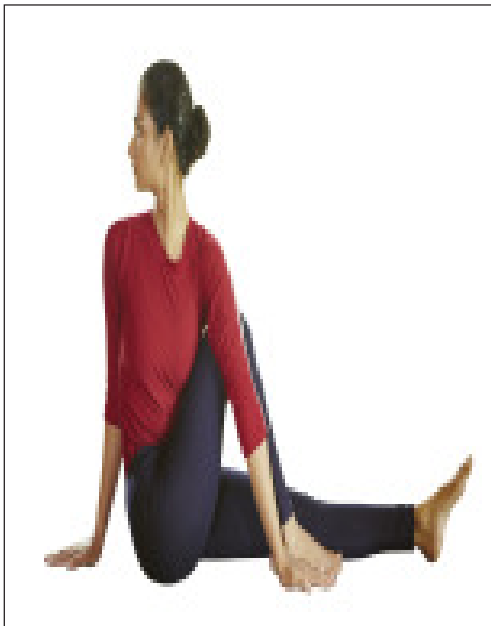
ਹਟਕੇ ਯੋਗ ਦੇ ਸਮੁੱਚਤਾ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਤੇ ਇਹ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆ ਕੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।

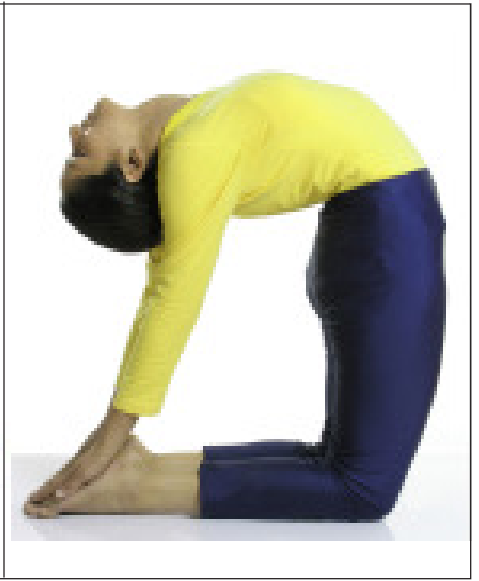
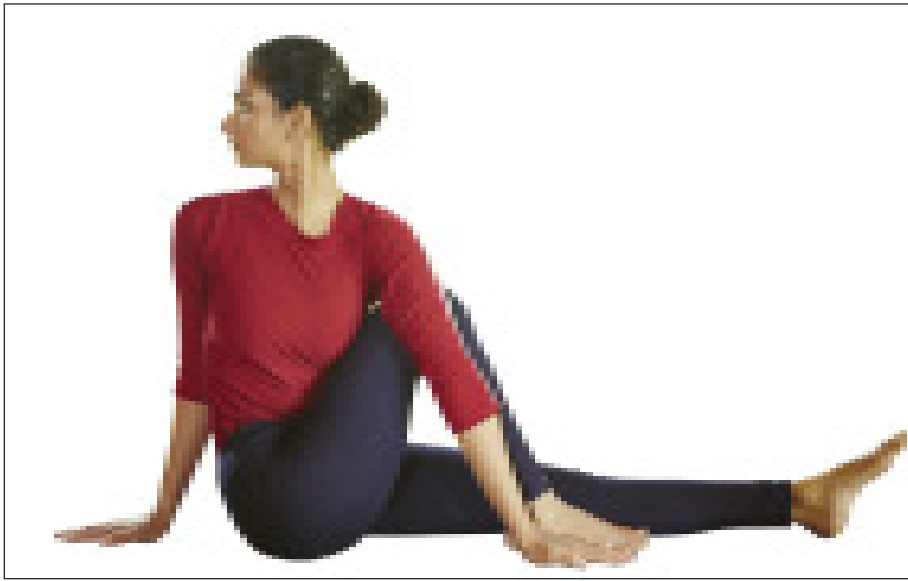
ਸਵੈ-ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਭ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਯੋਗ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਉਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਿਹਤਰ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਹੇਠ ਰੱਖਣ ਲਈ ਖੁਦ ਨੂੰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਯੋਗ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਰਾਹੀਂ ਵਾਪਰਿਆ। ਇਸ ਵਿਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਹੇਠ ਰਖਣਾ ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਯੋਗੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਲੱਭਿਆ ਅਤੇ ਸਮਝਿਆ ਉਸ ਦੀ ਅੱਜ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ

ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਸੰਗਕਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਖਦਸ਼ਿਆਂ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਡੂੰਘੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੁਕਤਿਆਂ ਉਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਡੂੰਘਾ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਲੱਭੇ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪੂਰਨ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ, ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਅਹਿਸਾਸਮੰਦੀ ਵਾਲੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਤੱਥ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀਉਣ ਦੀ ਇਸ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਸਿਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਯੋਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਯੋਗ

ਯੋਗ ਅਭਿਆਸ ਸਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਘਾਟੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ 'ਅਮਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੋਜ' ਵਜੋਂ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਯੋਗ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਪਦਾਰਥਕ ਅਤੇ ਆਤਮਕ ਉਚਾਈਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਲਸਫਿਆਂ, ਰਵਾਇਤਾਂ, ਯੋਗ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਚੇਲਾ ਪਰੰਪਰਾ ਨੇ ਯੋਗ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰੰਪਰਕ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਿਆਨ ਯੋਗ, ਭਗਤੀ ਯੋਗ, ਕਰਮ ਯੋਗ, ਧਿਆਨ ਯੋਗ, ਪਤੰਜਲੀ ਯੋਗ, ਕੁੰਡਾਲੀਨੀ ਯੋਗ, ਹੱਠ ਯੋਗ, ਮੰਤਰ ਯੋਗ, ਲਯ ਯੋਗ, ਰਾਜ ਯੋਗ, ਜੈਨ ਯੋਗ, ਬੁੱਧ ਯੋਗ ਆਦਿ। ਹਰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨੇਮ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਯੋਗ ਦੇ ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਜਕ ਰਸਮ

ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਢੰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਯੋਗ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਹਾਸਲ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਭੂ-ਸੰਤੁਲਨ, ਦੂਜੀਆਂ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵੱਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਦਾ ਮਾਦਾ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸਿਸਟੀ ਵੱਲ ਹਮਦਰਦੀ ਵਾਲਾ ਵਤੀਰਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਚਲਨ ਹੈ। ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਅਰਥਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਲਈ ਇੱਕ ਵਰਦਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਸਿਹਤਮੰਦੀ ਵੱਲ ਲਿਜਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਗਰ ਵਸੀਲਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਯੋਗ ਗੁਰੂਆਂ ਵਲੋਂ ਸਾਂਝੀ ਅਤੇ ਅਗੇ ਤੋਰੀ ਗਈ ਇਸ ਦਾ ਤੋਂ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਲੋਕ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਯੋਗ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਯੋਗ ਅਭਿਆਸਾਂ ਵਿੱਚ ਯਮ, ਨਿਯਮ, ਆਸਣ, ਪ੍ਰਣਾਯਾਮ, ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ, ਧਾਰਨਾ, ਧਿਆਨ, ਸਮਾਧੀ, ਬੰਦਾ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ, ਸ਼ਟ-ਕਰਮ, ਯੁਕਤ ਆਹਾਰ, ਯੁਕਤ ਕਰਮ, ਮੰਤਰ ਅਤੇ ਜਪ ਮੁੱਖ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਦੇ ਸਿਹਤ ਲਾਭ ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਸਨਮੁੱਖ ਕਈ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਕਾਰਨ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤਣਾਅ, ਗੈਰ-ਵਾਜ਼ਬ ਖੁਰਾਕ ਆਦਤਾਂ ਅਤੇ

ਸਰੀਰਕ ਸਰਗਰਮੀ ਰਹਿਤ ਜੀਵਨ ਕਾਰਨ ਸਿਹਤ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੂਗਰ, ਦਮਾ, ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਪਾਚਨ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਅਤੇ ਕੈਂਸਰ ਜਿਹੇ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੀ ਯੋਗ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾਂ ਲਾਗ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਗਲਤ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਹੈ। ਯੋਗ ਅਜਿਹੇ ਸਿਹਤ ਵਿਗਾੜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਯੋਗ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਅਤੇ ਮਨੋ-ਸਰੀਰਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੀ

ਰੋਕਥਾਮ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਮਨੋ ਸਰੀਰਕ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਦੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਜਾਇਜ਼ੇ ਅਤੇ ਵੈਧਤਾ ਲਈ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਕਾਰਜ ਹੋਏ। ਯੋਗ ਦੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸਿਹਤ ਅਸਰਾਂ ਦੇ ਜਾਇਜ਼ੇ ਲਈ। ਸਰੀਰਕ ਜੈਵ-ਰਸਾਇਣਕ, ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਗਿਆਨ ਜਿਹੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨੁਕਤਿਆਂ ਉਪਰ ਨੇਮਬੰਦੀ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅਧਿਐਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਹਿਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਯੋਗ ਸਵੈਧੀਨ ਨਾੜੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਰਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਕੇ ਕੋਸ਼ਿਕਾ ਅਤੇ ਅਨੁ ਪਧਰ ਉਪਰ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਯੋਗ ਅਭਿਆਸ ਸਰੀਰਕ ਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੀਰਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਘਾਰ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁੱਢੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਮਲ ਧੀਮਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਨਾਲ ਪਾਚਨ ਤੰਤਰ ਕਿਰਿਆ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਣਾਅ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧੂ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਧਿਐਨ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਬੌਧਾਤਮਿਕ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਤਾਪ ਨੇਮਬੰਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ, ਸਰੀਰਕ ਲਚਕ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਧਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਾਇਕ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਰੋਗਥਾਮ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯੋਗ ਖੂਨ ਦਾ ਦਬਾਅ ਵਧਣ, ਦਿਲ ਦੀ ਨਾੜ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਅਤੇ ਸੂਗਰ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਡਾਕਟਰੀ ਇਲਾਜ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਹਾਇਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ।

ਯੋਗ ਦੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ : ਸਰੀਰ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਿਥੇ ਇਹ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਅਰੋਗਤਾ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਜਿਥੇ ਇਹ ਧਿਆਨਬੱਧਤਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਣਾਅ ਘਟਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਉਠਾਉਂਦਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਰੀਰਕ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਯੋਗ ਦੇ ਸਿਹਤ ਲਾਭ ਹੇਠ ਲਿਖਿਤ ਹਨ :

- ਲਚਕ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ।
- ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਸਾਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਉਰਜਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।
- ਪਾਚਨ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ।
- ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ।
- ਦਿਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਅਤੇ ਨਾੜੀ ਤੰਤਰ ਸਿਹਤਮੰਦੀ।
- ਰੋਗ ਪ੍ਰਤਿਰੋਧਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।

ਯੋਗ ਦੇ ਆਮ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਲਾਭ :

- ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਮੌਜੂਦਾ ਛਿਣ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਭਾਵ ਜਗਾਉਣਾ।
- ਮਨ ਉਪਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਕੰਟਰੋਲ।
- ਮਾਨਸਿਕ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਧਿਆਨਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।
- ਸਵੈ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ)।

- ਸਵੈ-ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਸਵੈ-ਚੇਤੰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਆਸਵੇਦੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਨਾੜੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਗਾੜਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ (ਜਿਵੇਂ ਸਕੀਜ਼ੋਫਰੇਨੀਆ ਅਤੇ ਏ ਐੱਚ ਡੀ ਐੱਚ)
- ਚਿੰਤਾ ਫਿਕਰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਅ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ।

- ਸਵੈ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਸਰੀਰ ਦੇ ਉਰਜਾ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਰਗਰਮ ਕਰਨਾ।
- ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਉਸਾਰੂ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਨਾ ਜੁੜਨ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਜਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ।
- ਹੋਰਨਾ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।

ਸਿੱਟਾ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਵਸੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜਿਊਣ ਢੰਗ ਅਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਤਣਾਅ ਰਹਿਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਲਈ ਯੋਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿਊਣ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਯੋਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗ ਦਿਵਸ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਜਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਨੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਾਲ ਯੋਗ ਦੇ ਸਿਹਤ ਪੱਖ ਫਾਇਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੀ

ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮੰਗ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਯੂਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਨੇ ਯੋਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਅਤ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਤਸਦੀਕੀਕਰਨ ਲਈ ਕੁਆਲਿਟੀ ਕੰਟਰੋਲ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਯੂਸ਼ ਸੰਗਠਿਤ ਹਸਪਤਾਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫੌਜ, ਨੀਮ ਫੌਜੀ ਦਸਤਿਆਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਮਲੇ ਨੂੰ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਮਲੇ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿ ਕਲਿਆਣ ਕੇਂਦਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਯੋਗ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ 6 ਕੇਂਦਰ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਅਦਾਰੇ (ਡਬਲਿਯੂ ਐੱਚ ਓ) ਨੇ ਡਾਕਟਰੀ ਬਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾ ਡਲਿਵਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਯੋਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਬਣਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਨੀਤੀਗਤ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤਕ ਨਵੀਨ ਕਾਢਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਯੋਗ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਨੇਮਬੰਦੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਪੱਖ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਦਾਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਪਰਿਵਾਰਾਂ, ਸਮਾਜ, ਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਆਖੀਰ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਮਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਇਕਸੁਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਮੇਰਾਰਜੀ ਡੇਸਾਈ ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਯੋਗਾ, ਮਨਿਸਟਰੀ ਆਫ ਆਯੂਸ਼, ਗੌਰਮਿੰਟ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹਨ)

e-mail : ibasavaraddi@yahoo.co.in

ਯੋਗ ਚਿਕਿਤਸਕਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ

 ਰਵੀ ਪੀ.ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਨੀਸ਼ ਪਾਂਡੇ

ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਭਾਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਯੋਗਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪਧਤੀ ਵਜੋਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੀ ਖੋਜ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਬਾਰੇ ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਲਿਖੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਬੋਲਬਾਲੇ, ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਯੋਗਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਭਵ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਕਾਇਆ ਪਲਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ।

‘ਯੋਗ’ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਯੁਜ’ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ‘ਇੱਕਠੇ ਹੋਣਾ’ ਜਾਂ ‘ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ’ ਹੋਣਾ। ਯੋਗ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਧਤੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਯੋਗ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕਿਸਮਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ, ਸਾਦਾ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਰੀਰਕ ਆਸਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਲਈ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਮਾਨਿਸਿਕ ਅਰਾਮ ਲਈ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਧੂ ਪਤੰਜਲੀ ਨੇ ਯੋਗ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ‘ਯੋਗਾ ਚਿੱਤਾ ਵਰਿੰਤੀ ਨਿਰੋਧਾ’ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ‘ਯੋਗਾ ਦਿਮਾਗੀ ਉਬਲ-ਪੁਬਲਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੈ।’ ਨਿਰੋਧ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਰੋਕਥਾਮ ਜਾਂ ਰੋਕਣਾ। ਯੋਗ ਦੀ ਸਹੀ ਤਾਰੀਖ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ

ਬਾਰੇ ਅਨੇਕ ਕਿਆਸ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਯੋਗ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਆਸਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਤਿਕਾਰਤ ਗ੍ਰੰਥ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਅਤੇ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰਤ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਯੋਗ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ - ਕਮਰ ਯੋਗ, ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਅਤੇ ਜਨਨਾ ਯੋਗ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ 1900 ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਅਤੇ 1100 ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਦੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਤੰਜਲੀ ਯੋਗ ਦੇ ਸੂਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਯੋਗ ਨੂੰ ਯੋਗ ਦੇ ਅੱਠ ਮਾਰਗ ਵਜੋਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਯਮ, ਨਿਯਮ, ਆਸਣ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ, ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ, ਧਰਾਨਾ, ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਸਮਾਧੀ।

ਇਹ ਯੋਗ ਸੂਤਰ ਸਰਵੋਤਮ (ਰਜ) ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਰੂਪ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਠ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਅਸ਼ਟਾਂਗ) ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਯੋਗ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਵਾਇਤੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਕਪਿਲਾ ਰਿਸ਼ੀ ਦਾ ਸਮਾਖਿਆ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਦਿਮਾਗ ਹੈ; ਪਤੰਜਲੀ ਯੋਗ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸੂਤਰ ਯੋਗ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ - ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਮਾਗੀ ਉਬਲ-ਪੁਬਲਾਂ ਅਤੇ ਭਟਕਦੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ। ਯੋਗ ਸੂਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਮਾਗ ਕੇਂਦਰ ਬੰਦੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਲਟ ਬਾਅਦ ਵਾਲੀਆਂ ਯੋਗ ਰਵਾਇਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਹਠ ਯੋਗ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਜਟਿਲ ਸਰੀਰਕ ਆਸਣਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਯੋਗ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ‘ਕੁੰਡਲੀਨੀ’ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਕਈ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗੀ ਕਸਰਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਆਸਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਿਰੋਗ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਦਿਮਾਗੀ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਕਸਰਤਾਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ, ਧਿਆਨ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਉਤੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਬੇਹਤਰ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਸਫਲ ਭਾਰਤੀ ਪਧਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਛਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੂਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਯੋਗਾ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਤੇ ਕੁਸ਼ਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ ਜੋ ਯੋਗ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਸਕਣ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਪਧਤੀ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਲਾਹਾ ਲੈ ਸਕਣ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਯੋਗ ਚਿਕਿਤਸਕਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਕਰਨਾ - ‘ਕਿਉਂ’ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ‘ਕਿਵੇਂ’ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਾਣਕਾਰੀ, ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸ਼ਨਲ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇੱਕ ਯੋਗ

ਚਿਕਿਤਸਕ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਕ, ਅਧਿਆਪਕ, ਉਸਤਾਦ ਜਾਂ ਅਚਾਰੀਆ ਵਜੋਂ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮੀਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਦਾ ਪੱਧਰ ਸਿੱਖਿਅਕ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਅਚਾਰੀਆ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਬਜਾਇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਅਨੁਭਵ ਉਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੂਜੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਯੋਗ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਲਈ ਮਾਨਤਾ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਲਈ ਡਿਗਰੀ, ਡਿਪਲੋਮਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕਰ ਸਕਣ। ਯੋਗ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੁਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਮਿਆਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਭਵ ਵਜੋਂ ਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਉੱਦਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਅਹਿਮ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਸਮਰਪਿਤ ਅਤੇ ਸਮਝਤਾਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਫਰਕ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਯੋਗ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪੱਧਰ ਹੈ ਮੁਢਲਾ - ਉਹ ਸਕੂਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਪੱਧਰਾਂ (ਸਿੱਖਿਅਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ) ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਹੈ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਇੱਛਕ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਪੱਧਰ ਹੈ ਸਥਿਰ - ਉਹ ਸਕੂਲ ਜੋ ਮੁਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਯੋਗ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਅਧਿਆਪਨ/ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਅਧੀਨ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 50 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਕਣ ਅਤੇ ਆਈ ਐਸ ਓ 29990:2010 ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਣ। ਤੀਜਾ ਪੱਧਰ ਹੈ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸ਼ਨਲ ਪੱਧਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ ਪੱਧਰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਅਧਿਆਪਨ/ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਬਣਾ ਸਕਣ। ਸਭ ਤੋਂ

ਉਤਲਾ ਪੱਧਰ ਆਸ਼ਰਮ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ 'ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸ਼ਨਲ' ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਜਿਹੇ ਕੋਰਸਾਂ ਲਈ ਆਸ਼ਰਮ ਵਰਗੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ 200 ਘੰਟੇ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਿਆਦ ਦੇ ਹੋਣ। ਹਰੇਕ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦਾਨਾ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਸਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਪਾਸ ਹੋ ਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਭਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਥਿਊਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲ ਦੀ ਬਜਾਇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਚੁਨੌਤੀ

ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁਨੌਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਮੁੱਢਲਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਚਿੱਤ (ਦਿਮਾਗ) ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੇਖਿਆ, ਜਾਂਚਿਆ ਜਾਂ ਮਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਵਰਿੱਤੀ (ਬਦਲਾਅ) ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ?

ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਇਕ ਅਸੰਭਵ ਵਰਗਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਯੋਗ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਅਧਾਰਤ ਪਧਤੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨਾ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਇੱਕ ਯਤਨ ਹੈ। ਯੋਗ ਦਾ ਤੱਤ ਸਾਰ ਆਤਮੀਅਤਾ, ਡੂੰਘਾਈ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ।

ਮੌਜੂਦਾ ਚੁਨੌਤੀ ਲਈ ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਯੋਗ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਨਾਮੀ ਯੋਗ ਸੰਸਥਾਨ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਛੋਟੇ ਸੰਸਥਾਨ ਹਨ ਜੋ ਯੋਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਰਸਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਤੇ

ਸਮੱਗਰੀ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਅਤੇ ਹੁਨਰ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦਾ ਪੱਧਰ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਥਮਾਂ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਫਰਕ ਇਸ ਪਧਤੀ ਨੂੰ ਜੀਵੰਤ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਯੋਗ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗ ਦੀ ਸਹੀ ਕਿਸਮ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਵਰਤਾਰਾ ਜਾਂ ਧਾਰਨਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਇਸ ਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਕੱਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਗੁਆ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਗੈਰ ਵਿਦਿਅਕ ਚਰਚਾਵਾਂ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਯੋਗਾ ਵੀ ਇਸ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਯੋਗ ਦੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਲੋਂ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਵੀ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਪ੍ਰਥਮਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਤੇ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਯੋਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ, ਇਕਸਾਰ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ, ਯੋਗ ਦੀ ਆਤਮੀਅਤਾ, ਅਨੁਭਵ ਅਧਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਲਵੇਗੀ? ਇਹ ਮੁੱਢਲਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚੁਨੌਤੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਝਣ ਲਈ ਸਕੀਮ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁੱਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਹ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਯੋਗ ਦੇ ਤੱਤਸਾਰ ਅਤੇ

ਯੋਗ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਕੂਲਾਂ/ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਯੋਗ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦਿੱਖ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਯੋਗ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਆਤਮੀਅਤਾ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਤੱਤ ਸਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਾਨੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਹੱਲ

ਯੋਗ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਜਦੋਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਲੋਂ 21 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗ ਦਿਵਸ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਨੇ ਯੋਗ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਇਹ ਰੁਤਬਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਯੋਗ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨਾ।

ਇਸੇ ਭਾਵਨਾ ਤਹਿਤ ਅਤੇ 2015 ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗ ਦਿਵਸ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਆਯੂਸ਼ ਮੰਤਰਾਲੇ ਵਲੋਂ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਅਤੇ ਯੋਗ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਲਈ ਕੁਆਲਿਟੀ ਕੋਸ਼ਲ (ਕਿਊ ਸੀ ਆਈ) ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਊ ਸੀ ਆਈ ਕੋਲ ਸਰਵੋਤਮ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਅਧਾਰਤ ਅਜਿਹਾ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲਾ ਢਾਂਚਾ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹੈ। ਸਵੈ-ਇੱਛਤ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਸਕੀਮ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖਿਅਕਾਂ ਵਜੋਂ ਜਮਾਤਾਂ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਜੋਂ ਯੋਗ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂਆਂ ਜਾਂ ਉਸਤਾਦਾਂ ਵਜੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਧਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਅਚਾਰੀਆਂ ਵਜੋਂ ਯੋਗ ਦੇ ਰੋਕਥਾਮ ਅਤੇ ਰੋਗਨਿਵਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਿਆਰਾਂ,

ਆਈ ਐੱਸ ਓ 17024 : 2012 ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਆਮ ਲੋੜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਊ ਸੀ ਆਈ ਵਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੰਚ ਤੇ ਸਹੇਜ ਕੇ ਯੋਗ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਹੁਨਰ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਯੋਗ ਮਾਪਦੰਡ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਇੱਕ ਯਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਸੰਸਥਾਨ ਤੋਂ ਰਸਮੀ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਹੈ।

ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਵਲੋਂ ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਆਮ ਸਮਝ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੀ ਜਾਮਨੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਪੱਧਰਾਂ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਪਟਕ੍ਰਮ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਯੋਗ ਸਿੱਖਿਅਕਾਂ ਦੇ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਯੋਗ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਯੋਗ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕਸਮਾਨ ਕਰਨ ਵੱਲ ਇਕ ਕਦਮ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਯੋਗ ਸਿਖਲਾਈ ਅਧਾਰਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਵੀ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣਗੇ, ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਿਆਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਸੰਸਥਾਨ ਤੋਂ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਭਿਆਸ ਅਧਾਰਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਧਤੀਆਂ ਲਈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਬਾਜ਼ਾਰੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਈ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਕੀਮ ਸਰਵੋਤਮ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵੀ ਮਿਆਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕਸਮਾਨ ਸਿਖਲਾਈ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਗੇ ਜੋ ਅਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਯੋਗ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਇੱਕ ਮਿਆਰ ਉਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਿਆਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਮੌਜੂਦਾ ਸਾਰੇ ਵਿਕਲਪਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਸੰਸਥਾਨ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਨਾਲ ਯੋਗ ਕੋਰਸ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਢੁੱਕਵੇਂ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ। ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਰੇਕ ਸੰਸਥਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਨਤੀਜੇ ਹਨ।

ਇਸ ਅਮਲ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸੰਗਠਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਜਾਂ ਯੋਗ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਸਕਣ ਜੋ ਸੰਗਠਨਾਂ/ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਣ।

ਕਿਊ ਸੀ ਆਈ ਤੀਜੀ ਧਿਰ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਲਈ ਸਕੀਮਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰੇਗੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ/ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਮਿਆਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਪਾਲਣ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਵਿਕਾਸ

ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਰਹਿਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਲਈ ਯੋਗ

 ਡਾ. ਈਸ਼ਵਰਾ ਐੱਨ ਆਚਾਰੀਆ, ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਰਸਤੋਗੀ

ਯੋਗ ਸਿਹਤ, ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਕ ਰਵਾਇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੀ ਖੋਜ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਹਰੇਕ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਲੋੜਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਯੋਗ ਆਪਣੀ ਸਾਦਗੀ, ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਕਾਰਨ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰਕ-ਮਾਨਸਿਕ ਗੜਬੜੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਸਰੀਰਕ ਆਸ਼ਾਵਾਂ, ਸਾਹ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਜਨਮਜਾਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਿਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਿਰਫ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਕਾਂ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਕਿੱਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਣਾਅ ਤੋਂ ਉਪਜੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਸਰੀਰਕ-ਮਾਨਸਿਕ ਗੜਬੜੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਯੋਗ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਯੋਗ ਦੇ ਫਾਇਦੇ

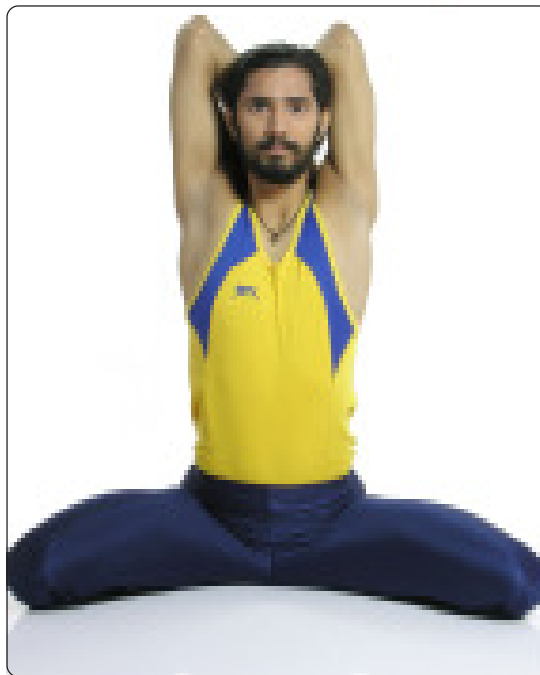
ਜਾਂਚੇ ਪਰਖੇ, ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਵਾਲੇ, ਸਾਧੇ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿਹਤਮੰਦ, ਭਾਵਪੂਰਨ, ਸੰਤੁਲਿਤ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਰਹਿਤ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਯੋਗ ਦੀ ਸੋਭਾ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਈ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਸਮੇਤ ਅਨੇਕ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਯੋਗ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਯੋਗ ਕਿਸੇ ਖੇਤਰ, ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਨਸਲ ਅਤੇ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਲੋਂ 21 ਜੂਨ ਨੂੰ 'ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗ ਦਿਵਸ' ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਨੂੰ 'ਸੰਪੂਰਨ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਹਾਲਾਤ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਬਿਮਾਰੀ ਜਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ

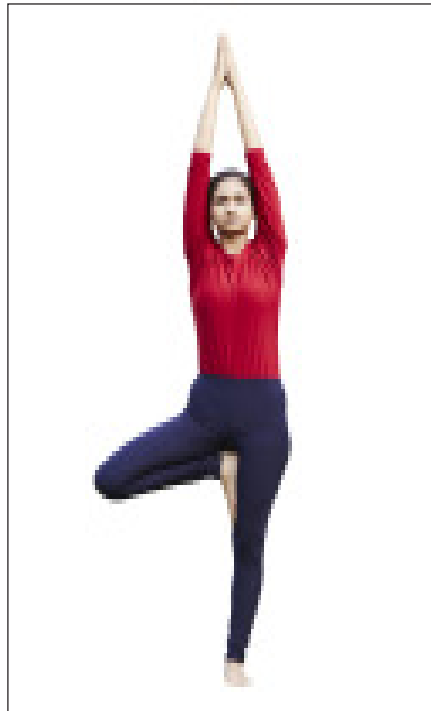
ਅਣਹੋਂਦ ਵਜੋਂ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਗਠਨ (ਡਬਲਯੂ ਐੱਚ ਓ) ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਚੋਖੇ ਪੱਖ, ਮਤਲਬ 'ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ' ਨੂੰ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਨ ਸਿਹਤ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਭਾਵਨਾਤਮਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਥੋਂ ਯੋਗ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਸਾਧਨਾ ਸਾਡੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੰਦਰੁਸਤ, ਸੰਤੁਲਿਤ, ਤਣਾਅ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਅਰਥਪੂਰਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਲਈ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਪੰਜ ਯਮ ਅਤੇ ਪੰਜ ਨਿਯਮ)। ਯੋਗ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸੁਖਾਲੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ, ਤਣਾਅ, ਚਿੰਤਾ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਝਦਿਆਂ ਸਾਡੀ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਸਿਹਤਮੰਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਡੱਬਬੰਦ ਖਾਣਾ, ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਖਾਣਾ, ਉੱਚ ਕੈਲੋਰੀ ਯੁਕਤ

ਖਾਣਾ, ਸਿਗਰਟਨੋਸ਼ੀ, ਸ਼ਰਾਬ, ਨਸ਼ੇ, ਢੁੱਕਵੇਂ ਅਰਾਮ ਅਤੇ ਕਸਰਤ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੇਸਬਰੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ੱਕਰ ਰੋਗ, ਉੱਚ ਤਣਾਅ, ਗਠੀਆ, ਪਿੱਠ ਦਰਦ ਆਦਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੀਰਕ-ਮਾਨਸਿਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਤਣਾਅ, ਦਿਮਾਗੀ ਅਸੰਤੁਲਨ, ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹਨ। ਯੋਗ ਪੱਧਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਟੀਕਾ ਵਗੈਰਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਸਣ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ, ਸ਼ਤਕਰਮਾ, ਸੂਰਜ ਨਮਸਕਾਰ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਵਰਗੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਮਾਗੀ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਚਿੰਤਾ, ਤਣਾਅ, ਦਿਮਾਗੀ ਬਿਮਾਰੀ, ਵਤੀਰੇ ਸਬੰਧੀ ਕਮੀਆਂ ਜਾਂ ਗੜਬੜੀਆਂ, ਅਰੁਚੀ ਆਦਿ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਸਰੀਰਕ-ਮਾਨਸਿਕ ਅਲਾਮਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਿਰ-ਦਰਦ, ਰੋਸ਼ੇ ਵਾਲੀ ਖੰਘ, ਦਮਾ, ਸ਼ੱਕਰ ਰੋਗ, ਸਰੀਰਕ ਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਤਿਰੋਧੀ ਵਿਗਾੜ ਆਦਿ ਯੋਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਮ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਤਣਾਅ ਸਰੀਰਕ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਜਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਬਦਲਾਅ, ਕੰਮ ਵਾਲਾ ਥਾਂ ਜਾਂ ਸਕੂਲ, ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ, ਵਿੱਤੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁਝੇਵਾਂ, ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਹਰੀ ਤਣਾਅ ਦੇ ਆਮ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਦ

ਕਿ ਪੁਰਾਣਾ ਚਿੰਤਾ, ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ, ਨਾਹ-ਪਖੀ ਵਤੀਰਾ, ਗੈਰ-ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਉਮੀਦਾਂ/ ਸੰਪੂਰਨਤਾ, ਸਖਤ ਸੋਚ, ਲਚਕ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਸਾਰਾ ਜਾਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਵਾਲਾ ਵਤੀਰਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਣਾਅ ਦੇ ਆਮ ਕਾਰਨ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਸੰਤੁਲਨ, ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਅ ਦੇ ਕੁੱਝ ਆਮ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਰੀਰਕ-ਮਾਨਸਿਕ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰ-ਦਰਦ, ਉਨੀਦਰਾ, ਮਰੋੜ, ਚਮੜੀ 'ਤੇ ਧੱਫੜ, ਪਾਚਨ ਵਿਗਾੜ, ਪੇਟ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਜਾਂ ਅਲਸਰ, ਜਲਣ, ਦਿਲ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਧੜਕਣ, ਖੂਨ ਦਾ ਵੱਧ ਦਬਾਅ, ਧਮਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ, ਦਰਦ ਵਾਲੀ ਮਾਹਵਾਰੀ ਆਦਿ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ

ਅਕਸਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਲਗਾਤਾਰ ਆਸਣ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਆਸਣ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਸੋਚ ਦੇ ਨਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਕਸਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਡੂੰਘੇ ਸਾਹ ਲੈਣਾ, ਯੋਗ ਨਿਦਰਾ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਢਾਹੂ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਅੰਦਰੂਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੰਦਰੁਸਤ, ਸੰਤੁਲਿਤ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਰਹਿਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਕੁੱਝ ਸਿਹਤਮੰਦ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਪੱਧਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਸਿਹਤਮੰਦੀ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਚੰਗੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਦਾ, ਸਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਜੀਵਨ ਪੱਧਤੀ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਨੇਹ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਨਿੱਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਧੀਰਜ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ :

ਸੰਤੁਲਿਤ ਭੋਜਨ : ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ ਸੰਤੁਲਿਤ ਭੋਜਨ। ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕੇ ਸਾਡਾ ਭੋਜਨ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਖਾਣੇ ਵਿੱਚ ਮੌਸਮੀ ਫਲ, ਤਾਜ਼ਾ ਪੱਤੇਦਾਰ ਹਰੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਕੁਰਿਤ ਦਾਲਾਂ ਆਦਿ ਢੁੱਕਵੀਂ ਮਿਕਦਾਰ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਾਰੇਪਨ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਖਾਣੇ ਸਿਹਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ, ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੁੱਧੀ ਤੇ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਵਰਤ ਰੱਖਣਾ : ਸਿਹਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਰਤ ਰੱਖਣਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਕਨੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਪਾਚਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਦੇਣ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਪਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਹਿਮ ਉਰਜਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰਕ

ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜ਼ਰੀਆ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਵਾਸਤੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਿਰਫ ਫਲਾਂ ਦਾ ਰਸ ਜਾਂ ਫਲ ਖਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਸਰਤ : ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਸਰਤ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਯੋਗ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਹ ਖੂਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਵਧਾ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲਚਕਦਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਬੁਢਾਪਾ ਦੇਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸੈਰ, ਦੌੜ, ਹੌਲੀ ਤੁਰਨ, ਯੋਗ ਆਸਣ ਕਰਨ, ਸੂਰਜ ਨਮਸਕਾਰ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਰੀਰਕ ਕੰਮ, ਜਿਵੇਂ ਬਾਗਬਾਨੀ ਆਦਿ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਚੋਣ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਸਰਤ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਾਗਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਰਜਾ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਲਾਭ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਹੈਨਰੀ ਲਿੰਦਾਲਹਰ, ਜੋ ਇੱਕ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੁਦਰਤੀ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ “ਕਸਰਤ ਬਿਮਾਰ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਰਕਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਨਸਾਂ ਅਤੇ ਨਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੱਕ ਫੇਡਿਆਂ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਕਸੀਜਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਚਮੜੀ, ਗੁਰਦੇ, ਅੰਤੜੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਹ ਨਾਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਅਤੇ ਰੋਗੀ ਸਮੱਗਰੀ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।”

ਅਰਾਮ : ਯੋਗ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਠੀਕ ਅਰਾਮ, ਮਤਲਬ ਚੰਗੀ ਨੀਂਦ ਵੀ ਵਧੀਆ ਸਿਹਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਨੀਂਦ ਸਾਨੂੰ ਤਾਜ਼ਗੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਹਲਕੇ ਫੁਲਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਧੂਰੀ ਨੀਂਦ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਤਣਾਅ, ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਖਰਾਬ ਸਿਹਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਚੰਗੀ ਨੀਂਦ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਢੁੱਕਵੀਂ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ : ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਤੇ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਢੁੱਕਵੀਂ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ

ਪੀਣਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੈਲੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਘੋਲ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰੀ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਲਈ ਕੁੱਝ ਉੱਤਮ ਸੁਝਾਅ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ :

1. ਰਾਤੀ ਜਲਦੀ ਸੌ ਜਾਓ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਸਤਰਾ ਛੱਡ ਦਿਉ (ਬ੍ਰਹਮ ਮਹੂਰਤ)। ਸੱਤ ਘੰਟੇ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੋ।

2. ਸਾਦਾ, ਸੰਤੁਲਿਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਖਾਣਾ ਖਾਉ।

3. ਚੀਨੀ, ਲੂਣ, ਭਾਰੀ ਖਾਣਾ, ਲਾਲ ਮਿਰਚ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਸਾਲੇ ਅਤੇ ਅਚਾਰ ਆਦਿ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿਉ। ਚਾਹ ਅਤੇ ਕੋਫੀ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੀਉ। ਸਾਰੇ ਨਸ਼ੇ ਲੈਣੇ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਘਿਉ ਤੇ ਤੇਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰੋ। ਯੋਗ ਸਾਧਕ ਲਈ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਖਾਣਾ ਸਰਵੋਤਮ ਹੈ।

4. ਖਾਣੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੀਯਤ ਕਰੋ। ਸਵੇਰੇ ਯੋਗਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਬਾਅਦ ਫਲ ਜਾਂ ਅੰਕੁਰਿਤ ਦਾਲਾਂ ਜਾਂ ਦਲੀਏ ਦਾ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰੋ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਛਾਣੇ ਕਣਕ ਦੇ ਆਟੇ ਦੀ ਰੋਟੀ, ਉਬਲੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਸਲਾਦ ਅਤੇ ਲੱਸੀ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਬਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸਲਾਦ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਰੋਟੀ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

5. ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਸਮੇਂ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

6. ਸਵੇਰ ਜਾਂ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਧਿਆਨ ਮਗਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਉਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

7. ਯੋਗ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਤਕਰਮਾ ਦੁਆਰਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਫਾਈ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਹੈ।

8. ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖੋ। ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਅਤੇ ਭਰੋਸਾ ਦੇਵੇਗਾ।

9. ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਣ ਦੀ ਆਦਤ ਤਿਆਗ ਦਿਉ। ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ - ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉਤੇ ਅਮਲ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਭੁੱਖ ਹੋਵੇ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਖਾਉ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਭੁੱਖ ਰਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਖਾਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ। ਮੌਸਮੀ ਫਲ ਲੈ ਕੇ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਵਰਤ ਰੱਖੋ।

10. ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਦਲ ਤੁਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ, ਈਸ਼ਵਰ ਐਨ ਅਚਾਰਿਆ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਸਥਿਤ ਯੋਗਾ ਅਤੇ ਨੈਚਰੋਪੈਥੀ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਕੇਂਦਰੀ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹਨ।

- ਰਾਜੀਵ ਰਸਤੋਗੀ, ਨੈਚਰੋਪੈਥੀ ਬਾਰੇ ਸਹਾਇਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਹਨ)

e-mail : ccryn.goi@gmail.com

:rrastogi.2009@gmail.com

ਸਫ਼ਾ 30 ਦਾ ਥਾਕੀ

ਸਕਣਗੇ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਅਨੇਕ ਸੁਧਾਰਾਂ, ਨੀਤੀ ਬਦਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰੇ ਹੋਏ ਵਿੱਤੀ ਖਾਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਸੰਭਵ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦੇਣਗੇ। ਇਸੇ ਹੀ ਸਮੇਂ, ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਹੁਨਰਮੰਦੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵਕਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਇਕਾਈਆਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਹਮਾਇਤ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਕੋਲ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦੇ ਕਦਮ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਮਾ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਅਸੀਂ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚਾਲੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭਾਈਵਾਲੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰੀਏ। ਰਸਤਾ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

(ਲੇਖਕ ਜੈਨਪੈਕਟ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਫਾਊਂਡਰ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਸੀ ਈ ਓ ਹਨ। ਉਹ ਐਨ ਡੀ ਟੀ ਵੀ, ਬੈਂਕ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਨੈਸਕੋਮ ਦੇ ਬੋਰਡ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਹਨ)

e-mail : zorema.darkim@skillsacademy.co.in

ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ, ਰੋਕਥਾਮ, ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਉੱਚ ਜੀਵਨਸ਼ੈਲੀ ਲਈ ਯੋਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

 ਐੱਚ ਆਰ ਨਗੋਦਰ

ਯੋਗਾ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਯੁਜ' ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਮਿਲਾਪ, ਜੁੜਨਾ ਜਾਂ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਅਤੇ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨਾ। ਯੋਗਾ ਦੀ ਰਵਾਇਤ 3000 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਪਹੁੰਚ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾ ਵਲੋਂ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਵਿਕਲਪਕ ਦਵਾਈ ਵਜੋਂ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਭਿਆਸ ਤਾਕਤ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਯੰਤਰਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ, ਸਵੈ-ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਅਤੇ ਸਾਂਤੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਲਈ ਉਰਜਾ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਯੋਗ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚਾਲੇ ਤਾਲਮੇਲ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਤਣਾਅ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਜਾਂ ਨਿਜਾਤ ਪਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹਥਾ ਯੋਗਾ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਲਈ ਕੁੱਝ ਸਰੀਰਕ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹ ਦੀਆਂ ਕਸਰਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਥਾ ਯੋਗ ਕਈ ਸਰੀਰਕ ਆਸਣਾਂ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰਕ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਥਾ ਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ, ਲੰਬੇ ਸਾਹ ਲੈਣ, ਬਿਨਾਂ ਤਕਲੀਫ ਸਾਹ ਲੈਣ ਅਤੇ ਸਾਹ ਬਾਹਰ

ਛੱਡਣ ਉਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਸਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ ਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੰਤਰ ਵਧੇਰੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਤਣਾਅ ਮੁਕਤੀ ਤੰਤਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੈ, ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਸਿਹਤ ਉਤੇ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਯੋਗ ਇਸ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਹੁਣ ਤੱਕ ਖੋਜੀ ਗਈ ਸਭ ਤੋਂ ਅਸਰਦਾਰ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਚਿੰਤਾ ਸਿਰਫ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਤਣਾਅ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਾਲਾਤ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਈਗ੍ਰੇਨ, ਅਲਸਰ ਅਤੇ ਪੇਟ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ ਦਿਲ ਦੇ ਦੌਰੇ, ਸ਼ੂਗਰ ਅਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਖੁਰਨ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਯੋਗਾ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਲਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾਜਲੀ ਵਲੋਂ 'ਯੋਗ ਸੂਤਰ' ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਯੋਗਾ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਲਿਖਤ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਐੱਜ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਯੋਗਾ ਨੂੰ ਆਸਣਾਂ, ਸਰੀਰਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਜੋਂ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਸਣ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਜਾਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਤੰਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਪਤਾਜਲੀ ਨੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਲਈ ਅੱਠ ਪੜਾਵੀ ਮਾਰਗਾਂ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਅਸ਼ਟਾੰਗ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਅੱਠ ਅੰਗ'। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਥਪੂਰਨ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਲਈ ਨੈਤਿਕ ਅਸੂਲ, ਨੈਤਿਕ ਚਾਲਚਣ ਅਤੇ ਸਵੈ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਪਤਾਜਲੀ ਦੇ ਅੱਠ ਅੰਗਾਂ ਉਤੇ

ਅਧਾਰਤ ਕਈ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੋਰ ਯੋਗ ਪੱਧਤੀਆਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਹਰੇਕ ਦਾ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਤ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਢੰਗ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।

ਐੱਜਕੱਲ੍ਹ ਯੋਗਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਯੋਗਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣੀ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਦੇ ਮਿਆਰੀਕਰਨ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਕਿ ਯੋਗਾ ਥੈਰੇਪੀ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਯੋਗਾ ਥੈਰੇਪੀ ਦਾ ਮਾਡਲ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਲਈ ਯੋਗ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਖੋਜ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਥੈਰੇਪੀ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਸਿਰਫ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਰਤਾਂ ਵੀ ਹਨ (ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਪਰਤਾਂ) ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਕੋਲ ਪੰਜ ਸਰੀਰ ਹਨ ਜਾਂ 'ਕੋਸ਼ਾਸ' ਜਿਵੇਂ :

- ਅਨਾਮਿਆ ਕੋਸ਼ਾਸ - ਭੋਜਨ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰ - ਸਰੀਰਕ ਸਰੀਰ
- ਪ੍ਰਾਣਾਮਿਆ ਕੋਸ਼ਾਸ - ਉਰਜਾ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰ - ਬਾਇਓਪਲਾਸਮਿਕ ਪਰਤ
- ਮਨੋਮਾਇਆ ਕੋਸ਼ਾਸ - ਮਾਨਸਿਕ ਸਰੀਰ - ਐਸਟ੍ਰਲ ਲੇਅਰ

● ਵਿਗਿਆਨਿਕਾਂ ਕੋਸ਼ - ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਰੀਰ - ਵਿਜ਼ਡਮ ਲੇਅਰ

● ਆਨੰਦਮਿਆ ਕੋਸ਼ - ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰ - ਬਲਿਸ ਲੇਅਰ।

ਸਾਡੇ ਕਰਮਾ (ਕਰਮ) ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ (ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇ) ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਸਵੈ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੁਕਤੀ - ਮੋਕਸ਼ਾ - ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣਾ। ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰ ਹੋਣ ਜਾਂ ਰਲਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਹਓਮੈ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਦੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਅੱਖਰ 'ਮੈਂ' ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਉਠਦੇ, ਅਸੀਂ ਅਨੰਤ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜ ਕੋਸ਼ਾ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਕੋਸ਼ਾਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਪਾਉਣਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੁਧਤਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਵਿਆਪਕ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਸੁੱਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਕੋਈ ਪਰਛਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਘੁਲ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਆਤਮਕ ਜੋਤ ਅਨੰਤ, ਗੂੜ ਖੁਸ਼ੀ, ਗਿਆਨ, ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਚਾਨਣ ਵਿੱਚ ਰਲ ਜਾਵੇਗੀ, ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਅਨਾਮਿਆ ਕੋਸ਼ਾ : ਇੱਕ ਸਰੀਰਕ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਇਹ ਅਸੀਂ ਜੋ ਭੋਜਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਯੋਗ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਇਸ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਮਨੁੱਖੀ ਵਤੀਰਾ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਤੇ ਸਾਤਵਿਕ ਭੋਜਨ ਕਿੰਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਮਾਸ, ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੇਵਾ ਸਾਡੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਟਕਾਰਾਤਮਕ ਉਰਜਾ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਵਧੀਆ

ਭਰਪੂਰ ਦੁੱਖ-ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਸਾਰੂ ਤੌਰ ਤੇ ਪੋਸ਼ਟਿਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਣਮਿਆ ਕੋਸ਼ : ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਉਰਜਾ ਦੀ ਇੱਕ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪਰਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡਾ 'ਔਰਾ' ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣ ਇੱਕ ਸੂਖਮ ਭੋਜਨ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹਰ ਸਾਹ ਨਾਲ ਆਕਸੀਜਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਾਣ ਵੀ ਜਜ਼ਬ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਭੋਜਨ ਸਾਨੂੰ ਪੋਸ਼ਟਿਕਤਾ ਹੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਾਣ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਿਰਣਾਇਕ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੋਸ਼ਾਸ ਉਤੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮਨੋਮਿਆ ਕੋਸ਼ਾ : ਮਾਨਸਿਕ ਉਰਜਾ ਪਰਤ ਪ੍ਰਾਣਮਿਆ ਕੋਸ਼ਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤਾਕਤਵਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਬਿਨਾ ਸਮਾਂ ਗਵਾਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਮਨ ਦੀ ਬੇਲਗਾਮ ਰਫ਼ਤਾਰ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਤਣਾਅ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਆਧੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣਮਿਆ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਅਨਾਮਿਆ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ 'ਵਿਆਧੀ' (ਬੀਮਾਰੀ) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਤਣਾਅ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧਣ ਦਾ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧੋ, ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹੋ। ਯਮਾ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ, ਸਮਝਣਾ, ਪ੍ਰਾਥਨਾ, ਦਾਨ, ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਤਾ ਲਿਆਉਣਾ।

ਵਿਗਿਆਨਮਯਾ ਕੋਸ਼ : ਬੌਧਿਕ ਸਰੀਰ। ਇਹ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਤਜਰਬਿਆਂ, ਪ੍ਰਵਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ

ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਡਾ ਸਹੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਹ ਅਕਸਰ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਉਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹਉਮੈ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਬਹੁਤ ਲਾਭਕਾਰੀ ਤੰਤਰ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਵੱਡੀ ਅੜਚਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਦੋਨੋਂ ਬੁੱਧੀ (ਦਲੀਲ) ਅਤੇ ਵਿਵੇਕ (ਸਹੀ ਨਿਰਣਾ) ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਆਨੰਦਮਯਾ ਕੋਸ਼ : ਆਨੰਦ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਇਹ ਇਤਫ਼ਾਕੀਆ ਪਰਤ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਹੋਰ ਚਾਰ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ ਸਾਰੇ ਸੰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਡੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀ ਤਾਂਘ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰੈਰਨਾਦਾਇਕ ਅਤੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

ਮੰਨਣ ਦੇ ਕਈ ਪੱਧਰ ਹਨ ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਅਨੰਤ ਪਰਮ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਕਈ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਾਲਾਤ, ਜਦ ਕਿ ਦੂਸਰਾ ਬੋਧਰਤੀਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦ। ਸਥਾਈ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਅਤੇ ਮਹਾ ਆਨੰਦ (ਅਸੀਮ ਆਨੰਦ) ਸਾਨੂੰ ਆਪੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਸੀਮਤ ਅਤੇ ਅਸਥਿਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਜਨਾਨਾ (ਸਿਆਣਪ) ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਨੰਦਮਯਾ ਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਭਗਤੀ (ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ) ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਟੀਚੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਤਮ ਕਦਮ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸੱਚ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸੋਧਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਸੀਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੋਕਸ਼ਾ (ਮੁਕਤੀ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਯੋਗ ਤਣਾਅ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੈ, ਤਣਾਅ ਸਿਹਤ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਯੋਗਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਖੋਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਣਾਅ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਤਰਕਪੂਰਨ ਵਿਆਪਕ ਪਹੁੰਚ ਹੈ।

ਯੋਗਾ ਨੂੰ ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਲਈ ਇਕ

ਦਵਾਈ (ਐਂਸੀਬੀ) ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਰੁਹਾਨੀ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕਜੁੱਟ ਕਰਕੇ ਸਿਹਤ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਤਣਾਅ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਣਾਅ ਦਿਲ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ, ਕੈਂਸਰ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਨਾੜੀ ਫਟਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਸੋ ਤਣਾਅ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਬੀਮਾਰੀ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸਮੁੱਚੀ ਤਣਾਅ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਤਕਨੀਕ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਯੋਗਾ, ਸੀ ਏ ਐਮ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਤਣਾਅ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਸਿਲਸਿਲਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਯੋਗਾ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੜ੍ਹਈ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਲਈ ਕਈ ਪਰਖ ਵਿਧੀਆਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਯੋਗਿਕ ਵਿਧੀਆਂ ਬਹੁਤ ਕਾਰਗਰ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ? ਇਸ ਬੈਰੇ ਪੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ ਕੀ ਹੈ? ਯੋਗਾ ਬੈਰੇਪੀ ਦਾ ਮਾਡਲ ਕੀ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸਹੀ, ਤਰਕਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਯੋਗਾ ਬੈਰੇਪੀ ਅਧੂਰੀ ਹੈ।

ਯੋਗਾ ਬੈਰੇਪੀ ਦਾ ਅਟੱਲ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਣਾ (ਸਜੀਵਤਾ) ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਆਪੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾ ਵਿੱਚ ਅੜਚਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਣਾ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਵਿਗਿਆਨ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦੀ ਹੈ (1) ਹਾਲਾਤ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ (2) ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਮਾ (ਅਪੀਜਾ ਵਿਆਪੀ) ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਣਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰੁਕਦਾ

ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਗੜਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਲਾਜ ਵਿਧੀ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਬੈਰੇਪੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਣਾ ਦੀ ਸੁੱਧਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਯੋਗਾ ਵਿਗਿਆਨ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਰ ਪੱਖ ਪ੍ਰਣਾ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਣਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਤੈਰਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਣਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ, ਬਿਜਲਈ ਚੁੰਬਕੀ ਊਰਜਾ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾ ਦੀਆਂ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਹੀ ਸਹੀ ਪ੍ਰਣਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਣਿਕ ਅਰੋਗਤਾ, ਰੋਕੀ ਆਦਿ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਯੋਗਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਣਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਟੁਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰਕ ਸਰੀਰ ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਯੋਗਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਣਾ ਬਾਰੇ ਵਿਆਪਕ ਭੌਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿਹਤਯਾਬ, ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਪ੍ਰਣਾ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਹਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਹੀ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਲਗਾਤਾਰ ਯੋਗੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਾਲਾਤ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਪਾਉਣੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਕਰਮਾ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਵੀ ਯੋਗੀ ਤਕਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਯੋਗਾ ਹਰੇਕ ਲਈ ਬੀਮਾਰੀ ਰਹਿਤ ਤੰਦਰੁਸਤ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪਏ ਪ੍ਰਣਾ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਕਰਕੇ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਣਾ ਦੀ ਸੰਜਮ (ਆਤਮ ਨਿਮੰਤ੍ਰਣ) ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ

ਫਿਰ ਆਨੰਦਮਈ ਜੀਵਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਯੋਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਮਨੁੱਖ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਪਸ਼ੁਬਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਪਸ਼ੁ ਵਰਗਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਯੋਗਿਕ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਹੈ। ਜੇ ਜੀਵਨ ਸਹੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਰੱਥਾ, ਮੁਹਾਰਤ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਪ੍ਰਣਾ ਦਾ ਬੇਰੋਕ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸਹੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਰੋਗ ਮੁਕਤ ਜੀਵਨ ਲਈ ਯੋਗਿਕ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਇਕ ਸਵਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਸਣ, ਪ੍ਰਣਾਯਾਮ, ਬੰਧਾ, ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਯੋਗਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿੱਚਲੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤੰਦਰੁਸਤ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਯੋਗਾ ਬੈਰੇਪੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯੋਗੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਸਾਈਕੋਸੋਮੈਟਿਕ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਹੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰੇ ਸ਼ਾਨੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਫਲਸਫਾ, ਧਾਰਨਾ, ਟੀਚੇ, ਕਰਮ ਸਹੀ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤਿ ਨਜ਼ਰੀਆ ਵੀ ਸਹੀ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਜੀਵਨ ਊਰਜਾ ਉਪਯੋਗੀ ਹੋ ਸਕੇਗੀ ਅਤੇ ਨਤੀਜਤਨ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਉਤੇਜਨਾ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਿਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਤਣਾਅ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਹੋ ਰਹੀ ਪ੍ਰਣਾ ਦੀ ਹਾਨੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗਿਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੋ, ਯੋਗਾ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਵਿਗਿਆਨ ਵਜੋਂ ਨਾ ਸਿਰਫ ਜੀਵਨ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਦੇ ਇਕ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਜਰੀ, ਰੇਡੀਏਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕੀਮੋਥੈਰੇਪੀ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਾੜੇ ਅਸਰਾਂ ਨੂੰ

ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਯੋਗ ਆਸਣ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਸਨ, ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣਾ, ਧਿਆਨ ਮੁਦਰਾ (ਮੈਡੀਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰਹਿਬਰੀ ਵਿਚਾਰ) ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਰੇ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਇਕਸੁਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਬਾਰੇ ਖੋਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਧਾ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖੋਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਿੱਠ ਦੇ ਦਰਦ, ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਕੈਂਸਰ, ਦਿਲ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ, ਉਨੀਦਰਾ ਅਤੇ ਤਪਦਿਕ ਵਰਗੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਯੋਗ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇਲਾਜ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਖੋਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਯੋਗ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, ਲਚਕਤਾ ਸੰਤੁਲਨ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤਿਰੋਧਕ ਸ਼ਕਤੀ, ਬਲੱਡ ਸ਼ੂਗਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ, ਕੋਲਸਟ੍ਰਲ ਪੱਧਰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਤਣਾਅ ਮੁਕਤੀ ਯੋਗ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਐੱਸ-ਵਿਆਸਾ ਡੀਮਡ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੇ ਚਾਂਸਲਰ ਹਨ)

e-mail :hrnagendra1943@gmail.com

:hrn@vyasa.org

ਸਫ਼ਾ 36 ਦਾ ਬਾਕੀ

ਸਮੀਖਿਆ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸਮੀਖਿਆ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ ਲਈ ਲੋੜਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਸੀ ਆਈ ਵਲੋਂ ਸਕੀਮ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਾਹਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਧਿਰੀ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦੀਅਤਾਂ, ਯੋਗ ਸਕੂਲਾਂ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਆਯੁਸ਼, ਵਧਾ, ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਨਾਂ, ਖਪਤਕਾਰ ਸੰਗਠਨਾਂ, ਭਵਿੱਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ

ਏਜੰਸੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਸੀ ਆਈ ਕੋਲ ਹੁਣ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਿੱਸੇ ਹਨ:

1. ਸ਼ਾਸਨ ਢਾਂਚਾ - ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਿਤੀਆਂ ਦਾ ਜੋ ਕੋਈ ਢਾਂਚਾ, ਅੰਗ, ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਹੋਣ।

2. ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ - ਮਾਹਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਵਾਲੀ ਤਕਨੀਕੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਦੇ ਮਿਆਰ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।

3. ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ - ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਚੌਕਸੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ, ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਆਦਿ।

4. ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ

ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੈੱਬਸਾਈਟ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ - www.yogacertification.gci.org.in

ਮੌਕੇ

ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ - ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਕਿਉਂ ਸੀ ਆਈ ਸਕੀਮ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀ ਮੰਚਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਤੇ ਆਯੁਸ਼ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋੜੀਂਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਭਰਤੀ ਵਿੱਚ ਤਰਜੀਹ, ਮੌਜੂਦਾ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਤੇ ਕਿਉਂ ਸੀ ਆਈ ਯੋਗ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਤਸਦੀਕ ਕਰਾਉਣ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਨਾ, ਸੀ ਬੀ ਐੱਸ ਈ, ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਦਿਆਲਾ ਸੰਗਠਨ ਵਰਗੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੋਰਡਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਲਈ

ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣਾ, ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਵਰਗੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀਜ਼ਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ, ਵੀਜ਼ਾ ਫੀਸ ਵਿੱਚ ਛੋਟ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕਿ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਕੌਂਸਲ (ਆਈ ਸੀ ਸੀ ਆਰ) ਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਕੀਮ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਯੁਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਹੋਣ ਵਾਲੇ 200 ਸਫਲ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਸੀ ਆਈ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਫੀਸ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਿਉਂ ਸੀ ਆਈ ਨੂੰ ਇਹ ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਕੀਮ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਸੀ ਆਈ ਦੇ ਇੱਕ ਵਫਦ ਵਲੋਂ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਪਾਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ 13 ਯੋਗ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਿਆਲੇ ਯੋਗ ਦੇ ਕੋਰਸ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਰਸਮੀ ਤੇ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਯੋਗ ਸੰਸਥਾਨ/ਸਕੂਲ, ਸਿਹਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਕੇਂਦਰ, ਸਧਾਮਾ ਯੋਗ ਸਟੂਡੀਓ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਗੇ ਜੇ ਕਰ ਉਹ ਕਿਉਂ ਸੀ ਆਈ ਦੀ ਯੋਗ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੋਣਗੇ।

(ਲੇਖਕ, ਰਵੀ ਪੀ ਸਿੰਘ, ਕੁਆਲਟੀ ਕਾਊਂਸਲ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਜਨਰਲ ਹਨ।

- ਮਨੀਸ਼ ਪਾਂਡੇ, ਕੁਆਲਟੀ ਕਾਊਂਸਲ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਸੰਯੁਕਤ ਨਿਦੇਸ਼ਕ ਹਨ)

e-mail :sg@qcin.org

:manish.pande@qcin.org

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਇੰਦਰਧਨੁਸ਼

 ਡਾ. ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ

25 ਦਸੰਬਰ, 2014 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਹਤ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਲਿਆਣ ਮੰਤਰਾਲਾ ਨੇ ਇੱਕ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਦੋ ਸਾਲ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ 7 ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਇੰਦਰਧਨੁਸ਼ ਅਧੀਨ ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਘ ਵਾਂਗ ਸੱਤ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਯਾਨਿ ਖਸਰਾ, ਗਲਘੋਟੂ, ਕਾਲੀ ਖੰਘ, ਟੈਟਨਸ, ਟੀ.ਬੀ., ਪੋਲੀਓ ਅਤੇ ਹੈਪਾਟਾਈਟਿਸ-ਬੀ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਟੀਕੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁੱਝ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਜੈਪਨੀਜ਼ ਐਨਐਫਲਾਈਟਿਸ ਤੇ ਹਿਬ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵੀ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਅਸਰਦਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ 28 ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 201 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਲੱਭੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਅਧੂਰਾ ਸੀ ਜਾਂ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੱਤ ਅਪ੍ਰੈਲ 2015 ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਗੇੜ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹਫਤੇ ਤੱਕ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੰਜ ਹੀ ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ ਤੇ ਚੌਥਾ ਗੇੜ ਇਕ-ਇਕ ਹਫਤੇ ਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਮਈ, ਜੂਨ ਤੇ ਜੁਲਾਈ ਦੀ 7 ਤਰੀਕ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਪਹਿਲੇ ਫੇਜ਼ ਵਿਚਲੇ ਚਾਰ ਗੇੜਿਆਂ ਦੌਰਾਨ :

1. ਲਗਭਗ 9.4 ਲੱਖ ਸੈਸ਼ਨ ਹੋਏ।
2. ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਕਰੋੜ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਾਏ ਗਏ।
3. ਵੀਹ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਟੈਟਨਸ ਟੇਕਸੋਇਡ ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ।
4. ਲਗਭਗ ਸਾਢੇ 75 ਲੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ

ਟੀਕੇ ਲਾਏ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 20 ਲੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸੱਤ ਟੀਕੇ ਲੱਗੇ।

5. ਸਤਵੰਜਾ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸ਼ਿੱਕ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ 16 ਲੱਖ ਓ ਆਰ ਐੱਸ ਦੇ ਘੋਲ ਦੇ ਪੈਕਟ ਵੰਡੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਟੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਦੂਜਾ ਫੇਜ਼

7 ਅਕਤੂਬਰ 2015 ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਫੇਜ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗੇੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਗੇੜੇ 7 ਨਵੰਬਰ, 7 ਦਸੰਬਰ ਤੇ 7 ਜਨਵਰੀ 2016 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਇਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸੀ ਕਿ 352 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਟੀਕੇ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਣ ਤਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬੱਚਾ ਬਚ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ 279 ਮੱਧ ਵਰਗੀ, 33 ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਹਿੱਸੇ ਤੇ 40 ਉਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਟੀਕਾਕਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ, ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੁਣ ਚਾਰ ਹੋਰ ਟੀਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ “ਇੰਡੀਆ ਨਿਊਬੋਰਨ” ਐਕਸ਼ਨ ਪਲਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਅਧੀਨ ਪੋਲੀਓ ਦਾ ਟੀਕਾ, ਜੈਪਨੀਜ਼ ਐਨਐਫਲਾਈਟਿਸ, ਰੋਟਾਵਾਇਰਸ ਤੇ ਰੁਬੈਲਾ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵੀ ਲਗਾਏ ਜਾਣਗੇ।

90 ਲੱਖ ਬੱਚੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਟੀਕੇ ਲਾਏ ਜਾਣੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 40 ਲੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਟੀਕੇ ਲਾਏ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਸੰਨ 2020 ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਬੱਚਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸੋਚ ਤਹਿਤ ਜੋ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤਿ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੰਦਰੁਸਤ ਬੱਚੇ ਹੀ ਨਰੋਆ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਵੇਲੇ 201 ਅਜਿਹੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਚੁਣੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 82 ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ 25 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਬੱਚੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਸੰਨ 2009 ਤੋਂ 2013 ਤੱਕ ਟੀਕਾਕਰਨ 61 ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 65 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਯਾਨਿ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਲ। ਹੁਣ ਇਹ ਵਾਧਾ 5 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਟੀਚਾ ਹੈ ਸੰਨ 2020 ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਟੀਕੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਸੰਨ 2009 ਤੋਂ 2013 ਤੱਕ ਟੀਕਾਕਰਨ 61 ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 65 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਯਾਨਿ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਲ। ਹੁਣ ਇਹ ਵਾਧਾ 5 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਟੀਚਾ ਹੈ ਸੰਨ 2020 ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਟੀਕੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਸੰਨ 2015 ਦੇ ਦੂਜੇ ਫੇਜ਼ ਦੌਰਾਨ 297 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਪੂਰੇ ਕਰ ਲੈਣੇ ਇਸੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਟੀਚੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਵੱਲ ਸਫਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਰਹਾ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਸਫਾ 47 ਉੱਤੇ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਧਦੇ ਕਦਮ

 ਵਿਪੁਲ ਕੌਸ਼ਿਕ, ਸ਼ਵੇਤਾ ਠਕਰਾਲ

ਦੇ ਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੰਮਿਲਤ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਤ ਗਰੀਬ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣ, ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹਰੇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਮੂਲ ਬੈਂਕਿੰਗ ਖਾਤਾ ਸਹਿਤ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਸਰਵਿਸ ਪਹੁੰਚ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵਾਝੇ ਵਰਗ ਵਿੱਤੀ ਮੁੱਖ-ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣਗੇ ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨ ਸਬਸਿਡੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਟਰਾਂਸਫਰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਨਗੇ।

ਭਾਰਤੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ/ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਬੈਂਕਾਂ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ, ਬੈਂਕ ਸ਼ਾਖਾ ਨੈੱਟਵਰਕ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ, ਸਹਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਪੇਂਡੂ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ, ਅਗਾਂਹੂ ਬੈਂਕ ਯੋਜਨਾ, ਸਵੈ-ਸਹਾਇਤਾ ਸਮੂਹਾਂ ਦਾ ਗਠਨ ਅਤੇ ਐੱਸ ਐੱਲ ਬੀ ਸੀ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਾਯੋਜਿਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਚੰਗੇਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ। ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 'ਜ਼ੀਰੋ' ਜਾਂ 'ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੈਲੈਂਸ' ਨਾਲ 'ਨੋ ਫ੍ਰਿਲ' ਖਾਤੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀਆਂ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਵਰਤਮਾਨ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ 6 ਥੀਮਾਂ ਉਤੇ ਅਧਾਰਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਅ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸਾਖਰਤਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, ਸੂਖਮ ਬੀਮਾ, ਓਵਰਡਰਾਫਟ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਮੋਜੂਦਾ ਅਧਾਰਭੂਤ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਤੇ

ਵਿਸਥਾਰ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ

ਮਾਣਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੁਆਰਾ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬੈਂਕ ਖਾਤਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਭ ਜਗ੍ਹਾ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ, 28 ਅਗਸਤ, 2014 ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਲਈ ਕੀਤੀ ਇਸ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਹਿਲ ਰਾਹੀਂ 10 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਖਾਤਾ ਖੁਲ੍ਹਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਹਰ ਇੱਕ ਖਾਤਾਧਾਰਕ ਨੂੰ 1,00,000 ਰੁਪਏ ਦੇ ਦੁਰਘਟਨਾ ਕਵਰ ਨਾਲ ਰੁਪਏ ਡੈਬਿਟ ਕਾਰਡ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਕਾਰਡ ਨੂੰ ਹਰ 90 ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਰਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ 6 ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਖਾਤੇ ਦੇ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਚਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਤਾਧਾਰਕ ਨੂੰ 5000 ਰੁਪਏ ਦੀ ਓਵਰਡਰਾਫਟ ਸਹੂਲਤ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਪਹਿਲ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਚੰਗਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਬੈਂਕਿੰਗ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈ ਸਕਣਗੇ। ਪੂਰਨ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਲਈ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੇ ਛੇ ਥੀਮ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਪੱਧਤੀ ਉਦੇਸ਼

ਪੀ ਐੱਮ ਜੀ ਡੀ ਵਾਈ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਨ ਪੱਧਤੀ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉੱਚਿਤ ਦੂਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਫਾਇਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ 6 ਥੀਮ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ :

(ੳ) ਬੈਂਕਿੰਗ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਸਰਵਵਿਆਪੀ

ਪਹੁੰਚ : ਹਰੇਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਉਪ ਸੇਵਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰ 1000-1500 ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕਿ 14 ਅਗਸਤ 2015 ਤੱਕ 5 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਵਾਜਬ ਦੂਰੀ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਵਾਸੀ ਨੂੰ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਜਾਣ। ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਉਤਰਾਖੰਡ, ਪੂਰਵ-ਉੱਤਰ ਅਤੇ ਵਾਮਪੰਥ ਅੱਤਵਾਦ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਜਿੱਥੇ ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਸੰਪਰਕ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ, ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਪੜਾਅ-2 ਵਿੱਚ (15 ਅਗਸਤ 2015 ਤੋਂ 15 ਅਗਸਤ 2018 ਤੱਕ) ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

(ਅ) ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਓਵਰਡਰਾਫਟ ਅਤੇ ਰੁਪਏ ਡੈਬਿਟ ਕਾਰਡ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੱਚਤ ਖਾਤਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ :

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਅਗਸਤ 2015 ਤੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਬੱਚਤ ਖਾਤਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕਵਰ ਨਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ। ਖਾਤਾਧਾਰਤ ਨੂੰ ਰੁਪਏ ਡੈਬਿਟ ਕਾਰਡ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਓਵਰਡਰਾਫਟ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਖਾਤੇ ਦੇ 6 ਮਹੀਨੇ

ਤੱਕ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਪਰਿਚਾਲਨ/ਕਾਰਜ ਇਤਿਹਾਸ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

(ੲ) ਵਿੱਤੀ ਸਾਖਰਤਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ : ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੇਵਾ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਪਯੋਗ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸਾਖਰਤਾ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇਗੀ।

(ਸ) ਕਰੈਡਿਟ ਗਾਰੰਟੀ ਫੰਡ ਬਣਾਉਣਾ : ਓਵਰਡਰਾਫਟ ਖਾਤਿਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰੈਡਿਟ ਗਾਰੰਟੀ ਫੰਡ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

(ਹ) ਸੂਖਮ ਬੀਮਾ : ਸਾਰੇ ਇੱਛੁਕ ਅਤੇ ਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ 14 ਅਗਸਤ 2018 ਤੱਕ ਸੂਖਮ ਬੀਮਾ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ।

(ਕ) ਅਸੰਗਠਿਤ ਖੇਤਰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਯੋਜਨਾਵਾਂ 14 ਅਗਸਤ 2018 ਤੱਕ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ।

2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 54,76,724 ਪਰਿਵਾਰ ਹਨ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਰੀ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘਰ-ਘਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰਵੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 45,13,705 ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਬਚੇ 8,63,524 ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਖਾਤੇ 8 ਦਸੰਬਰ 2014 ਤੱਕ ਖੋਲ੍ਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ, ਕੇਰਲ ਅਤੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੀਜਾ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਪਰਿਵਾਰ ਬਿਨਾਂ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।

31 ਮਾਰਚ 2016 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਖਾਤਿਆਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਤਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਕੁੱਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਖਾਤੇ	- 47,98,005
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖਾਤਿਆਂ 'ਚ ਰੁਪਏ ਕਾਰਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ	- 44,31,517
ਜ਼ੀਰੋ ਬੈਲੈਂਸ ਖਾਤੇ	- 876951
ਆਧਾਰ ਸੀਡਿਡ ਖਾਤੇ	-3652898

ਇਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਉਪ ਸੇਵਾ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਖੇ 10132 ਪੰਡਾਂ ਵਿੱਚ 2330 ਬੈਂਕ ਮਿੱਤਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪੇਸ ਮਸ਼ੀਨਾਂ, ਮਾਈਕਰੋ ਏ ਟੀ ਐੱਮ ਅਤੇ ਲੈਪਟਾਪ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਥੰਮ੍ਹ ਵਿੱਤੀ ਸਾਖਰਤਾ ਕੇਂਦਰ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬਲਾਕ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਕੁੱਲ 134 ਵਿੱਤੀ ਸਾਖਰਤਾ ਕੇਂਦਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 501 ਸਕਿਲਿੰਗ ਸੈਂਟਰ ਜਿਵੇਂ ਆਈ ਟੀ ਆਈਜ਼/ਵੀ ਟੀ ਪੀਜ਼/ਆਪਰੇਸ਼ਨ ਸੈਂਟਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 2200 ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਬੈਂਕ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 24253 ਵਿਦਿਆਰਥੀ 31 ਮਾਰਚ 2016 ਤੱਕ ਲਗਾਏ 172 ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਤੀ ਸਾਖਰਤਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੇਂਡੂ ਸਵੈ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਰਚ 2016 ਤੱਕ 47818 ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਮਾਣਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੁਆਰਾ ਬੈਂਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

(ੳ) ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾ : ਪੀ ਐੱਮ ਐੱਸ ਬੀ ਵਾਈ, ਦੁਰਘਟਨਾ

ਬੀਮਾ ਤਹਿਤ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨਾਲ ਮੌਤ ਜਾਂ ਵਿਕਲਾਂਗਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਖਾਤਾ ਧਾਰਕਾਂ ਲਈ 2 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਦਾ ਬੀਮਾ ਕਵਰ। 18 ਤੋਂ 70 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਚਤ ਬੈਂਕ ਖਾਤਾ ਧਾਰਕ ਕੇਵਲ 12 ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਪ੍ਰੀਮੀਅਮ (ਹਰੇਕ ਸਾਲ ਨਵੀਕਰਨ ਯੋਗ) ਨਾਲ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ।

(ਅ) ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀਵਨ ਜੋੜੀ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾ : ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਮੌਤ ਹੋਣ ਉਤੇ 2 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੀਮਾ ਕਵਰ ਬੈਂਕ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ/ਬੈਂਕ ਮਿੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਉਪਲਬਧ ਅਤੇ 18 ਤੋਂ 50 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਚਤ ਖਾਤਾਧਾਰਕ 330 ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਪ੍ਰੀਮੀਅਮ (ਹਰ ਸਾਲ ਨਵੀਕਰਨ ਯੋਗ) ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਅਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ।

(ੲ) ਅਟਲ ਪੈਨਸ਼ਨ ਯੋਜਨਾ : 60 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੁਢਾਪੇ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਲਈ ਅਟਲ ਪੈਨਸ਼ਨ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕੇ। 18 ਤੋਂ 40 ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੈਂਕ ਬਚਤ ਖਾਤਾ ਧਾਰਕ ਆਪਣੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 1000 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 5000 ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਪ੍ਰਤਿ ਮਹੀਨਾ ਉਮਰ ਭਰ ਭੁਗਤਾਨ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। 31 ਮਾਰਚ 2016 ਤੱਕ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਯੋਗਦਾਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ 50 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਜਾਂ 1000 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇ, 5 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਅੱਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੀ

ਤਾਲਿਕਾ-2				
ਬੈਂਕ	ਪੀ ਐੱਮ ਐੱਸ ਬੀ ਵਾਈ	ਪੀ ਐੱਮ ਜੇ ਜੇ ਬੀ ਵਾਈ	ਏ ਸੀ ਵਾਈ	ਕੁੱਲ
ਸਹਿਕਾਰੀ ਖੇਤਰ	2583750	434638	30572	3048960
ਖੇਤਰੀ ਪੇਂਡੂ ਬੈਂਕ	265875	66952	15844	348671
ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ	227270	53237	5013	28552
ਸਹਿਕਾਰੀ ਬੈਂਕ	96345	14575	4530	115450
ਕੁੱਲ	3173240	569402	55959	3798601

ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਾਰਚ 2016 ਤੱਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤਾਲਿਕਾ-2 ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮੁਦਰਾ ਯੋਜਨਾ - ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ : ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ 8 ਅਪ੍ਰੈਲ 2015 ਨੂੰ ਪੀ ਐੱਮ ਐੱਮ ਵਾਈ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਜਿਸ ਕੋਲ ਗੈਰ ਖੇਤੀ ਖੇਤਰ ਜਿਵੇਂ ਨਿਰਮਾਣ, ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ, ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਲੋੜ 10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਓਵਰਡਰਾਫਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਕਿੰਗ ਕੈਪਿਟਲ ਕਰਜ਼ਾ ਮੁਦਰਾ ਕਾਰਡ ਰਾਹੀਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ :

ਸ਼ਿਸ਼ੂ - 50,000 ਰੁਪਏ ਤੱਕ

ਕਿਸ਼ੋਰ - 50,000 ਤੋਂ 5 ਲੱਖ ਰੁਪਏ

ਤਰੁਣ - 5 ਲੱਖ ਤੋਂ 10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ

ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਬਲਾਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ 145 ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਟਾਊਨਹਾਲ ਮੀਟਿੰਗਾਂ/ਆਊਟਰੀਚ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 25,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਸੀ।

ਮਾਰਚ 2016 ਤੱਕ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਮੁਦਰਾ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਕਿਸਮ	ਕੁੱਲ ਖਾਤੇ	ਰਕਮ (ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ)
ਸ਼ਿਸ਼ੂ	285041	5633849
ਕਿਸ਼ੋਰ	42337	9772613
ਤਰੁਣ	16276	11788991

ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਵੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਇਕ ਵਿੱਤੀ ਸਾਖਰ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਜੇ ਦੂਰ ਹਨ ਪਰ ਪੇਂਡੂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਨ ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਦਮ ਲਏ ਜਾ

ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

(ਲੇਖਕ ਚੀਫ ਮੈਨੇਜਰ, ਸਟੇਟ ਲੈਵਲ ਬੈਂਕਰਸ ਕਮੇਟੀ, ਪੰਜਾਬ ਹਨ)

ਸਫ਼ਾ 44 ਦਾ ਬਾਕੀ

ਹੁਣ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮੂਹ ਭਾਰਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਦੋਸਤਾਂ, ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਤੱਕ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਟੀਕਾਕਰਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਬੱਚਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਬੱਚੇ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹਿਣ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਵਹਿਮ ਵੀ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਟੀਕਾਕਰਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਬੁਖਾਰ ਕਿਸੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਇਹ ਬੁਖਾਰ ਸਗੋਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬੀਮਾਰੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਲੇ ਸੈੱਲ ਬਣਾ ਕੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਚਲੋ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੱਥ ਮਿਲਾਈਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਬਣਾਈਏ।

(ਲੇਖਕ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਡਾਕਟਰ ਹਨ)

Subscribe Online NOW

Log on to <http://publicationsdivision.nic.in/>,
in collaboration with bharatkosh.gov.in

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

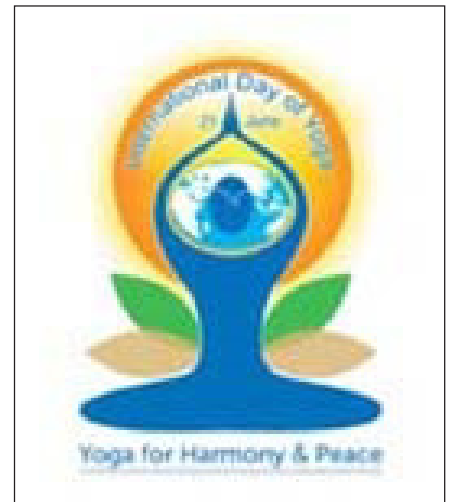
ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗਾ ਦਿਵਸ

ਯੋਗਾ ਦੀ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਅਪੀਲ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ 21 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗਾ ਦਿਵਸ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗਾ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਖਰੜਾ ਭਾਰਤ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ 175 ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਆਮ ਸਭਾ ਦੇ 69ਵੇਂ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ "ਯੋਗਾ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਵਾਇਤ ਦੀ ਇੱਕ ਅਦੁੱਤੀ ਸੋਗਾਤ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਦਿਮਾਗ, ਸਰੀਰ, ਸੋਚ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ... ਇੱਕ ਸਮੁੱਚੀ ਪਹੁੰਚ ਜੋ ਸਾਡੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਬੇਸ਼ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਸਿਰਫ ਕਸਰਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ, ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਣ ਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।"

ਯੋਗਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭੌਤਿਕੀ, ਦਿਮਾਗੀ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਚਲਣ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਯੋਗਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜੁੜਨਾ ਜਾਂ ਇਕ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗਾ ਦਿਵਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼, ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੂਨ 21, 2015 ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗਾ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਾਰੇ 193 ਮੈਂਬਰ ਦੇ ਸ਼ਾਂ ਨੇ ਯਮਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਨਾਇਆ ਸੀ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੈਕਚਰ, ਨੁਮਾਇਸ਼, ਆਮ ਯੋਗਾ ਉਪਰ ਅਧਾਰਤ ਸਮੂਹ ਯੋਗਾ ਅਭਿਆਸ, ਯੋਗਾ ਕਲੱਬਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ, ਯੋਗਾ ਸੰਗੀਤ ਸਮਾਰੋਹ, ਯੋਗਾਥਨ, ਯੋਗਾ ਪੈਦਲ ਚਲਣਾ, ਫਿਲਮ ਅਤੇ ਵਰਿਤ ਚਿੱਤਰ ਅਤੇ ਫੋਟੋਗਰਾਫੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ ਆਦਿ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ 21 ਜੂਨ 2015 ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗਾ ਦਿਵਸ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਨਾਇਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਾ ਕੀਤਾ। ਦੋ ਗਿਨੀਜ਼ ਵਿਸ਼ਵ ਰਿਕਾਰਡ ਕਾਇਮ ਹੋਏ - ਯੋਗਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਬਕ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 35,985 ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ 84 ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਸਨ, ਨੇ ਇਕੋ ਯੋਗਾ ਸਬਕ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਸ ਸਾਲ ਵੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗਾ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੈ।

ਦੋਨੋਂ ਹੱਥ ਜੋੜਨਾ, ਯੋਗਾ ਦਾ ਲੋਗੋ

ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਸੁਮੇਲ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਸੁਮੇਲ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਤਾਲਮੇਲ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਵੱਲ ਇਕ ਸਮੁੱਚੀ ਪਹੁੰਚ। ਭੂਰੇ ਪੱਤੇ ਭੂਮੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ, ਹਰੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ, ਨੀਲਾ ਰੰਗ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਚਮਕ ਅੱਗ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਉਰਜਾ ਦੇ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਲੋਗੋ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਅਤੇ ਅਮਨ ਚੈਨ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਯੋਗਾ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੈ। ਲੋਗੋ ਦੇ ਥੱਲੇ 21 ਜੂਨ 2015 ਅਤੇ ਯੋਗਾ ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਅਤੇ ਅਮਨ ਚੈਨ ਲਈ, ਅੰਕਤ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਾ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ

ਸਰਵ ਭਾਰਤੀ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਸਰਵੇ ਦੀ 2014-15 ਦੀ ਆਰਜ਼ੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ, 25 ਯੂਨੀਵਰਸਟੀਆਂ ਯੂ ਜੀ ਸੀ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਹਨ :

- (1) ਲੋਕੁਲਿਸ਼ ਯੋਗਾ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ, ਐਹਮਦਾਬਾਦ
- (2) ਸਵਾਮੀ ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਯੋਗਾ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾ (ਡੀਮਡ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ, ਬੰਗਲੁਰੂ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਾ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਇੱਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਨਿਰੀਖਣ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਸੀਮਾ ਮਿਥਣਾ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਣਾ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਗਰਾਂਟਸ ਕਮੀਸ਼ਨ (ਯੂ ਜੀ ਸੀ)

ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਲਈ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਿਥੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਤਰਮੀਮ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ:

- ਐੱਸ ਈ ਟੀ ਸਿਲੇਬਸ ਮਿਥਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ।
- ਯੂਨੀਵਰਸਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਜਿਵੇਂ :

- (1) 6 ਤੋਂ 12 ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮਿਆਦ ਦਾ ਯੋਗਾ ਵਿੱਚ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਕੋਰਸ, (ਸੀ ਸੀ ਵਾਈ)।
- (2) 3 ਤੋਂ 6 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਯੋਗਾ ਵਿੱਚ ਬੈਚਲਰ ਆਫ ਸਾਇੰਸ, ਬੀ ਐੱਸ ਸੀ (ਯੋਗਾ)

ਦੀ ਡਿਗਰੀ। (3) ਇੱਕ ਤੋਂ 2 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਯੋਗਾ ਵਿੱਚ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਡਿਪਲੋਮਾ (ਪੀ ਜੀ ਡੀ ਵਾਈ)। (4) ਇੱਕ ਤੋਂ 2 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਯੋਗਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿੱਚ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਡਿਪਲੋਮਾ (ਪੀ ਜੀ ਡੀ ਵਾਈ ਟੀ)। (5) 2 ਤੋਂ 4 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਆਫ ਸਾਇੰਸ, ਯੋਗਾ (ਐੱਮ ਐੱਸ ਸੀ ਯੋਗਾ)। (6) 3 ਤੋਂ 5 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਡਾਕਟਰ ਆਫ ਫਿਲਾਸਫੀ, ਯੋਗਾ (ਪੀ ਐੱਚ ਡੀ)। (7) 4 ਤੋਂ 6 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਡਾਕਟਰ ਆਫ ਫਿਲਾਸਫੀ (ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ) ਯੋਗਾ।

ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਯੋਗਾ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨ - ਸਮਝਣ ਲਈ

ਪੜ੍ਹੋ :

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ

ਸ਼੍ਰੇਣੀ, ਰੋਚਕ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਭਰਪੂਰ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਕਲਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਵਿਗਿਆਨ, ਬਨਸਪਤੀ, ਸੰਦਰਭ ਆਦਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਬਾਲ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। 100 ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਗਾਂਧੀ ਰਚਨਾਵਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਉਪਲਬਧੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਤੇ ਗਿਆਨ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਵਿਭਾਗ ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੱਤਰਕਾਵਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

• ਭਾਰਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ	• ਡਾਇਬਟੀਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ ਦੀ ਕਲਾ	• ਯੁੱਗ ਪੁਰਸ਼ ਸਰਦਾਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ
• ਅੱਧੀ ਚੁੰਝ ਵਾਲੀ ਚਿੜੀ	• ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖਤ	• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਕ
• ਭਗਤ ਸਿੰਘ : ਅਮਰ ਵਿਦਰੋਹੀ	• ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ ਨਾਚ	• ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਜ਼ੀਮਉੱਲਾ ਖ਼ਾਂ
• ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ	• ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ	• ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਬਚਪਨ
• ਭਾਰਤ ਛੱਡੋ ਅੰਦੋਲਨ	• ਫਿੱਡੂ ਫਲੂਗਰ	• ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਕਥਾਵਾਂ
• ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼	• ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਨਾਚ	• ਰਵਿੰਦਰ ਨਾਥ ਠਾਕੁਰ ਦੀਆਂ ਬਾਲ ਕਹਾਣੀਆਂ
• ਭਾਰਤ ਦੇ ਗੌਰਵ ਗ੍ਰੰਥ	• ਫ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਪਛਾਣ	• ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ
• ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਕੈਂਸਰ ਤਕ	• ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ	• ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ)
• ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਕਥਾਵਾਂ	• ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੰਛੀ	• ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ)
• 1857 ਦਾ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ	• ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ	• ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਝਾਕੀ

ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਕਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਉੱਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ :

- ਸੂਚਨਾ ਭਵਨ, ਸੀ.ਜੀ.ਓ. ਕੰਪਲੈਕਸ, ਲੋਧੀ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110 003 (ਫ਼ੋਨ-24365610)
- ਹਾਲ ਨੰ: 196, ਪੁਰਾਣਾ ਸਕੱਤਰੇਤ, ਦਿੱਲੀ -110 054 (ਫ਼ੋਨ-23890205)
- 701, ਬੀ ਵਿੰਗ, ਸੱਤਵੀਂ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਕੇਂਦਰੀ ਸਦਨ, ਬੇਲਾਪੁਰ, ਨਵੀਂ ਮੁੰਬਈ -400 614 (ਫ਼ੋਨ-27570686)
- 8, ਐਸਪਲੇਨੇਡ ਈਸਟ, ਕੋਲਕਾਤਾ - 700 069 (ਫ਼ੋਨ-22488030)
- 'ਏ' ਵਿੰਗ, ਰਾਜਾਜੀ ਭਵਨ, ਬੇਸੈਂਟ ਨਗਰ, ਚੇਨਈ - 600 090 (ਫ਼ੋਨ-24917673)
- ਪ੍ਰੈੱਸ ਰੋਡ, ਨੇੜੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਤਿਰੂਵਾਨੰਤਪੁਰਮ - 695 001 (ਫ਼ੋਨ-2330650)
- ਬਲਾਕ ਨੰ:-4, ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਗ੍ਰਹਿਕਲਪ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਐਮ.ਜੇ.ਰੋਡ, ਨਾਮਪੱਲੀ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ -500 001 (ਫ਼ੋਨ-24605383)
- ਪ੍ਰਥਮ ਤਲ, 'ਐੱਫ' ਵਿੰਗ ਕੇਂਦਰੀ ਸਦਨ, ਕੋਰਾਮੰਗਲਾ, ਬੰਗਲੌਰ - 560 034 (ਫ਼ੋਨ-25537244)
- ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ ਸਾਹਿਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਬਿਲਡਿੰਗ, ਅਸ਼ੋਕ ਰਾਜਪੱਥ, ਪਟਨਾ -800 004 (ਫ਼ੋਨ-2683407)
- ਹਾਲ ਨੰ:1, ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਕੇਂਦਰੀ ਭਵਨ, ਸੈਂਕਟਰ-ਐਚ, ਅਲੀਗੰਜ, ਲਖਨਊ - 226 024, (ਫ਼ੋਨ-2225455)
- ਅੰਬੀਕਾ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਯੂਕੋ ਬੈਂਕ ਦੇ ਉਪਰ, ਪਾਲਦੀ, ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ -380 007 (ਫ਼ੋਨ-26588669)
- ਕੇ.ਕੇ.ਬੀ.ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਕਾਲੋਨੀ, ਮਕਾਨ ਨੰ:7, ਚੇਨੀਕੁੱਟੀ, ਗੁਵਹਾਟੀ-781 003 (ਫ਼ੋਨ-2665090)

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ
ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਮੰਤਰਾਲਾ
ਸੂਚਨਾ ਭਵਨ, ਸੀ.ਜੀ.ਓ. ਕੰਪਲੈਕਸ,
ਲੋਧੀ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110003

PUBLICATIONS DIVISION
Ministry of Information & Broadcasting
Soochna Bhawan, CGO Complex,
Lodhi Road, New Delhi-110003

COMMERCIAL ADVERTISEMENT RATES FOR DPD JOURNALS

(w.e.f. 15th March, 2016)

S. No.	Name of Journal	Inside Text Page				Back Cover	2 nd Cover Page	3 rd Cover Page
		Colour (Full Page)	Colour (Half Page)	Black & White (Full Page)	Black & White (Half Page)	Full Page	Full Page	Full Page
1	Yojana (English)	35,000	20,000	25,000	15,000	10,000	70,000	70,000
2	Yojana (Hindi)	25,000	15,000	18,000	11,000	75,000	50,000	50,000
3	Kurukshetra (English & Hindi)	20,000	12,000	15,000	10,000	30,000	27,000	25,000
4	Ajkal (Hindi & Urdu)	10,000	6,000	7,000	5,000	15,000	12,000	11,000
5	Yojana (Urdu/Punjabi/Oriya/Assamese/Gujrati/Malayalam)	70,000	4,500	5,000	3,000	10,000	9,000	8,000
6	Ball Bharti	10,000				15,000	12,000	11,000
7	Yojana (Bengali/Telgu/Marathi/Tamil/Kannada)	13,000	8,000	10,000	6,000	20,000	17,000	15,000

COMMERCIAL ADVERTISEMENT RATES FOR INDIA/BHARAT**

	India		Bharat	
	Colour	Black & White	Colour	Black & White
Full Page	40,000	25,000	25,000	15,000
2 nd Cover Page				
3 rd Cover Page	70,000		50,000	

** Rates of Advertisement tariff in India & Bharat annual reference are inclusive for print & electronic version

Note :

2nd cover page of magazines will be reserved for the DAVP and Government Organizations. The above rate are only for PSU advertisement.

* 2 % extra discount on each additional insertion of advertisement subject to maximum discount of 40%

Mechanical Details

	Yojana	Ajkal/Kurukshetra	Bal Bharti
Overall Size	19.5 x 27cms	21 x 28 cms	18 x 24 cms
Print Area	17 x 23 cms	17 x 24 cms	15 x 19.5 cms

Advertisement material - Artpull/Artwork/CD/Positives

Full advance payment by D.D. in favour of ADG(I/c), Publications Division, M/o I&B payable at New Delhi.

Advertisement material and payment to be sent to the Business Manager (Advt.), Advertisement Unit, Publications Division, Room No. 48-53, Soochna Bhawan, CGO Complex, Lodi Road, New Delhi-1100 03. E-mail : pdjuvir@gmail.com. For any other query please contact at 011-24367453.